

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Katedra divadelní vědy

Diplomová práce

Vojtěch Poláček

Idea českého národního divadla v Brně
studie o architektuře společnosti a politice

The Idea of Czech National Theatre in Brno
Study of Architecture, Society and Politics

Praha 2009

Mgr. Petr Christov, Ph.D.

Poděkování

Zde bych chtěl poděkovat vedoucímu práce Mgr. Petru Christovovi, Ph.D. za čas a za důvěru.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V.....dne.....

podpis

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Místně časový substrát – Brno do roku 1880	8
2.1 Toulka staršími dějinami – Raný vývoj národnostních otázek.....	8
2.2 Počátky české divadelní kultury	11
2.3 Město Brno kolem roku 1880	13
3. Shromažďování sil (1879 – 1910)	17
3.1 Tápatvé začátky aneb před bodem nula (1879 – 1884)	17
3.2. Před první rekonstrukcí aneb v osidlech permanentní krize (1884 – 1894).....	24
3.3 Stručná poznámka k umělecké náplni divadla před rokem 1894	33
3.4 Ideové tápání sklonku století (1894 – 1899).....	34
3.5 Předpolí první architektonické soutěže (1899 – 1910).....	37
4. První architektonická soutěž - ideové a věcné kolo (1910 – 1913).....	48
4.1 Výsledky ideové soutěže (1910 – 1911).....	48
4.1.1 Včlenění stavby do okolí	48
4.1.2 Vnější výtvarná podoba navržených staveb.....	54
4.1.3 Vnitřní podoba navržených staveb	59
4.2 Období mezi ideovou a věcnou soutěží (1911 – 1913)	60
4.3 Výsledky věcné soutěže (1913).....	64
4.3.1 Obecné závěry poroty	64
4.3.2 Včlenění stavby do okolí	66
4.3.3 Vnější, výtvarná, podoba navržených staveb.....	67
4.3.4 Vnitřní podoba navržených staveb	68
4.4 Dvě poznámky k soutěžím z let 1910 a 1913	68
4.4.1 Poznámka k neobjeveným návrhům	68
4.4.2 Nutnost čištění ideologických nánosů	69
5. Zmařené snahy a nový začátek (1913 – 1918)	71
6. Hledání nové identity (1918 – 1936)	74
6.1 Správní převraty (1918 – 1922).....	74
6.1.1 Převzetí Německého divadla	74
6.1.2 Hledání kompromisu s Němci aneb bratislavské tanečky	75
6.1.3 Odsouvání otázky nového divadla a první zneužívání stavebního fondu.....	78
6.1.4 Ekonomická krize a její řešení aneb cesta ke Kuratoriu	83
6.1.5 Shrnutí.....	91
6.2 Ideová krize (1922 – 1931).....	91
6.2.1 Léta tápání - Úpadek činnosti Družstva.....	91
6.2.2 Pozemštění – Zánik národního divadla v Brně.....	99
6.3 Předpolí druhé architektonické soutěže (1931 – 1936)	101
7. Druhá architektonická soutěž – první a druhé kolo (1936 – 1937)	107
7.1 Kulturně historické souvislosti	107
7.2 Výsledky prvního kola.....	108
7.2.1 Včlenění stavby do okolí	108
7.2.2 Vnější, výtvarná podoba navržených staveb.....	110
7.2.3 Vnitřní podoba navržených staveb	113
7.2.4 Hodnocení soutěže.....	117

7.2 Období mezi prvním a druhým kolem soutěže (1936 – 1937)	119
7.3 Výsledky druhého kola (1937)	121
7.3.1 Včlenění stavby do okolí	121
7.3.2 Vnější, výtvarná, podoba navržených staveb.....	121
7.3.3 Vnitřní podoba navržených staveb	123
7.3.4 Hodnocení soutěže	123
7.4 Shrnutí.....	124
8. Další zmařené snahy a přetržení tradice (1937 – 1948).....	126
8.1 Spory mezi architekty (1937 – 1939)	126
8.2 Válečná agonie (1938 – 1945).....	129
8.3 Prolog a epilog (1945 – 1949)	133
9. Stručně k dalšímu vývoji	137
9.1 Třetí architektonická soutěž a vznik Janáčkova divadla (1956 – 1965).....	137
9.2 Osud původní parcely – „Bílý dům“ (1974 – 1976).....	138
9.3 Obnovení názvu (1992 – 2009)	139
10. Závěr	140
11. Résumé.....	142
12. Zdroje.....	143
12.1 Literatura.....	143
12.2 Prameny	146
13. Obrazová příloha.....	176

1. Úvod

Zastřešujícím tématem této práce je vznik a vývoj ideje českého národního divadla v Brně. Název je volen tak, aby jednoznačně definoval mé ambice nehovořit na následujících stránkách o obecných dějinách ani o dějinách jedné jasně definované oblasti (např. divadlo či architektura), nýbrž o vývoji jedné myšlenky. Popsaná snaha mě nutně vedla k volbě výrazně kontextuální metody, která se pokouší shromažďovat, srovnávat a snad i syntetizovat poznatky více společenskovědných oborů.

V názvu práce je obsažen někdejší a v podstatě i současný název hlavní brněnské scény. Ovšem to, že se oba názvy přibližně shodují, je spíše šťastná okolnost. Divadlo měnilo svůj titul celkem desetkrát a častokrát se z něj označení národní zcela vytrácelo. Ze 128 let existence českého divadla v Brně neslo označení národní méně než polovinu času. Pokud by se tedy někdo pokoušel vytvářet pouze a výlučně dějiny národního divadla v Brně dostal by se brzy do značných obtíží. Jeho práce by byla plná těžko pochopitelných mezer a skoků a řada událostí by nedávala smysl. Myšlenka, kterou sleduji, je naproti tomu na těchto peripetiích zcela nezávislá a poskytuje tak možnost vytvářet soudržný výklad. Garantem ucelenosti tématu je také existence Družstva českého národního divadla v Brně, které bylo od roku 1881 do roku 1949 nositelem sledovaných ideálů a pokoušelo se je různým způsobem naplňovat i v dobách, kdy České národní divadlo jako takové vůbec neexistovalo (1881 – 1884, 1931 – 1945, 1946 – 1949). Pokud bych měl tedy svoji práci označit za dějiny nějakého subjektu, tak by to nebyly dějiny Českého národního divadla, ale dějiny tohoto Družstva, jehož archiv mně také posloužil jako hlavní pramenný zdroj.

Ucelené dějiny DČND však přesto nepřináším, jelikož záměrně upozaduji otázku uměleckého provozu divadla, který v některých obdobích tato organizace zajišťovala nebo alespoň monitorovala (toto pravidlo porušuji pouze v kapitole 3.3, jelikož mi přišlo i pro jiné aspekty této práce podstatné seznámit čtenáře s povahou divadelních produkcí před nástupem moderní umělecké režie a zároveň zde uvést některá pozoruhodná a nepřilíživě známá fakta z raného vývoje brněnského divadla). Při sledování vytčeného tématu je pro mě totiž více než sledování inscenačních či dramaturgických tendencí podstatný vývoj širších souvislostí – politických, společenských a ekonomických.

V rámci zvoleného chronologického výkladu soustřeďuje práce pozornost na období a události, ve kterých se právě tyto vyjmenované souvislosti nejvíce obnažovaly

(architektonické soutěže na novou budovu divadla) či nejdynamičtěji proměňovaly (politické či správní převraty). Konkrétně jsou to soutěže z let 1910 – 1913, 1936 – 1937 a okrajově také 1956 a bouřlivé události let 1918 – 1922. K období mezi léty 1881 a 1949 (existence DČND) by však měl být poskytnut spojitý komentář, ve kterém pouze vyjmenované události zabírají větší prostor. Aby získal výklad vnitřní logiku, dotýká se pak práce i některých událostí mimo tento časový výsek.

2. Místně časový substrát – Brno do roku 1880

2.1 Toulka staršími dějinami – Raný vývoj národnostních otázek

Když jsem se pokusil rozkrýt nejhlubší kořeny dané problematiky, nad spletitou sítí souvislostí se mi poněkud zatočila hlava. Zkoumání ideje Národního divadla v Brně mě nejprve vedlo k úvahám nad idejemi národního divadla obecně, dále k národní ideologii jako celku, poté ke genezi a projevům národnostních konfliktů a nakonec jsem, již s velkou mírou frustrace, skončil na poli kulturní a sociální antropologie u pojmů jako je etnocentrismus či archetyp cizince. Ale k tématu.

Na životě a tváři Brna se již od jeho starších dějin významnou měrou podepisovala přítomnost německého etnika. Právě masový přísun osídlenců z oblastí dnešního Rakouska na počátku 13. stojí na samém počátku existence města v jeho na dlouhá léta neměnných geografických i právních hranicích. Brno, jako město institucionálně uznané kolem roku 1230¹, tehdy přijalo pevný půdorys, určený středověkými a později barokními hradbami, a na základě vídeňského předobrazu si vybuodovalo první právní řád. Z širokouhlého záběru antropologických teorií je jasné, že zárodky konfliktů a intolerance mezi Čechy a Němci, můžeme nalézt již v této době. Jazykové i kulturní odlišnosti mezi oběma etniky, musely přirozeně přinášet jistou míru nepochopení, podobného s jakým se setkávali velcí objevitelé a kolonizátoři v novém světě, takového, které zažívají moderní etnografové na některých odlehlých místech dodnes². Bylo by ovšem chybou nahlížet na středověké Brno, na obci historicky na hony vzdálenou období nacionálního sebeuvědomování, jako na jakousi nevraživou cizozemskou kolonii na území Českého království. Velice brzy se totiž město stalo, tak jako již dříve Olomouc, pevnou baštou panovnické moci – Přemysl Otakar II nad ním nechal vybudovat v sedmdesátých letech 13. století mohutný hrad Špilberk, roku 1323 na Starém Brně založila dvojnásobná královská vdova Eliška Rejčka významný klášter cisterciáček, od roku 1349 pak město bylo dokonce sídlem moravských markrabat.

Vrcholný středověk, doba definitivního upevnění státoprávních i církevních pravidel v nově ustanovených Zemích Koruny české³, přinesla však spolu se vzrůstající hospodářskou i intelektuální úrovní obyvatelstva také ideově odstředivé tendence, které stály na počátku

¹ Brno muselo být městem uznáno s jistotou před rokem 1243, kdy od krále Václava I. obdrželo takzvané větší a menší privilegium – soupis svobod, práv a zákonů. Chroněk, Iloš; Dvořáková, Nina; Nováková, Milada; Samková, Eva: Brno v architektuře a výtvarném umění, Brno, Blok, Brno 1981, s. 27

² Viz: Lévi-Strauss, Claude: Smutné tropy, Praha, Odeon 1966

³ Územní celek ustanovený výnosy Karla IV z roku 1348

dlouhé řady konfliktů, typických pro celé naše moderní dějiny, konfliktů náboženských, etnických, třídních a v neposlední řadě mravních. Kořeny tohoto procesu nutno hledat v návratech dobových učenců k poselstvím evangelijních textů. Reformní kazatelé z okruhu pražské univerzity či přívrženci duchovně obrodného hnutí *Devotio moderna*, jehož centry byly na našem území augustiniánské kláštery, obraceli svoji pozornost k příkladnému křesťanskému životu po vzoru samotného Ježíše Krista, k životu prostému okázalých bohoslužeb, k životu obrácenému k pravdě a lásce k bohu. V prostředí rodícího se husitského hnutí se k tomuto ideálu připojila navíc snaha oslovovat prostý lid v národním jazyce a vyhrocená kritika svatokupectví a hromadění církevního majetku.

S ohledem na téma této práce je podstatné, že pod povrchem podobných, v prvé řadě náboženských polemik, se počaly objevovat zárodky myšlenkových sporů, jež měly přímý a nedozírný dopad na kulturu a dějiny Moravy, potažmo města Brna. Ačkoli si lidé první poloviny 15. století jen matně uvědomovali svou příslušnost k nějaké jazykově nacionální skupině a ačkoli byli dalece vzdáleni myšlence za zájmy této skupiny bojovat, oddělila od sebe propast náboženských a mocenských neshod s jistou mírou generalizace zároveň také Čechy a Němce. Kdesi ve vzniklé mezeře se pak ocitli Moravané. Velice vhodným dokumentem pro podložení takových hypotéz je Dekret kutnohorský vydaný 18. ledna 1409 Václavem IV.

Je obecně známo, že tato listina měnila v neprospěch cizinců poměr hlasů na pražské univerzitě. Pro účely této práce je ovšem zajímavé, jakým způsobem tu byli oni cizinci definováni a jak tu bylo proti jejich nárokům argumentováno. V listině jsou do opozice proti sobě kladeny dvě skupiny obyvatel, pojmenované „národ německý“ a „český národ“. Bylo by bláhové domnívat se, že by se v dobách, kdy platily za řeči elit latina a němčina, těmito označeními explicitně mínily vzájemně znesvářené jazykové skupiny místního obyvatelstva, tím spíše, že listina byla v originále napsána latinsky, a namísto lehce pejorativního výrazu německý⁴ se tu nalézalo neutrální adjektivum *germanus*. Daleko spíše se jednalo o definici učenců na jedné straně domácích, v zemi tradičně usazených a na druhé straně nově příchozích, které identifikuje Zdeněk Veselý jako Bavorů, Sasy a Poláky.⁵ Na druhou stranu je zde ovšem použit termín (národ německý), který stojí nad rámcem státní příslušnosti Bavorů, Sasů a Poláků a zároveň jej nelze přímo ztotožnit s obecnými pojmy „cizinec“ a „příchozí“, s kterými dekret také operuje. Autor textu jím nejspíše mínil obecného obyvatele Svaté říše římské, ovšem vyjma obyvatele Českého království. Ideologické vymezování se vůči sousedům, obývajícím společný nadnárodní státní útvar, rozhodně nevytváří dojem

⁴ Slovo původu slovanského, odvozené od adjektiva němý.

⁵ Veselý, Zdeněk: Dějiny českého státu v dokumentech, Praha, Victoria publishing, a.s. 1994, s. 78

bratrské lásky k blízkým přespolním. Nedokládá pak ani nějaký silný pocit loajality ke Svaté říši římské či sounáležitosti s ní. Listina je navíc plná otevřeně xenofobních argumentací: „*Přestože jsme obecně zavázáni starat se o blaho všech lidí, přece jen jim nemusíme být tolik nakloněni, aby snad prospěch těch, kdo získali jisté výhody z důvodu místa či času nebo některé jiné příčiny, byl ke škodě a nevýhodám těm, kdo jsou s námi svázáni životním údělem. Totiž, i když má každý člověk milovat druhého, je třeba, aby tato náklonnost vycházela z lásky spořádané. Dávati přednost cizinci v lásce před příbuzným neodpovídá řádné lásce, protože pravá láska začíná vždy u sebe sama a postupuje dále přes nejbližší*“⁶. Ztráta tolerance k vzdálenému či odlišnému, onen důraz na nejbližší vazby, předznamenává rozkol v husitskými válkami zmítané Říši, stejně jako rozkol v Českém království. A priori náboženský problém rýsuje ve společnosti řadu dalších hranic – profil typického katolíka je totiž bohatý obyvatel Moravy a etnický Němec, stojící v opozici k typickému utrakvistovi – chudému etnickému Čechu z Čech⁷.

Brno zůstává svým charakterem převážně německé a katolické a tento charakter si udržuje v podstatě až do roku 1918. Neměnnost tohoto stavu je dána tím, že město není dobyto husity a později ani Švédy⁸. Vládnoucí elity konzervují právní a ideové standardy. Brno se stává malou Vídní uprostřed Moravy, která s přátelstvím a obdivem hledí k Vídni velké a podezíravě, přes rameno, kontroluje situaci doma, zejména pak v Čechách. Přesný popis geneze tohoto stavu je nad možností této práce i jejího autora. Domnívám se však, že základní příčiny (přirozené sklony k etnocentrismu, dominance a konzervace německého etnika mezi vládnoucími vrstvami v Brně, vznik ideologických propastí v Českém státě v době mezi husitstvím a nástupem protireformace) se mi zde podařilo nastínit. Na závěr této podkapitoly bych pro dokreslení národnostní situace v Brně v 19. století rád ocitoval některé pasáže z článku Karla Havlíčka Borovského „Z Moravy“ napsaného roku 1848, tedy asi 30 let před událostmi, kterými se bude převážně má práce zabývat: „*Nejlepší a nejplatnější věc, která se o Brnu říci může, jest: Brno opičí se po Vídni. Skutečně se Brno snížilo až za předměstí Vídne. Brno nemá nikdy svůj úsudek, ale čeká vždy, až co Vídne řekne. (...) Morava nyní asi v národním ohledu tak stojí, jako Čechy stály r. 1834. Každý vzdělanec vypadá jako Němec, Slovanstvo a sprostota jest tam jedno, kdo pečuje o vzdělání národního jazyka, považuje se za divouse, za pošetilce neb dokonce za buřiče, který prý lid popuzuje proti bohatým. Neboť tito Němci a poněmčilci, kteří až posud aristokraticky první slovo vedli*

⁶ Tamtéž

⁷ Rád bych zdůraznil že hovořím pouze o vyhrocených antagonistických typech. Všechny hranice jsou vždy neostře.

⁸ Jordánková, Hana; Sulitková, Ludmila: Brno, I. díl – Město uvnitř hradeb, Praha a Litomyšl, Paseka 2008, s. 16

v Čechách i na Moravě, nemohou se posud nikterak povznést k té myšlence, že my, Slované, jim rovni jsme, vždy nás ještě za nižší třídu považují“.⁹

2.2 Počátky české divadelní kultury

Němci měli v Brně své stálé divadlo již od 30. let 18. století (již od začátku 18. st. zajížděli divadelní společnosti do domu hraběte Salma na Dominikánském náměstí nebo do tzv. „Stavovské jízdárny“), kdy nechala obec na Zeleném trhu - v areálu dnešní Reduty, postavit divadelní budovu, která s nutnými přestavbami z důvodů častých požárů (14. 1. 1785, 16. 1. 1786)¹⁰ sloužila až do svého definitivního zničení 23. 6. 1870, kdy tu oheň zanechal pouze holé zdi.¹¹ Jednalo se o poměrně výstavnou budovu, roku 1814 bohatě vyzdobenou v interiéru. „Vedlejší místnosti vymalovala nádherně malířská rodina Sachettich z Vídně (v jídelně byl mistrovský pohled na Pisárky), se stropů visely nádherné lustry a účinek osvětlení zvyšovala veliká zrcadla.“¹²

V této městem zřízené divadelní budově se od roku 1815 občas hraje i česky, nebo jsou alespoň uváděny jazykově německé hry s náměty z domácích dějin, na divadelních cedulích zmiňované někdy jako „vlastenecké“ (čínohry Božena, Svatopluk, král Velké Moravy čili Zrada v Adamově jeskyni, frašky Komárovské koláče, Pomsta Břetislava, opery Libuše, Královna česká, Propast Macocha)¹³. Oproti jiným moravským městům, natož oproti městům v Čechách, je však jazykově domácí produkce v brněnském divadle až do 60. let 19. století velice omezená a nárazová a koncentruje se většinou do krátkých období, spojených s činností některých osvěcovaných jednotlivců jako byli zpěvák Václav Michalesi (vrchol činnosti kolem 1820) a herec Karel Ruber (vrchol činnosti kolem 1840). Mezi lety 1842 (odchod Rubera z Brna) až 1864 (1863 - Velké cyrilometodějské slavnosti) pak lze zaznamenat vyloženou krizi, během které do Brna zavítalo pouze několik českých kočovných společností, a to ještě dosti výjimečně – doložena jsou představení společnosti Tylova souputníka Josefa Aloise Prokopa na podzim 1852, pravidelnější činnost pak vykazuje pouze

⁹ Borovský, Karel, Havlíček, Z Moravy, Praha, Národní noviny, listopad 1848, online, <http://texty.citanka.cz/havlicek/nn1-20.html>.

¹⁰ B., J.: Divadla v Brně a České národní divadlo v Brně, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 36-43.

¹¹ Německé divadlo pak až do otevření nové budovy v roce 1882, sídlilo v prozatímních prostorách na Joštově ulici. Tamtéž.

¹² Bulín, Hynek: Počátky českého divadla v Brně, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 7-18.

¹³ Tamtéž

Dubský se svými loutkovými představeními na Starém Brně. Podle soupisů repertoáru nebylo mezi léty 1852 – 1864 v Brně odehráno ani jedno české představení¹⁴!

Do šedesátých let 19. století spadají v Brně první vážavé pokusy o zřízení trvalé české scény, iniciované již zmíněnými cyrilometodějskými slavnostmi v létě 1863, které navštívil dokonce František Palacký. Většina snah však zůstává pouze u nerozpracovaných konceptů či v rovině nedomyšlených novinových proklamací. Jediným znatelným posunem je v této dekádě rozvoj ochotnického divadla, které uvádí svá představení v brněnských hostincích (U Mondscheinů, U Bílého kříže, U mexikánského císaře, U Olivů, U Bílého Beránka, U Mildnerů...) či v poněkud důstojnějších podmínkách improvizovaného divadelního sálu, zřízeného stolařem Václavem Blažkem v roce 1869 v jeho dílně v Křížové ulici.¹⁵ Forma jakéhosi soukromého, chtělo by se říci „bytového divadla“, je v té době ostatně poměrně běžná – takto se hraje i u J. K. Rudiše na Starém Brně, u pana Viléma Kuchty v Králově poli, v místnostech J. Malíka a jinde¹⁶. Četnost představení je ovšem i přes dlouhý výčet lokací velice nízká.

Podobně neveselá je situace i na počátku sedmdesátých let. Zájezdních představení je stále poskrovnu, úroveň inscenací i návštěvnost je nízká, podmínky v hostincích nedůstojné a improvizované¹⁷. Zásadní zlom pro české divadlo v Brně a pro českou kulturu obecně představuje až stavba Besedního domu (1872)¹⁸, v jehož dvoraně je zřízeno jeviště, kde zahajuje 1. 10. 1874 čtyřleté angažmá společnost Elišky Zöllnerové, hrající již podle běžného profesionálního schématu 10 – 20 představení měsíčně¹⁹. V těchto prostorách pak hrají často také ochotníci a od sezóny 1879 tu nachází domov společnost Jana Pištěka, která je zároveň

¹⁴ Dufková, Eugenie: Soupis českých divadelních představení v Brně v letech 1864-1884 in: Putování múzy Thálie : Sto let stálého českého divadla v Brně 1884-1984 - příloha k 100 letům otevření Národního divadla v Brně na Veveří ulici, Brno, Státní divadlo, 1984, s. 32-48.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Dufková, Eugenie: Soupis českých divadelních představení v Brně v letech 1864-1884 in: Putování múzy Thálie : Sto let stálého českého divadla v Brně 1884-1984 - příloha k 100 letům otevření Národního divadla v Brně na Veveří ulici, Brno, Státní divadlo, 1984, s. 32-48.

¹⁷ Hynek Bulín cituje ve své práci o počátcích českého divadla v Brně řadu úředních zápisů dokládajících situaci na přelomu 70. a 80. let: Z referátu policejního ředitele Le Monniera Místodržitelství z 24. 3. 1868 k představením komika Václava Svobody ve stolařské dílně Václava Blažka: „*Ukázalo se tedy jasně, že v Brně není třeba českého divadla a že národovců, kteří by do něho chodili, je příliš málo, aby při tom český podnik přišel na svoje útraty.*“ Z raportu policejního ředitele Pichlera von Deben z 15. 6. 1871 k představením konajícím se v hostinci U Bílého beránka: „*Místnost je nevhodná a vzdálená, výprava chudičká, mezi herci jsou jen 2-3 herci, kteří vyhovují beztak skromným požadavkům českého publika.*“ Bulín, Hynek: Počátky českého divadla v Brně, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 7-18.

¹⁸ Besední dům postavila Akciová společnost Besedního domu a jeho provoz byl spjat s činností Čtenářského spolku, který zde sídlil až do roku 1918. Dřímál, Jaroslav: Archiv města Brna – průvodce po fondech a sbírkách, Praha, Archivní správa ministerstva vnitra 1956.

¹⁹ Dufková, Eugenie: Soupis českých divadelních představení v Brně v letech 1864-1884 in: Putování múzy Thálie : Sto let stálého českého divadla v Brně 1884-1984 - příloha k 100 letům otevření Národního divadla v Brně na Veveří ulici, Brno, Státní divadlo, 1984, s. 32-48.

prvním souborem Českého národního divadla v Brně, pod jehož hlavičkou zde vystupuje od roku 1881. Ale k tomu více v dalších kapitolách této práce.

2.3 Město Brno kolem roku 1880

Myšlenka na zřízení českého národního divadla v Brně se počala realizovat na počátku 80. let 19. století. Proč zrovna v této době? Otázka je to složitá a extrémně kontextuální. Přesto se na ni pokusím alespoň částečně odpovědět.

Zásadními faktory byly faktory demografické – konkrétně akcelerace urbanizace, v rámci které přicházelo do měst velké množství etnických Čechů, čili potenciálních diváků českého divadla. Jak píše Pavla Horská, zaznamenaly Čechy nejvyšší přirozený přírůstek obyvatelstva ve dvacátých letech devatenáctého století²⁰. Království se vyhnuly epidemie a hladomory a na českém venkově se rodil nadbytek pracovních sil, které migrovaly za prací. V této době však dávaly před zatím dosti malými českými městy přednost končinám vně zemských hranic, zejména dynamické metropoli mocnářství Vídní. Historicky největší přirozený přírůstek obyvatel tak byl v našich zemích paradoxně doprovázen celkově zápornou demografickou bilancí – každý rok tu ubylo asi 13 000 obyvatel, což se rovnalo velikosti tehdejšího Liberce²¹.

Velká vlna urbanizace přichází až od šedesátých let. Je iniciována nástupem těžkého průmyslu, zejména uhelných dolů a hutnicko-zpracovatelských podniků, které se soustředily vedle pánevních oblastí i do velkých měst, jakými bylo třeba právě Brno, kde dominovalo strojírenství. Roku 1864 byla na Zvonařce založena „Vaňkovka“, roku 1872 vznikla První brněnská strojírna, v Králově poli pak roku 1890 zahájila svoji činnost továrna na stroje Lederer a Porges²². S rozvojem hutnictví těsně souvisí i budování železniční sítě, která zjednodušovala příchod migrantům a zpětně podporovala další rozvoj průmyslu a pracovního trhu. Na periferii Brna dorazily koleje poprvé roku 1839. Nejprve spojily město s Vídní a potom pokračovaly na Prahu, roku 1856 přiblížily k městu palivoenergetickou základnu rosicko-oslavanské pánve a díky vybudování dalších tratí se do poloviny 80. let stal z Brna významný uzel železniční dopravy²³. Důležitým faktorem pro nástup masové urbanizace byla také přetrvávající tradice nedělení majetku na vesnicích, jež odkazovala mladší potomky

²⁰ Horská, Pavla: Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa, Praha – Litomyšl, Paseka 2002, s. 129.

²¹ Tamtéž, s. 130.

²² Samek, Bohumil; Hrubý, Karel, Otto: Brno proměny města, Brno, Blok 1982, s. 13-14.

²³ Tamtéž.

k výpravám na zkušenou do měst. Nezbyvá než dodat výmluvný fakt, že mezi lety 1850 a 1900 se počet obyvatel Brna téměř ztrojnásobil, když vzrostl z cca 49 000 na cca 138 000²⁴.

Vedle demografických změn přinesla druhá polovina 19. století do měst i radikální změnu životního stylu. I ona se svou měrou podepsala na sílících ambicích českých obyvatel zřídit v Brně stálé české divadlo. Rodící se moderní společnost počala od městského prostoru vyžadovat stále větší komfort – v oblasti bydlení, služeb, kultury, vzdělávání a podobně. Barokizované, ale v jádru středověké domy a ulice, byly od poloviny 40. let osvětlovány plynovými svítilny, do nichž dodávala svítiplyn nově zbudovaná plynárna na Radlase²⁵, od 70. let pak byly v rámci asanačních nahrazovány velkými činžovními domy²⁶, poněkud disharmonickou směsicí historizujících stylů, typickou i pro jiná česká města.

Tak jako na jiných místech hrálo klíčovou roli v přerodu duší středověkého města v moderní metropoli bourání hradeb. K tomuto procesu začalo v Brně docházet, například v porovnání s Prahou²⁷ poměrně časně, v důsledku porušení vnějšího hradebního pásu francouzskými vojsky v roce 1809, které znemožnilo plnohodnotné fungování brněnské pevnosti a nahrávalo již starším snahám radních získat hradební pozemky pro stavební účely²⁸. Definitivně byl proces bourání hradeb ukončen ovšem až v roce 1864 a po celou první polovinu 19. století bylo stále nutno počítat s úředními omezeními spojenými s pevnostní architekturou. Proto v této době docházelo na území bývalých hradeb spíše k sadovým úpravám, než k systematickému budování kompaktní městské zástavby.

Promyšlený urbanismus získala oblast někdejších hradeb až v souvislosti s budováním brněnské okružní třídy, mající svůj nepřehlédnutelný vzor ve vídeňské Ringstrasse. Prstenec širokých komunikací se budoval zejména mezi léty 1860 a 1920 (propojení pod Františkovem spadá až do 40. let 20. století)²⁹ a navázal na sebe také celou řadu dalších architektonických realizací, zejména reprezentativních budov s kulturní, vzdělávací či správní funkcí. Duchovním otcem projektu byl architekt Ludwig Förster, ne náhodou student architekta Petera Nobileho autora slavné Vnější hradní brány (1819 – 1823) ve Vídni, spojnice mezi Náměstím Hrdinů a Ringstrasse. Jím samotným navrženou budovou je v Brně restaurace

²⁴ Vzdělání obyvatelstva města Brna – tabulka, in: Roštlapil, Václav; Grunt, Jaroslav: Důvodná zpráva k přípravnému podprojektu na budovu ČND v Brně, 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 - 209.

²⁵ Jordánková, Hana; Sulitková, Ludmila: Brno, I. díl – Město uvnitř hradeb, Praha a Litomyšl, Paseka 2008, s. 27.

²⁶ Tamtéž, s. 53.

²⁷ V Praze se k těmto aktivitám přikročilo až roku 1873 zbořením Poříčské brány a systematicky probíhaly až od 20.7. 1874, kdy začaly mizet hradby od Poříčí směrem na Florenc. Pešek, Jiří: Od aglomerace k velkoměstu: Praha a středoevropské metropole 1850 – 1920, Praha, Scriptorium 1999, s. 137.

²⁸ Jordánková, Hana; Sulitková, Ludmila: Brno, I. díl – Město uvnitř hradeb, Praha a Litomyšl, Paseka 2008, s.20-21.

²⁹ Tamtéž, s. 52.

s kasinem v parku Lužánky z roku 1855³⁰, jejíž relativní odlehlost od městského jádra dokládá tehdejší mimořádnou expanzi zástavby. Ale vraťme se k okružní třídě. Výstavné budovy, v dobově typickém neorenesančním stylu, se zde počaly stavět na nynější Husově třídě (Elisabethstrasse), dělící město od hradu Špilberk. První stavbou, která tu vznikla, byl tzv. Městský dvůr Franze Fröhliche z roku 1855, určený původně městským úřadům, brzy následovaný budovou německého gymnázia Eduarda van der Nüll a Augusta Siccardsburga (1862), sloužící dnes hudební fakultě JAMU³¹. Významnou měrou se do podoby Husovy třídy dále zapsal dánský architekt Theofil Hansen, který přišel do Brna na výzvu již zmíněného Ludwiga Förstra a navrhl zde střídou dvojici neorenesančních palácových budov – Pražákův palác (1869 - 1874, dnes Moravská galerie v Brně) a Besední dům (1872 – 1873), o němž již byla řeč a který sehrál později pro české divadlo nepostradatelnou úlohu. Tuto stylově i typově příbuznou skupinu budov na vnitřní straně třídy pak ještě doplnilo Uměleckoprůmyslové muzeum Johanna Schönnna (1882 – 1884). Budování okružní třídy přinášelo Brnu celou řadu dalších okázalých realizací. Na poli veřejné a reprezentační architektury šlo o stavební boom, se kterým snesou v českém prostředí srovnání bez nadsázky snad jen aktivity Karla IV. v Praze ve 14. století. Mimo již zmíněné stavby byly v prstenci kolem města postaveny dvě neogotické budovy – tělocvična Augusta Prokopa (1867) a evangelický kostel Heinricha Freiherra von Ferstla (1868 – 1868), dále tu vznikla monumentální Zemská sněmovna³² Antona Heffta a Roberta Raschky ve stylu severoitalské renesance (1875 – 1878) a v neposlední řadě tu německá komunita nechala zřídit nové výstavné divadlo (**obr. 1**) v neobarokním stylu podle projektu vyhlášených specialistů na tento typ architektury, Ferdinanda Fellnera a Hermana Helmera z Vídně (1881 – 1882)³³.

Je zcela pochopitelné, že v období, kdy rostly v Brně velké veřejné budovy jako houby po dešti a navíc jedna z těch nejviditelnějších bylo nové Německé divadlo, toužili čeští vlastenci zřídit ve městě trvalé přístřeší také pro české divadelní umění. Lhostejno, že takové umění zde do této doby v podstatě neexistovalo. Samotná budova byla totiž, jako viditelná a materiálně uchopitelná manifestace národního uvědomění pro české buditele daleko atraktivnějším cílem, než efemérní snahy o kvalitní dramaturgii či inscenace. V době před emancipací moderní režie či scénografie bylo ostatně divadelní představení uměleckým dílem, které ze zpětného pohledu nutno klást do uvozovek.

³⁰ Chroněk, Iloš; Dvořáková, Nina; Nováková, Milada; Samková, Eva: Brno v architektuře a výtvarném umění, Brno, Blok, Brno 1981, s. 166-167.

³¹ Tamtéž.

³² Nutno nezaměňovat s nedalekým Zemským domem Ferdinanda Hracha z roku 1907, který bude hrát významnou úlohu ve čtvrté kapitole této práce.

³³ Tamtéž.

Pokusil jsem se tu nastínit místní okolnosti, které mohly přispět k zahájení úvah o zřízení Českého národního divadla v Brně – rozhojnění potenciální divácké obce, všeobecný stavební boom, příklad právě budovaného německého divadla. Bylo by ovšem chybou nezmínit v rámci celého království sílící českou národní emancipaci³⁴, která získala nejsilnější vyjádření a zároveň další impuls 11. 6. 1881, kdy bylo otevřeno Národní divadlo v Praze. Určitě proto není náhodou, že Družstvo českého národního divadla v Brně, instituce, o níž bude pojednávat většina této práce, vznikla v lednu 1881, na začátku roku plného nadějí a očekávání.

³⁴ V Brně před rokem 1880 toho bylo odrazem zřízení Besedního domu či pomalý, ale přeci jen nějaký vývoj českého školství: První české gymnázium – 1867, první česká reálka – 1880.

3. Shromažďování sil (1879 – 1910)

3.1 Tápavé začátky aneb před bodem nula (1879 – 1884)

Současné vedení Národního divadla v Brně spojuje svůj vznik s datem 1881, přestože pro brněnského divadelního diváka tento rok žádné převratné změny nepřinesl. V Besedním domě, baště českého kulturního života, se hrálo pravidelně divadlo již od roku 1874, radikálnější zlom pak představuje sezóna 1879/1880, kdy tu začíná působit společnost Jana Pištěka, která přináší výrazně vyšší počet produkcí a zaměřuje se na velká národně buditelská představení, z nichž vyniká zejména první uvedení *Prodané nevěsty* v Brně 23. 10. 1879,³⁵ „*velký večer brněnských Čechů*“³⁶.

Vedle častých zásahů cenzorů do uváděných textů z důvodů ožehavosti české otázky, představuje pro akciovou společnost vlastníci Besední dům největší problém nemožnost získání trvalé divadelní koncese. Nepřátelsky naladěné úřady vysvětlovaly své zamítavé stanovisko k žádostem tím, že dotčená akciová společnost byla zřízena pouze pro vystavění a udržování Besedního domu a jakékoli jiné aktivity jí nepřísluší³⁷. I to byl pravděpodobně jeden z důvodů, proč bylo 24. ledna 1881³⁸ založeno Družstvo českého národního divadla v Brně³⁹.

Kdo byli vlastně oni pánové, kteří se onoho zimního večera sešli, aby plánovali zářnou budoucnost českého divadla v zemském hlavním městě? Ač byli jejich kroky poměrně naivní, rozhodně se nedá říci, že by to byli nějací nezkušení snílci, bohémští umělci nebo vše riskující revolucionáři. Naopak. Patřili mezi naprosté společenské špičky tehdejšího Brna a to i ve srovnání s brněnskými Němci. Předsedou byl zvolen Judr. František Alois Šrom, zemský a říšský poslanec, místopředsedy Josef František Wurm, ředitel banky Slávie a Judr. Bedřich Hoppe, majitel domu a aktivní člen řady vlasteneckých spolků⁴⁰ ve městě⁴¹. I další zakládající členové patřili mezi honoraci. Byl mezi nimi profesor, inženýr, šlechtic, redaktor, malíř či další vysoce postavený politik zemský a říšský poslanec Judr. Wolfgang Kusý. Účastno na ustanovení Družstva bylo i pět dobově významných vlasteneckých institucí, mezi

³⁵ Zatloukalová, Jarmila: Brněnské divadlo: repertoár 1848-1914, Brno, Archiv města Brna, 2001.

³⁶ Bulín, Hynek: Počátky českého divadla v Brně, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 7-18.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Právní formu získalo až 3. dubna téhož roku. Zápis z výboru Družstva z 16. 2. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

³⁹ Zápis z první schůze výboru družstva z 24. 1. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁴⁰ Hoppe byl místopředsedou správní rady Besedního domu a místopředsedou Čtenářského spolku.

⁴¹ Zápis z první schůze výboru družstva z 24. 1. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

nimiž nalézáme i Družstvo národního divadla v Praze a Společnost národního divadla v Praze⁴², což by mohlo potvrzovat moji domněnku, že byla tato organizace založena pod silným vlivem euforie z téměř dobudované „Zlaté kapličky“.

Již od první chvíle trpěl tento zatím neoficiální spolek neduhem, který se s Družstvem českého národního divadla v Brně povleče během celé jeho další existence – přebujelou byrokracií a neakceschopností – ale co jiného očekávat od sdružení, v jehož středu zasedali právníci a politici. Již během prvních schůzí se volí různé speciální výbory a komitety, schvalují se všemožné proklamace a rozdělují funkce⁴³. Větší význam pro mou práci má však pouze potvrzení společnosti Jana Pištěka⁴⁴, co by souboru, který bude v Besedním domě od příští sezóny hrát pod hlavičkou Družstva⁴⁵, jasná deklarace snah o získání koncese na *zřízení českého divadla a provozování českých her*⁴⁶ v Brně a schválení stanov⁴⁷, kde je vytčen úkol organizace - „*Starati se o pořádání her divadelních a opatřiti fond ku zřízení českého divadla národního v Brně*“⁴⁸. Tato formulace vyžaduje obzvláštní pozornost, jelikož dlouhá desetiletí zůstává pevnou součástí stanov a zavazuje několik generací členů Družstva neustále usilovat o stavbu nové divadelní budovy.

Dalším důsledkem sociálního a profesního zařazení zakladatelů DČND, který bude ovlivňovat celé dějiny spolku, je pravděpodobně i neskryvané velikášství a důraz na neumělecké funkce projektu – funkce reprezentační či politické. Lze namítnout, že tyto úlohy byly pro české divadlo v této době typické, ale v Brně, místě do této doby českou divadelní kulturou v podstatě netknutém, v místě kde snaha o reprezentaci de facto předstihuje samotnou prezentaci, vypadají vysoké ambice obzvláště přemrštěně. V úplných začátcích fungování Družstva, v době kdy se o stavbě nové budovy uvažovalo spíše teoreticky, se tento sklon projevuje například utkvělou představou, že na brněnských jevištích musí vystoupit slavní herci z Prahy (Otýlie Sklenářová - Malá, Jakub Seifert, Josef Frankovský...) ⁴⁹ ale také předčasnými a předražnými objednávkami opony a dekorací od slavné vídeňské dílny

⁴² Dalšími zúčastněnými organizacemi byl Český čtenářský spolek, Rada hlavního města Prahy a Tělocvičná jednota Sokol. Zatloukalová, Jarmila: Úvod k inventáři fondu R35, Archiv města Brna, 1993.

⁴³ Pro vykreslení atmosféry panující na schůzích si dovoluji uvést jeden obzvláště absurdní příklad. 16. 2. 1881, sedm měsíců před zahájením představení pod hlavičkou DČND, se již hlasuje o textu a podobě divadelních cedulí, na kterých měl být napříště pitoreskně dlouhý úvod: *České divadelní družstvo v Brně /řádka/ ředitelstvím (Pištěka) /řádka/ aneb /řádka/ ochotnické představení*. Zápis z výboru Družstva z 16. 2. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁴⁴ Druhým uchazečem byl Pavel Švanda ze Semčic, tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Zápis z výboru Družstva z 31. 1. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Zápis z výboru Družstva z 16. 2. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Brioschi – Kautsky,⁵⁰ veliké pozornosti výboru Družstva se těší také ikonografický program opony s Moravskou orlicí dole uprostřed⁵¹. Nepřehlédnutelnou předností tohoto exkluzivního klubu brněnských Čechů pak byly kontakty s jinými místními spolky a s tím související promyšlená organizace sbírkové činnosti⁵², aktivity opět na dlouhá desetiletí pro Družstvo typické.

Jarní měsíce 1881 se nesly v duchu již poměrně konkrétních představ, diskutovaly se otázky zařízení sálu, usazení právní formy, charakteru hereckého souboru a dokonce i počtu volných lístků pro účinkující⁵³. Ačkoli ještě nezískalo koncesi, zaštiťuje zřejmě již v květnu Družstvo některá Pištěkova představení v Besedním domě, eviduje totiž zisk z představení 1. 5. (11,48 zl.) a ze slavnostního představení 9. 5. (40,97 zl.)⁵⁴. Jelikož ovšem tato představení v některých soupisech repertoáru chybí⁵⁵, je možné, ač méně pravděpodobné, že se odehrávala úplně jinde a za jiných podmínek.

Úřady posvětily aktivity Družstva ovšem až 18. 9. téhož roku: „*Ve vyřízení žádosti ze dne 8. července 1881 uděluje se spolku Družstvo českého divadla národního v Brně povolení k provozování divadelních her všeho druhu, to jest dramát, činoher, veseloher, oper, operet, zpěvoher pod řízením pána Dra Bedřicha Hoppeho, advokáta v Brně jakožto artistického řídicího ve velké dvoraně besedního domu v Brně po výmínce, že proti této místnosti žádné závady ani z ohledu stavebního ani z ohledu policie ohně nepozůstávají*⁵⁶“. V Besedním domě se přesto podle soupisů repertoáru⁵⁷ hrála již 15.9. Kolárova Magelóna⁵⁸, a tak zemské úřady pouze potvrzovaly něco, s čím se všeobecně počítalo a co se v Besedním domě, de facto ilegálně, provozovalo již v předchozích sezónách. Těžko říci, zda tento benevolentní postup

⁵⁰ Jednání mezi Družstvem a jmenovanou firmou probíhala delší dobu a například rozpočet na oponu se během nich zvedl téměř dvojnásobně. Zápisy ze schůzí výboru Družstva z 27. 4. a 5. 5. a valné hromady z 13. 4. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁵¹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 13. 4. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁵² Již na své první schůzi přijímají výtěžek ze zábavy Měšťanské besedy v Králově poli, podporováni jsou záhy také slovanským čtenářským spolkem. Zápis z první schůze výboru družstva z 24. 1. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1. Zápis ze schůze výboru Družstva z 13. 4. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁵³ V plánu bylo angažovat 9 pánů a 9 dam a fungovat na ochotnické bázi. Zápisy ze schůzí výboru Družstva z jara 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁵⁴ Zápis ze schůze výboru Družstva z 4. 5, 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁵⁵ Beze zmínky: Duřková, Eugenie: Soupis českých divadelních představení v Brně v letech 1864-1884 in: Putování múzy Thálie : Sto let stálého českého divadla v Brně 1884-1984 - příloha k 100 letům otevření Národního divadla v Brně na Veverí ulici, Brno, Státní divadlo, 1984, s. 32-48.

⁵⁶ Dopis Družstvu od Císařského královského místodržitelského předsidia pro Moravu z 18. 9. 1881. Archiv města Brna, fond R35, i.č. 63.

⁵⁷ Zatloukalová, Jarmila: Brněnské divadlo: repertoár 1848-1914, Brno, Archiv města Brna, 2001.

⁵⁸ Vzhledem k tomu, že stejným titulem se zahajoval i provoz Starého divadla roku 1884, lze se domnívat, že i toto představení (15. 9. 1881) bylo chápáno skutečně jako slavnostní - zahajovací. Pravděpodobné je také, že v titulní roli vystupovala už v roce 1881 Otýlie Sklenářová- Malá, uváděná na plakátu k zahajovacímu představení roku 1884. Tuto domněnku stavím na skutečnosti, že o Sklenářovou- Malou v Brně dlouhodobě stáli, byli s ní v častém kontaktu a roku 1881 se zřejmě k roku 1881 nostalgicky odkazovali.

úřadů připisovat zvýšené toleranci k české kultuře v Brně, vlivu významných členů družstva či pouhé pohodlnosti.

Září 1881 rozhodně do českého divadelního života v Brně nepřineslo žádnou revoluci. V Besedním domě hrála zhruba se stejnou četností představení stejná společnost jako v minulé sezóně. Institucionální reforma se nedotkla ani skladby repertoáru⁵⁹. Organizační činnost Družstva se zahájením provozu spíše ztrácela dech. Nový a nikým nečekáný impuls na sebe ale nenechal dlouho čekat. Po vyhoření Národního divadla v Praze 12. srpna vyhořel 8. prosince také Vídeňský Ringtheater a na konto těchto neblahých zkušeností bylo již 29. 12. zakázáno provozování divadelních her v poněkud improvizovaných, a zostřeným bezpečnostním normám proto zcela nevyhovujících podmínkách Besedního domu⁶⁰.

Rok 1881 znamenal tedy pro české divadelníky v Brně spíše než nový začátek, konec jedné kapitoly, kapitoly provozování divadla v Besedním domě⁶¹, kapitoly, během které mělo české publikum poprvé možnost seznámit se s již poměrně pravidelným programem ve svém rodném jazyce. Úřední zákaz však zároveň vedl k reálnějšímu uvažování o skutečném, ne již improvizovaném, divadelním prostoru, v němž by mohlo Národní divadlo dlouhodobě existovat. Ačkoli byly v prvním roce po zákazu učiněny některé pokusy o návrat představení na původní místo – uvažovalo se například o vybudování jeviště či celého divadla na dvoře Besedního domu⁶², zdálo se brzy nad slunce jasnější, že jedinou cestou z nastalého problému bude, ostatně v duchu stanov Družstva, stavba zcela nové divadelní budovy: „*Z nesází těchto, do nichž byla uvedena divadelní obec Brněnská, vznikla však poutavá myšlenka, aby Čechové brněnští zbudovali si důstojné divadlo národní, v němž by nikdo nemohl nám hry české zakazovati. Myšlenka tato nabyla přátele v Praze a zvláště v p. L. Riegrovi, jakož i v družstvu divadelním v Praze, které nám celý fundus instructuo z prozatímního divadla odstoupilo a jehož prostřednictvím nám od neznámého dobrodince 10 000 zl. věnováno bylo na stavbu divadla národního v Brně*“⁶³. K této obsáhlejší citaci si dovoluji ještě poznámku na okraj. Z úryvku je patrné, jaký zájem byl o brněnskou divadelní otázku v Praze. Tuto situaci

⁵⁹ Dufková, Eugenie: Soupis českých divadelních představení v Brně v letech 1864-1884 in: Putování múzy Thálie : Sto let stálého českého divadla v Brně 1884-1984 - příloha k 100 letům otevření Národního divadla v Brně na Veveří ulici, Brno, Státní divadlo, 1984, s. 32-48.

⁶⁰ Bulín, Hynek: Počátky českého divadla v Brně, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 7-18.

⁶¹ V letech 1882 a 1883 se tu hraje ještě pár ilegálních ochotnických představení. Dufková, Eugenie: Soupis českých divadelních představení v Brně v letech 1864-1884 in: Putování múzy Thálie : Sto let stálého českého divadla v Brně 1884-1984 - příloha k 100 letům otevření Národního divadla v Brně na Veveří ulici, Brno, Státní divadlo, 1984, s. 32-48.

⁶² Zápis ze schůze výboru Družstva z 4. 11. 1882, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁶³ Tento zápis pochází z Valné hromady Družstva v roce 1883, kde bylo zároveň definitivně opuštěno od myšlenky provozovat divadlo v Besedním domě. Zápis ze schůze valné hromady Družstva z 26. 9. 1883., Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

si členové Družstva silně uvědomovali a sami s jistou hořkostí podotýkali, že o jejich problém je mnohem větší zájem v Čechách a zejména v Praze než v krajích moravských. V zápise z valné hromady Družstva z roku 1883 se proto dokonce můžeme dočíst o bouřlivém svolání: „slávy Čechům v Čechách a zejména v Praze.“⁶⁴

Ve městě, teprve nedávno zbaveném prstence hradeb, nabízelo se k úvahám o umístění stavby široké pole možností. Nepřekvapuje, že se ze strany Družstva projevovala „*snaha vybrat pozemek, co možná nejbliže historickému centru, aby zároveň poskytnul možnost náležitého reprezentačního uplatnění budovy.*“⁶⁵ Tendence důstojně reprezentovat český živel byla logicky ještě posílena otevřením honosného německého divadla 14. 11. 1882, na jehož estetické a zejména technické přednosti (divadlo bylo vybaveno na svou dobu raritním elektrickým osvětlením⁶⁶) pěl ódy tehdejší německý tisk, který novou budovu považoval za „*začátek nové divadelní éry*“⁶⁷, za „*vzor pro divadla na celém světě*“⁶⁸ či za „*významný bod obratu v dějinách divadla.*“⁶⁹ a do nebe vyzdvihoval brněnského starostu Winterhollera, který vše díky své energii dotáhl do konce⁷⁰. Tagesblatte aus Mähren und Schlesien z 15. 11. 1882 tématu věnovaly dokonce prvních pět stran⁷¹. České médium – Moravská orlice pak používá nejnovější úspěch německého divadla jako nátlakový prostředek na údajně liknavé Družstvo: „*Vedle německého starého divadla, jež bylo na zboření, mohlo naše ještě obstát, ale proti novému městskému to nebude možno. My bychom tak nedosáhli nikdy kýženého cíle a výsledku pro naši národní věc, pro vychování lidu naším divadlem, kdyby toto zůstalo jen německé anebo jím úplně se zastíniti dalo.*“⁷²

Po několika neúspěšných jednáních s městskou radou i soukromými vlastníky o odprodeji domů či parcel je nakonec Družstvem schválena koupě domu U Marovských manželů Krinnerových na Veveří ulici, v němž se nalézala tančírna „Orfeum“ – takzvaná

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Samek, Bohumil: Dějiny úsilí o tvář nové budovy českého divadla v Brně, in: Divadlo je divadlo – sborník statí, úvah a glos k 85. výročí českého divadla v Brně, Brno, Krajské kulturní středisko v Brně 1969.

⁶⁶ Správa města chtěla řádnou a dobře vybavenou divadelní budovu kvůli odstrašujícímu příkladu katastrofálního požáru divadla v Nizze. To mimo jiné dokazuje, že i na Německé divadlo byly v případě bezpečnostních otázek kladeny ty nejtvrďší nároky. B., J.: Divadla v Brně a české národní divadlo v Brně, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 36-43.

⁶⁷ Anonym: Die Eröffnung des neuen Theaters, Illuſtrirtes Morgenblatt, 15. 11. 1882. Archiv města Brna, fond 03, ič. 72.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Anonym: Die elektrische Beleuchtung, Brüner Presse, 1. 11. 1882, Archiv města Brna, fond 03, ič. 72.

⁷¹ Různé články uveřejněné v inkriminovaném čísle periodika. Tagesblatte aus Mähren und Schlesien, 15. 11. 1882.

⁷² Převzatá citace Moravské orlice z 6. 5. 1882. Bulín, Hynek: Počátky českého divadla v Brně, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 7-18.

Vídeňská restaurace, jež se zdála být vhodná pro adaptaci na divadelní sál⁷³. Cena domu činila 60 000 zl.⁷⁴ a byla získána zejména na základě sbírek, jež podle Jarmily Zatloukalové⁷⁵ probíhaly na území celé Moravy – vzhledem k poměrně nízké částce a absenci výraznějších zmínek v archivních materiálech Družstva se ovšem pravděpodobně nejednalo o centrálně organizovanou zemskou sbírku, nýbrž spíše o nárazové akce.

Úkolu se ujal architekt Eduard Svoboda. S v právu ostřílenými družstevníky podepsal dosti nevýhodnou smlouvu, na základě které měl povinnost použít co nejvíce starého materiálu, jehož hodnota mu však měla být následně odečtena z rozpočtu⁷⁶. Zde se dotýkám další, pro Družstvo na dlouhá léta typickou vlastností, snahou svázat svoje v zákonech často méně zkušené partnery neuvěřitelně omezujícími smluvními podmínkami.

Svoboda stál před nelehkým úkolem adaptovat sál, který nebyl pro divadlo původně určen, a tak se není co divit, že v něm příliš neobstál: Do nevhodně protáhlého, obdélného hlediště (11,5 m x 30 m) o výšce 7 m, vtěsnil nepřiměřeně hlubokou galerii (8m) s nedostatečnou výškou (3m), jeviště vybudované v celé šíři sálu opatřil velice primitivním zákulisím⁷⁷. Nepodařilo se mu navíc ani dodržet plánovaný rozpočet, který výrazně překročil⁷⁸. Nedodržel ani, nutno říci že šibeniční, termín – na adaptaci byly vyhrazeny pouze dva měsíce, září a říjen 1884⁷⁹. V téměř dokončeném sále navíc 26. 11. vypukl menší požár stropu a krovu⁸⁰.

Je pochopitelné, že vzhledem ke konkurenčnímu vztahu k německému divadlu lákala členy Družstva představa elektrického osvětlení. Od finančně nákladného řešení však bylo po delších debatách ustoupeno a pro osvětlení byl zvolen v budově již zavedený plyn, pro který hovořila i skutečnost, že mnohá zařízení získaná darem z Prahy k němu byla uzpůsobena⁸¹. Největší technologickou vymožeností divadla tak bylo zavedení centrálního topení⁸².

Blížící se otevření s sebou vedle stavebních záležitostí přinášelo také opětné pokusy získat pro zahajovací večer umělce a význačné hosty z Prahy, kvůli čemuž Družstvo vysílá do hlavního města království své vyjednavče. Po jednáních s ředitelem pražského Národního

⁷³ Původní rozpočet činil 12 600 zlatých. Zápis ze schůze Družstva z 12. 11. 1883, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁷⁴ Bulín, Hynek: Počátky českého divadla v Brně, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 7-18.

⁷⁵ Zatloukalová, Jarmila: Úvod k inventáři fondu R35, Archiv města Brna, 1993.

⁷⁶ Zápis ze schůze valné hromady Družstva ze 7. 8. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁷⁷ Schnirch, Julius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

⁷⁸ Náklady se nakonec vyšplhali až na 20 000 zl. Tamtéž.

⁷⁹ Zápis ze schůze valné hromady Družstva ze 7. 8. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 20. 9. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁸² Tamtéž.

divadla Františkem Adolfem Šubertem je nakonec pro zahajovací představení, Kolárovu Magelónu, získána toužebně očekávaná Otýlie Sklenářová-Malá⁸³. Jak moc si herečky Družstvo vážilo, dokazují dlouhé debaty o tom, kde bude v Brně bydlet či objednávka jí určeného vavřínového věnce⁸⁴.

Všechny detaily jsou nakonec více či méně úspěšně vyřešeny, a tak může být 6. 12. 1884 v Divadle na Veverí s velkou pompou⁸⁵ zahájen provoz. Budova pravděpodobně nespĺňovala zmíněné představy o důstojné reprezentaci českého živilu. Jednalo se o jednopatrový nárožní dům, strohého klasicistního a průčelím do Veverí ulice pak téměř průmyslového rázu (**obr. 2**)⁸⁶, který musel vedle nového německého divadla vypadat jako chudý příbuzný. Stejně jako bylo divadlo strohé zvenčí (bez portálů) bylo takové i zevnitř (skromné foyer, prostorová jednoduchost - nečleněnost sálu). Jak píše pamětník František Kožík, vytvářela uzavřenost divadla na druhou stranu prostředí, „*kde vzniká dobrá, uzavřená nálada rychleji než v aristokratickém hledišti velkých divadel.*“⁸⁷

Přes nenaplnění všech ambicí a zřejmá provozní omezení představovalo zřízení stálého českého divadelního provozu v podmínkách tehdejšího Brna nezanedbatelný úspěch. Ve městě, které ovládali k těmto snahám často podezíraví Němci, ve městě, kde česká kultura teprve nedávno počala nespěle vystrkovat růžky a v posledních letech se tu divadlo vůbec nehrálo, šlo o skutečný převrat. Nové budově byl navíc v roce 1884 dán název „Prozatímní národní divadlo v Brně“⁸⁸. Byla tedy od začátku chápána jako provizorium, jež bude sloužit do té doby, než se Češi vzmužou na okázalý divadelní stánek po vzoru německé konkurence. Že nová divadelní budova, srovnatelná svou okázalostí s dílem Helmera a Fellnera, bude ve městě otevřena až za více než 80 let, by si tehdy byl schopen připustit jen největší pesimista.

⁸³ Zápis ze schůze výboru Družstva z 10. 10. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁸⁴ Zápis ze schůze výboru Družstva z 4. 12. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁸⁵ V publiku sedí i František Ladislav Rieger, další osoba, na jejíž účasti mělo družstvo eminentní zájem. Zápis ze schůze výboru Družstva z 25. 11. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁸⁶ Fotografie domu na Ratvítově náměstí č. 6 z roku 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

⁸⁷ Kožík se vyjadřuje až k divadle po rekonstrukci roku 1894, tento obecný soud, však dozajista stejně dobře platil o původní podobě sálu. Kožík, František: Divadlo na Veverí (Průvodní slovo k fotografické reportáži), in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 19-35.

⁸⁸ Mareš, František: Merhautovy zásluhy o brněnské divadlo, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 44-53.

3.2. Před první rekonstrukcí aneb v osidlech permanentní krize (1884 – 1894)

Po úspěších prvních představení⁸⁹, kdy bylo divadlo údajně přeplněno k prasknutí⁹⁰, nastává pro Družstvo dosud v podstatě nepoznaná situace. Je nuceno se vypořádat s běžnými problémy divadelního provozu. Již na příkladech prvních let lze dobře vysledovat stanoviska, metody a nedostatky, které budou pro organizaci divadla typické po řadu dalších desetiletí.

Vedle nejdůležitějšího úkolu – shánění prostředků na novou budovu - muselo Družstvo dbát o udržování budovy staré, opatřovat a platit personál, starat se o skladbu repertoáru a monitorovat uměleckou úroveň divadla (alespoň ve smyslu řemeslně dobře odvedené práce). „*Jest pochopitelné, že činovníci Družstva, kteří byli vázáni svými povoláními, nemohli se věnovati plně všem těmto úkolům a že jim pro jeden úkol unikaly často ostatní.*“⁹¹ Přetíženost orgánu pramenila zejména z přehnané snahy vše kontrolovat a mít ve všem možnost posledního slova, a to i v oblastech, ve kterých byl spolek právníků a politiků zjevně nezkušený a navíc neměl čas ani ambice se jim systematicky věnovat. Mluvím zejména o čistě divadelních otázkách: výběru repertoáru, složení hereckého souboru a podobně. Nejlépe tuto situaci dokládají výjimečně svazující smlouvy s Družstvem najímanými režiséry. Na „*kruté podmínky konkursu*“⁹² si stěžuje již František Pokorný⁹³, po Pištěkovi druhý ředitel divadla, na jaře 1885 a po nahlédnutí do jeho smlouvy se nelze jeho slovům divit. V první řadě byl vystaven značně nevýhodným finančním podmínkám: „*Ředitel nese režii, výlohy na osvětlení, otop, hlídku požární, hlídku nad vodovodem, daně z podniku divadelního, ať z výdělků neb z příjmu předepsané a vůbec veškeré výdaje z provozování her a upotřebení domu vzniklé.*“⁹⁴ Dále platí družstvu denní nájem 5 zl. za používání fundusu i 10% daň z tržby pro obec, nespravedlivý to poplatek, který město automaticky přeposílalo na účet německého divadla, a vytvářelo tím v Brně národnostně nerovné podmínky (poplatek byl vybírán až do roku 1888)⁹⁵, na začátku sezóny musí navíc jako záruku plnění smlouvy složit

⁸⁹ Ještě do konce roku 1884 (divadlo otevřeno 6. 12.) se zde šestkrát (!) úspěšně uvedla Prodaná nevěsta. Do té doby se v Brně hrála tato opera dohromady pouze pětkrát. Anonym: Pět set představení Prodané nevěsty, in: Divadelní listy XI/21, 27, května 1936, s. 525-530

⁹⁰ Zápis ze schůze výboru Družstva z 11. 12. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁹¹ Mareš, František: Merhautovy zásluhy o brněnské divadlo, in Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 44-53.

⁹² Zápisy ze schůzí výboru Družstva z jara 1885, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁹³ František Pokorný byl ředitelem společnosti z Loun. Místo se z finančních důvodů dlouho zdráhal přijmout, ale nakonec jej, zřejmě z prestižních důvodů, přijal. Zápis ze schůze výboru Družstva z 31. 7. 1885, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

⁹⁴ Smlouva mezi DČND a panem ředitelem Františkem Pokorným z 18. 8. 1885, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 40.

⁹⁵ Tento poplatek (přesně 10% s tržby večerních představení a 5% s představení ostatních) se zakládal na dodržování dvorního dekretu Josefa II. z roku 1786, který dával městu Brnu výhradní divadelní privilegium na svém území. Tato povinnost českého divadla byla zrušena až 22. 6. 1888 c.k. moravským místodržitelstvím, na

kauci 500 zl.⁹⁶ František Pokorný však zároveň nemůže svobodně volit podnikatelskou strategii na pokrytí těchto výdajů, jelikož je ve své činnosti zaměstnavatelem nepřiměřeně omezován. Je mu přesně určena délka sezóny, ceny všech typů vstupenek, Družstvo má právo veta při schvalování repertoáru, měsíčního programu i seznamu zaměstnanců divadla, zmocněnec Družstva může navštívit kdykoli jakoukoli část budovy (to znamená i jeviště a ve vyhoceném příkladu i v průběhu představení), ředitel navíc nese před úřady veškerou právní odpovědnost za fungování podniku⁹⁷. Jediným závazkem Družstva vyplývajícím ze smlouvy bylo sehnat abonenty, konkrétně zajistit 100 různých míst na 50 představení, tato místa však byla zároveň zatížena povinnou 30% slevou⁹⁸.

Nelze se čemu divit, že se divadlo při takovéto schizofrenní formě správy ocitalo v těžkých finančních problémech. Dalším negativním faktorem bylo vystřízlivění veřejnosti z opojného rauše první sezóny (84/85), jež přinesla nebývalý divácký a celospolečenský zájem - do Brna bylo údajně vypraveno 27 divadelních vlaků se 7000 diváky,⁹⁹ pamětník Hynek Bulín popisuje v této souvislosti národovecké šílení, pohybující se na hranici slušnosti a zákona, končící často střety s policií: „*Každý ten divadelní vlak jsme vedli do města slavným průvodem. Nic nám nevadilo, že jsme musili chodit „okolo humen“, jak jsme s hněvem vyčítali: od nádraží nynější třídou Palackého, ulicí Na hradbách a Švédskou a pak k budově divadla. Posilovalo to naopak náš mladický vzdor a odboj; píseň za písní hlaholila nepřetržitě z našeho průvodu, a když jsme šli mimo městské divadlo (tehdy ovšem německé), znělo naše „Hej, Slovane“ po každé tak výbojně, že v konečné vítězství nikdy nebylo nevěřících.“¹⁰⁰. Jak bylo už řečeno, prvotní nadšení se však velice rychle počíná vytrácet. Přes *rázné úmysly, umělecké nadšení a seriózní repertoár*¹⁰¹ byla návštěva zřejmě vzhledem k chabé divadelní tradici místa brzy velice špatná a při šikanózních smluvních podmínkách pro Pokorného už v polovině sezóny neudržitelná¹⁰². V Brně s vypětím sil sezónu dokončuje¹⁰³ a je prvním a*

základě argumentace, že se více než 100 let starý zákon vztahoval pouze na kočující umělce a kejklíře a ČND je prokazatelně divadlem stálým. Město Brno se pak ještě několik let v této věci s DČND soudilo, ale nebylo úspěšné. Výroční zpráva Družstva za rok 1889 čtená na valné hromadě 9. 2. 1890, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Mareš, František: Merhautovy zásluhy o brněnské divadlo, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 44-53.

¹⁰⁰ Bulín, Hynek: Počátky českého divadla v Brně, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 7-18.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Zápis ze schůze výboru Družstva z 21. 1. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

¹⁰³ Nejpozději do 21. 6. s ním již původně tříletá smlouva byla rozvázána. Zápis ze schůze výboru Družstva z 21. 6. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

rozhodně ne posledním ředitelem, který z Brna odchází s rozhořčením, podpořeným rčením: „*Na Moravě zbyli Tataři, jichž Štenberk pod Hostýnem nepobil.*“¹⁰⁴

Problematiku omezujících smluv bych nyní za cenu menší odbočky rozvinul, jelikož už by na ní v jiné části této práce nezbylo místo. V Brně se velkou měrou právě z těchto důvodů střídal jeden ředitel za druhým - vše často končilo až právními spory, a tak považují za vhodné podívat se na některé obzvláště zajímavé smluvní pasáže, které komplikovaly práci Pokorného nástupcům. U všech následujících smluv platilo přibližně to samé, co bylo již zmíněno v předchozích odstavcích, pravidla se naopak ještě konkretizovala a extremizovala („*U Pražských a Vídeňských hostů možno zvýšit vstupné o 20%*“¹⁰⁵, „*Za biletáře musí být užito výhradně mužských.*“¹⁰⁶ (!)) - Za několik následujících desetiletí fungování divadla nedošlo tedy bohužel k výraznému posunu v zkostnatělém myšlení Družstva. Ještě v roce 1909, v době nástupu moderního divadla, panovaly v Brně naprosto skandální představy o divadelním provozu, po stránce umělecké, správní a potažmo i hospodářské, což nejlépe ilustrují dva články (19¹⁰⁷, 20¹⁰⁸) ze smlouvy s ředitelem Františkem Lacinou z 29. dubna toho roku. Družstvo v nich demonstruje svou absolutní moc v otázce složení ansámblu i v jednání s ním a z nebohého ředitele činí pouze loutku ve svých rukách¹⁰⁹. Zde zmíněná

¹⁰⁴ Převzatá citace. Mareš, František: Merhautovy zásluhy o brněnské divadlo, in Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 44-53.

¹⁰⁵ Tuto formulaci možno nalézt v celé řadě smluv. Například: Opis originálu smlouvy mezi DČND v Brně a div. ředitelem panem Aloisem Staňkem – Doubravským. pro léta 1903/4 – 1907/8, 9. června 1903, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 40.

¹⁰⁶ Smlouva s ředitelem Františkem Lacinou z 15. 3. 1900, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 40.

¹⁰⁷ „*Pan ředitel zavazuje se sestaviti společnost svoji tak, aby byla poskytnuta záruka zdařilého provedení oper, operet, činoher i her výpravných. Za tím účelem společnost jeho musí čítati pro činohru nejméně 15 členů a to dva pány pro obor charakterní, dva pro šarže, tři pro obor milovníka a komika; dámu pro obor tragický, dvě milovnice, naivku, jednu pro obor salonních dam, jednu pro obor matek a jednu pro úlohy komické. V opeře musí společnost čítati nejméně 7 pánů a 5 dam pro úlohy solové a to: tři tenory, dva barytony a dva bassy; sopranistku pro obor heroický, soprán lyrický, mezosoprán / při čemž nutno, aby mezi nimi byla jedna dobrá síla subretní a jedna koloraturní / a dvě altistky. Ve sboru operním 6 sopranistek a 6 altistek, tři tenory první, tři tenory druhé, tři první bassy a tři druhé bassy. Orkestr operní čítati musí kromě prvního kapelníka a druhého kapelníka / korrepetitora / třicet dva členy, z nichž musí býti nejméně 27 stále angažovaných a to: 5 prvních houslí, 3 druhé housle, 2 violy, 2 cella, 2 kontrabassy, 2 flétny, 2 oboe, 2 klarinety, 2 fagoty, 3 lesní rohy, 2 trompety, 3 trombóny, harfu a jednoho hudebníka pro tympány a bicí nástroje (...). Dále nápovědu, inspicienta, divadelního mistra, garderobiéra, biletáře a ostatní pomocný personál pro jeviště a hlediště.*“ Smlouva s ředitelem Františkem Lacinou z 29. 4. 1909, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 40.

¹⁰⁸ „*Výbor si vyhrazuje, aby byly zjednány pouze osoby náležitě kvalifikované, slušné a naprosto spolehlivé. Aby byla zachována kontinuita ensemblu, jest pan ředitel povinen angažovati z bývalých členů ensemblu Národního divadla brněnského osoby, které mu družstvo jmenuje, ovšem jen tenkrát, přijmou-li engagement v Brně za podmínky přiměřených, asi takových, za jakých angažováni byli v minulé sezóně. Žádal-li by některý člen podmínky vyšší, oznámí to pan ředitel výboru Družstva, a případ takový se mezi výborem a panem ředitelem ujedná. Výboru přísluší též právo označiti panu řediteli síly, které nutno nahraditi jinými, a pan ředitel jest povinen žádosti této vyhověti.*“ (...) (Povinnost seznamu zaměstnanců do 1. srpna). *Byl-li by kterýkoli člen souboru veřejnou kritikou a výborem družstva uznán za nezpůsobilého pro jeviště Národního divadla, nebo dopustil-li by se nepřístojnosti vůči Družstvu nebo správě divadla vůbec, jest pan ředitel povinen na požádání výboru jej po jednoměsíční výpovědi propustit. Tamtéž.*

¹⁰⁹ V následující smlouvě s Lacinou z roku 1912 je tento vztah ještě umocněn povinností ředitele platit Družstvem vybraného divadelního mistra (něco jako umělecký šéf) a dvě jemu podřízené celodenní síly.

možnost z pozice provozovatele angažovat / vyhodit naprosto jakoukoli osobu, bere řediteli autoritu v souboru i v divácké obci a vytváří podhoubí pro zákulisní kšeftování s posty. Přesné nároky na složení souboru dle funkcí zase předurčují podobu repertoáru i samotných inscenací a svazují ředitele vysokými mandatorními výdaji. Vyhrocuje se také politický tlak na skladbu repertoáru: „*Ve výběru her pro neděle a svátky má pan ředitel volnost s tou výhradou, že jsou vyloučeny z provozování takové hry, které by skandalisovaly scénu brněnskou vzhledem k jejímu významu národnímu a kulturnímu.*“¹¹⁰. Nerovný smluvní vztah dosahuje svého vrcholu v článku 22, kde se Družstvo zřiká jakýchkoli právních závazků ke společnosti, Lacina je naopak vázán kaucí 2000 korun, která mu bude bez soudu zabavena při nedodržení čehokoli ve smlouvě, v takovém případě mu hrozí také pozastavení subvence 12 000 korun na sezónu¹¹¹. Smlouva s Františkem Lacinou z roku 1909 je sice téměř čtvrtstoletí vzdálena od časů Františka Pokorného, mezi těmito dvěma dokumenty lze však objevit řadu ujednání podobného charakteru i formulací, dokazující vztah Družstva k svému divadlu. V umělecké oblasti je prioritou reprezentativní mnohohlavý soubor a politicky angažovaný repertoár, ve správní oblasti pak neomezené právo veta, krotký ředitel, co nejnižší finanční náklady a zřeknutí se právní zodpovědnosti. Že se nejednalo pouze o neuplatňovaná pravidla pro forma, dokazuje korespondence mnoha ředitelů s Družstvem. Ředitel Antoš J. Frýda (1905 - 1909) se pokouší přes vůli výboru zbavit barytonisty Krále a obhájit si složení repertoáru¹¹², na místo ředitele Antonína Fencle (1913 - 1914) je bez jeho vědomí vyhlášen konkurs poté, co na vlastní náklady a pod příslibem dlouhodobé smlouvy investoval do fundusu 24 000 korun¹¹³. V létě 1893 se nad zásahy výboru do své práce rozhořčoval také zoufalý ředitel Vendelín Budil. Jeho trpkost se týkala zejména vlivů na angažování členů souboru: „*Já, /snad je to chybou/ žádnou polovičitost nesnesu! Slovatný výbor musí mne vzít jaký jsem, neb mne propustit! Ředitelem, který bude vykonávat to, co kdosi si přeje, který věci nerozumí, nikdy nebudu!*“¹¹⁴ Budil své angažmá ukončil po první sezóně. Novou smlouvu nepodepsal se slovy, které v nejobecnější rovině vystihují a shrnují problematiku, kterou tímto

Smlouva s ředitelem Františkem Lacinou na sezónu 1912/13, podepsaná 1. 5. 1912, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 40.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ V té době již poměrně slušně dotované Družstvo takto přispívá na chod společnosti. Jedině tento fakt poněkud omlouvá nevyváženou podobu smlouvy.

¹¹² Korespondence mezi Družstvem a ředitelem Antošem J. Frýdou z roku 1908, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

¹¹³ Korespondence mezi Družstvem a ředitelem Antonínem Fenclem ze sezóny 1913/14, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

¹¹⁴ Tlak na ředitele byl tehdy ještě posílen, jelikož se tehdy Družstvo krátce pokoušelo vést divadlo ve vlastní režii. Dopis Vendelína Budila předsedovi Družstva Judr. Baronu Pražákovi z 8. 7. 1893, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50. Dopis Vendelína Budila předsedovi Družstva Judr. Baronu Pražákovi z 14. 7. 1893, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

definitivně opouštím: „Dovoluji si zdvořile oznámiti Vám, co předsedovi družstva, že zaslanou mně smlouvu nepodepíšu! Smlouvu tu si schovám, neb kdybych to neměl černé na bílém, nikdo by mně to neuvěřil, že Výbor Družstva je sto svému řediteli klásti tak ponižující podmínky!¹¹⁵

V prvních sezónách se počínají odhalovat i komplikované problémy ideové. I ty budou divadlo doprovázet během celé jeho existence. Hovořím zejména o nejasném statutu druhého národního divadla v království, o neustálém zpochybňování jeho práva na tento pompézní název. Je zřejmé, že v otázkách obsahu, kterým by měl být tento pojem naplněn a smyslu jej užívat, nemělo jasno ani samotné Družstvo. Z jeho neustálých konzultací s ředitelem pražského Národního divadla Šubertem – například ohledně výběru ředitelů¹¹⁶ či zápůjček herců¹¹⁷, cítíme silný pocit sounáležitosti s českým předobrazem a možná dokonce i touhu pod něj institucionálně spadat. V případě, že by se brněnské národní divadlo stalo zemskou pobočkou národního divadla pražského, ulehčila by se totiž amatérskému organizačnímu sboru výrazně práce a zároveň by byly umlčeny hlasy, které vytrvale upozorňovaly na nesmyslnost fungování dvou národních divadel v rámci Českých zemí. Mnohvrstevnatá krize vyplula nejvíce na povrch během valné hromady družstva 31. ledna 1886, kdy byly problémy divadla obnažovány ze strany širší členské základny¹¹⁸. Zásadním referátem do diskuze tehdy přispěl jistý doktor Stránský, který se zaměřil zejména na zmíněný problém identity divadla, když viděl jako chybu, „že nazváno divadlo divadlem národním. Tím postaven příliš velký cíl. Divadlo národní jest jen jedno v Praze a ostatní jsou jen česká.“ Výbor Družstva si jeho kritiku vysloužil také neuspokojivým deficitním hospodařením¹¹⁹, činěním významných rozhodnutí (přijetí Františka Pokorného) bez vědomí valné hromady, chabým odporem vůči „nehoráznému“ poplatku německému divadlu a v neposlední řadě investováním do finančně nákladné, ale přesto provozně zcela nevyhovujícího budovy. Nespokojený řadový člen Stránský se proto pokoušel svolat zvláštní valnou hromadu, na které by se řešily z jeho pohledu nejpálčivější problémy: „1) Titul „národní divadlo“ budiž změněn v nějaký příhodnější. 2) Zadání divadla budiž ponecháno toliko valné hromadě družstva. 3) Budiž zřízeno zvláštní družstvo na uhrazení deficitu. 4) Nebylo by záhodno převzít divadlo do

¹¹⁵ Dopis Vendelína Budila předsedovi Družstva Judr. Baronu Pražákovi z 25. 7. 1893, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

¹¹⁶ Zápis ze schůze výboru Družstva z 31. 7. 1885, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

¹¹⁷ Zápis ze schůze výboru Družstva z 6. 11. 1885, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1., Zápis ze schůze výboru Družstva z 27. 1. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

¹¹⁸ Zápis z valné hromady Družstva z 31. 1. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹¹⁹ Na omluvu Družstva možno uvést, že trvalé ekonomické problémy zapříčiňoval i fakt, že se organizace nemohla na rozdíl od německého divadla spolehnout na žádné veřejné dotace – zemské či městské.

*vlastní režie?*¹²⁰ Pozornost si zaslouží také poslední bod plánované agendy. Je v něm totiž nastíněna myšlenka, kterou již několik týdnů předtím jinými slovy formuloval vlivný, (v tehdejší Brně jediný česky a o českém divadle píšící) divadelní kritik Josef Merhaut¹²¹, když chtěl zřídit ještě jedno družstvo na provozování her¹²², myšlenka, která bude dráždit vedení DČND po dlouhá desetiletí a několikrát se ji pokusí, dosti neúspěšně, realizovat – poprvé na začátku devadesátých let 19. století¹²³, podruhé po roce 1918. Ač šlo o myšlenku na první pohled ekonomickou, je jisté, že pokus převzít finanční a do jisté míry organizační zodpovědnost za najímaný divadelní soubor, by i krátce po polovině osmdesátých let skončil pro v těchto vodách nezkušené Družstvo nezdarem.

Stránskému pokusu zavést diskuzi nad problematickými body fungování divadla jsou jako jedny z prvních promyšlenějších reflexí ideových a správních problémů organizace vzhledem k tématu této práce neopominutelné. A to i přesto, že nakonec vyzněly do ztracena. Zprvu radikálně kritický doktor byl již na inkriminované valné hromadě přivzat do výboru Družstva, kde se v bližším kontaktu se členy vedení a reálným řešením problémů jeho názory otupily, byla mu navíc svěřena poměrně důležitá úloha správce (jakéhosi intendanta) divadla¹²⁴. Je až komické, jak rychle všechny své pozice vyklidil. Na jím vyprovokované anketní schůzi, která se uskutečnila 10. 6. toho roku, již na žádném ze svých bodů netrvá, k prvnímu bodu, týkajícímu se názvu, pouze doporučuje na návštěví upozorňovat, že jde o divadlo prozatímní¹²⁵. Ve hře tak zůstává pouze nakonec stejně nerealizovaný návrh vést divadlo ve vlastní režii, ale to spíše proto, že tuto variantu prosazuje nový a nakonec přijatý adept na ředitele Pavel Švanda ze Semčic¹²⁶.

¹²⁰ Zápís ze schůze valné hromady Družstva z 31. 1. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹²¹ Novinář Josef Merhaut působil v Brně od roku 1884 – od svých 20 let, až do své smrti. Byl divadelním referentem Moravské orlice. Svými příspěvky často reflektoval právě samotnou ideu českého národního divadla v Brně.

¹²² Převzatá informace, čerpající z údajného Merhautova článku v Moravské Orlici z 1. 1. 1886. Mareš, František: Merhautovy zásluhy o brněnské divadlo, in Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 44-53.

¹²³ Tuto epizodu (1891-1897) provází těžké ekonomické krize. Tíhu krizi dobře vykreslují úryvky z jednoho z dopisů tehdejšího ředitele Vendelína Budila jednoho ze 4 ředitelů, kteří se tu během 2 prvních let vlastní režie vystřídalí předsedovi Družstva Judr. Baronu Pražákovi: „*Já dovolím si situaci vážnou objasnit a počnu tím, že jak jsem již nejednou pravil, že zřízení vlastního družstva ku vedení divadla bylo velikou chybou! Velikou chybou proto, že poměry brněnské jsou dosud neúnosně neutěšené, že divadlo postrádá úplně laciných míst, že jeviště obmezené, na kterém se nedá nic provádět, konkurence s německým divadlem holou nemožností, že divadlo beze vši subvence za našich časů existovati nemůže a existence a udržení většího ensemblu předem v létě nedostatečně pojištěna! (...) Chyba tato ještě zvětšena nešťastnou volbou ředitele, příliš nákladným sestavením ensemblu a jinými ještě okolnostmi, jako nevýhodní smlouvy s agenty, poskytováním velikých záloh, zlodějstvím při pořizování garderoby atd.*“ Dopis Vendelína Budila Družstvu z 31. 5. 1893, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

¹²⁴ Zápís ze schůze výboru Družstva z 22. 2. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹²⁵ Schůze enketty - zápís, 10. 6. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹²⁶ Tamtéž.

Na stejném setkání se také v již dosti reálných obrysech diskutuje nutná rekonstrukce divadla, ke které nakonec došlo až po několika dalších letech¹²⁷. V témže roce je také stále systematictěji řešena otázka rozšíření stavebního fondu na novou budovu - pro účely fondu je zahájena také první organizovanější akce – věcná loterie. Jelikož většinu věcných výher darují DČND vlastenečtí živnostníci, umělci a různé spolky (vyzdvihován je zejména přínos dámských spolků), je nakonec nashromážděno asi 70 000 zl.¹²⁸ a stoupá také výše přímých finančních darů od movitých členů Družstva¹²⁹. Bohužel již v souvislosti s touto sbírkou byly vysloveny pochybnosti o řádném využití vybraných prostředků, které měly být v rozporu s účelem akce použity na umoření dluhů¹³⁰. Podobné výtky vůči správě stavebního fondu budou vyřčeny, bohužel oprávněně, i v případě sbírek budoucích. Po další významnější věcné loterii, konané v roce 1891 s výtěžkem 160 000 zl,¹³¹ přichází v roce 1894 první velká celonárodní sbírka, v rámci níž, formou dlužních úpisů, přispívají zejména obce¹³² – s drtivou převahou opět převažuje zájem v Čechách nad zájmem na Moravě, spolky a instituce¹³³ významné osobnosti českého politického a kulturního života¹³⁴, ale i movitější řadoví občané - nejčastěji právníci, státní úředníci a statkáři¹³⁵. Přestože se jednalo formálně o dluh, bylo většině dárců jasné, že nebude nikdy splacen a splacen také většinou nebyl (ještě na začátku 30. let 20. století si Družstvo koresponduje s věřiteli z roku 1894, kteří mu dluh v drtivé většině promíjejí)¹³⁶. Jako doplňkový zdroj finančních prostředků pro stavební fond byla v těchto časech hojně užívána také benefiční představení, z nichž některá se neodehrávala pouze na domácí brněnské scéně, ale i v Národním divadle v Praze (s úvodním proslovem sepsaným Jaroslavem Vrchlickým) či v rámci programu řady kočovných společností po celé zemi¹³⁷. Paralelně se zmíněnými akcemi probíhala také další velká loterie, podpořená bezplatnou reklamou v českých tiskovinách a masivní plakátovou reklamou po celé zemi

¹²⁷ Probíhají jednání se členem výboru architektem Dvořákem o možných úpravách v sále, o odstranění lóží, o zvýšení parteru, o zvětšení galerie, o regulování topení. Tamtéž.

¹²⁸ Výroční zpráva Družstva za rok 1889 čtená na valné hromadě 9. 2., Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹²⁹ Značnou částku - 7000 zl. ve dvou šecích poukazuje Družstvu například jeho předseda Judr. František Alois Šrom. Šeky vypsané Judr. Františkem Aloisem Šromem 12. 9. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 209-210.

¹³⁰ Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

¹³¹ Referát prof. Ursinyho o genetickém vývoji otázky stavební od roku 1883, Zápis ze schůze výboru Družstva z 3. 5. 1909.

¹³² Brandýs n/L, Jaroměřice, Louny, Pacov..., Dílčí dlužní listy z roku 1894, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 209-210.

¹³³ Český čtenářský spolek v Brně, Spolek posluchačů inženýrství na c.k. škole polytechnické v Praze, Občanská záložna ve Žďáře, Ústřední rolnická záložna v Olomouci, 1. Českomoravská továrna na stroje v Praze, Živnostenská banka v Brně..., Tamtéž.

¹³⁴ Leoš Janáček, tehdejší předseda Družstva Baron Pražák..., Tamtéž.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ Obsáhlá korespondence Družstva z počátku 30. let 20. století, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 209-210.

¹³⁷ Výroční zpráva Družstva za rok 1889 čtená na valné hromadě 9. 2. 1890, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

(několik tisíc plakátů)¹³⁸. Za zmínku stojí také velká benefiční slavnost, která proběhla 16. září 1894 v Lužánkách¹³⁹. V jejím rámci se totiž v Brně odehrálo první divadelní představení pod širým nebem¹⁴⁰.

Po několikaletých debatách o aspektech rekonstrukce (v zájmu Družstva je zejména rozšíření zázemí jeviště s ohledem na provozně náročné výpravné kusy přinášející největší zisky a rozšíření galerie, která ve stávající podobě nemohla uspokojit poptávku lidových vrstev po nejlacinějších lístcích¹⁴¹) a kuriózních, a nutně nenaplněných, plánech rozšířit možnosti divadla zakoupením a transportem Smíchovské arény do Brna¹⁴² byla přestavba divadla svěřena architektu Bedřichu Münzbergovi, autoru slavného Průmyslového paláce na pražském výstavišti (1891). V prodloužených divadelních prázdninách roku 1894 provedl Münzberg úpravy s poměrně nízkým rozpočtem 33 000 zl., které se zaměřily zejména na hlediště, jelikož s jevištěm, zabírajícím celou šíři sálu, nešlo nic zásadního provést¹⁴³. V extrémně převýšeném kvádrovém prostoru byly podmínky pro adaptace taky značně omezené¹⁴⁴ – zvláště při smluvně dohodnutých nízkých nákladech¹⁴⁵. V popisu a hodnocení přestavby se lze přidržit slov Jiřího Hilmeru: „*V úzkém a vysokém prostoru byl parteru ponechán jen nevýrazný sklon, nad vzdáleným balkonem lyrového půdorysu byla zavěšena těsná galerie s přímočarým čelem, disproporční aplikované tribuny pěti lóží po obou stranách přízemka v jeho přední části (částečně nad nuzným orchestřištěm) dovršovaly chaotický dojem z celého prostoru.*“¹⁴⁶ Nedobrý výsledek však můžeme jen velice opatrně vyčítat architektovi, který musel plnit značně konkrétní zadání Družstva¹⁴⁷. Výtka vznesená Hilmerou k nedostatečnému sklonu parteru sice bezezbytku platí, na omluvu Münzberga se

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ Pevné jádro slavnosti tvořila národopisná a řemeslnická výstava, probíhající od 15. 9. do 17. 9. Nedatovaný leták, který zval na Národní slavnost v Lužánkách, konanou 16. 9. 1894, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹⁴⁰ Jednatelská zpráva Družstva českého národního divadla v Brně čtená ve valné hromadě dne 2. května 1895, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹⁴¹ Výroční zpráva Družstva za rok 1890 čtená na valné hromadě 12. 4. 1891, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2. Výroční zpráva Družstva za rok 1891 čtená na valné hromadě 25. 3. 1892, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹⁴² Plán počítal s výnosným letním provozem a možností provozovat divadlo i v průběhu rekonstrukce hlavní budovy. Výroční zpráva Družstva za rok 1891 čtená na valné hromadě 25. 3. 1892, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2., Zápisy ze schůzí výboru Družstva z 17. 11. 1892, 19. 3. 1892, 9. 4. 1892, Archiv města Brna, fond R35, i.č. Aréna měla údajně stát 24 000 zl. Schnirch, Julius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

¹⁴³ Jednatelská zpráva Družstva českého národního divadla v Brně čtená ve valné hromadě dne 2. května 1895, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹⁴⁴ Reprodukce fotografie hlediště Starého divadla z roku 1934, in: Kožík, František: Divadlo na Veveří (Průvodní slovo k fotografické reportáži), in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 19-35.

¹⁴⁵ Zadaný rozpočet byl 30 000 zl., výsledné náklady 33 000 zl. Tamtéž.

¹⁴⁶ Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, s. 85-91.

¹⁴⁷ Zápisy ze schůzí výboru Družstva z jara a léta 1894, například z 2. 6. toho roku, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

však dá říci, že se jednalo o nedostatek v tehdejší době poměrně rozšířený, (Městské divadlo v Třeboni (1871-72), Německé divadlo v Brně (1881-82), Divadlo Varieté v Praze - Karlíně (1897)...)¹⁴⁸.

Přestože se tedy jednalo spíše o menší a navíc nepřilíš podařené úpravy oslavilo divadlo své otevření s tou největší možnou pompou. Budova byla slavnostně otevřena 27. října 1894 Maryšou bratří Mrštíků za přítomnosti významných politických a kulturních činovníků (například F. L. Riegera, F. A. Šuberta či arciknížete Leopolda Ferdinanda)¹⁴⁹. Družstvo bylo jako stavebník zavázáno finančním přispěvatelům, a tak se ani jiný postoj než oslavný očekávat nedal. Mediálně dobře zvládnuté otevření a přípravy na něj dokládá výzva k již zmíněné národní slavnosti v Lužánkách: „*Čechové! Dávná tužba naše bude splněna. Českému divadlu v král. hlavním městě Brně dostane se důstojnější budovy, jejíž brány za nedlouho se otevrou dramatické Uměně české. Z prvotního skromňoučkého útulku, do něhož byla odkázána, vejde do stánku sebe hodnějšího, aby ctitelům, svým skýtala ušlechtilé zábavy, všemu národu pak stala se mocnou pružinou pro další rozvoj duševní i národní.*“¹⁵⁰ Podobně suverénně se pak vyjadřoval i jednatel Družstva Prof. František Dlouhý na valné hromadě v květnu 1895: „*Velevázení pánové! Minulý právě správní rok Družstva našeho, o němž jest mi uloženo zprávu Vám podati, znamená v historii vývoje českého divadla brněnského nový, významný krok v před. Přestavbou divadelní budovy toho roku uskutečněnou dostalo se divadlu našemu místnosti, které vyhovující zvláště v hledišti potřebám i pohodlí stále rostoucího počtu českého obecnstva, na další řadu let zajišťují trvání a zdar divadla našeho, jemuž místnosti dřívější, před 10 lety na rychlo a měrou jen nejnutnější přizpůsobené, nikterak již vyhovovati nemohly*“¹⁵¹.

Nepřekvapuje, že nucené nadšení z přestavby nedokázalo nadlouho zastřít fakt, že Divadlo Na Veverí v dlouhodobém horizontu potřebám českého divadla v Brně nedostačuje. Vedení Družstva se proto záhy počalo zabývat trvalejším řešením spočívajícím ve zřízení divadelní novostavby s odpovídající kapacitou, technickým vybavením a výtvarnou honosivostí. O těchto snahách více v dalších kapitolách práce.

¹⁴⁸ Během pozdějších rekonstrukcí byla původně malá elevace často zvětšována.

¹⁴⁹ Jednatelská zpráva Družstva českého národního divadla v Brně čtená ve valné hromadě dne 2. května 1895, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹⁵⁰ Nedatovaný leták, který zval na Národní slavnost v Lužánkách, konanou 16. 9. 1894, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹⁵¹ Jednatelská zpráva Družstva českého národního divadla v Brně čtená ve valné hromadě dne 2. května 1895, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

3.3 Stručná poznámka k umělecké náplni divadla před rokem 1894

Není ambicí této práce systematicky sledovat uměleckou náplň českého národního divadla. Přesto mi dovoluji k tomuto tématu stručnou poznámku. Je evidentní, že problematika tohoto typu byla pro Družstvo záležitostí spíše druhořadou. Pokud se jí již zabývalo, dalo při svém rozhodování na doporučení kolegů v Praze či postupovalo čistě klientelisticky s ohledem na politické vazby, konexe a podobně. Důležitými faktory byly také finanční nároky najímaných společností, výmluvnost uchazečů během přijímacího procesu a náhoda. Umělecká kvalita repertoáru a inscenací byla proto značně kolísavá a závisela na tom, jak šťastnou spíše než šikovnou měli družstevníci při výběru uchazečů ruku. I v tomto případě navíc platilo tolikrát osvědčené pravidlo, že kvalitní umělecký repertoár doprovází často nezájem diváků, ekonomické problémy a nakonec výpovědi.

Umělecký vrchol zkoumaného období představují pravděpodobně tři sezóny, kdy v Brně jako ředitel působil Pavel Švanda ze Semčic (1886 – 1889, krátce tu byl zaměstnán ještě v sezóně 1890/91), který se často podřizoval názorům kritika Josefa Merhauta, který do repertoáru prosazoval moderní ruské drama (Gogol, Krylov, Ostrovskij, Špažinskij, Palmov, v sezóně 88/89 dokonce Čechovův Medvěd), v čemž tehdy Brno dokonce předstihlo Prahu¹⁵². Dříve než v Praze tu byly údajně uvedeny také některé hry Henrika Ibsena (Nepřítel lidu, Rosmersholm)¹⁵³. Umělecké směřování ovšem nakonec skončilo naprostým nezdarem. Malá návštěva donutila společnost cestovat po venkově, ale ani tam se jí nevedlo lépe, a tak se nakonec řediteli rozutekla¹⁵⁴. Švandovi k duhu lze přičíst také skutečnost, že do Brna přivedl herecké osobnosti první kategorie Edvarda Vojana a Hanu Kubešovou¹⁵⁵.

Na opačném pólu než Švanda se nalézají ředitel Leopold Chmelenský, který v opakovaných žádostech o místo více než své divadelní zkušenosti vyzdvihoval úzké styky s nejvyššími aristokraty, službu u 14. pluku dragounů knížete Windišgráce a cesty po Evropě (od Rouenu po Debrecín)¹⁵⁶. Ředitel „*způsobitý řídit divadlo taktem tak jemným jak jej bohužel žádné české divadlo dosud nevykazuje*“ nakonec v roce 1892 Družstvo přesvědčil¹⁵⁷. Během několika měsíců své správy nad divadlem se pokoušel zavést tu jakýsi autoritativní vojenský režim, který nenašel pochopení v řadách souboru ani ve výboru Družstva a

¹⁵² Mareš, František: Merhautovy zásluhy o brněnské divadlo, in Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 44-53.

¹⁵³ Tamtéž.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ Životopis Ladislava Chmelenského zaslaný Družstvu v roce 1890, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

¹⁵⁷ Post ředitele převzal 13. 4. 1892, Zápis ze schůze výboru Družstva z 2. 4. 1892, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

nezapříčinil ani dobré výsledky umělecké, a tak byl od příští sezóny nahrazen již zmíněným Vendelínem Budilem¹⁵⁸.

Rozhodně bych touto krátkou odbočkou nerad vyvolal dojem, že bylo České národní divadlo v Brně na sklonku 19. století umělecky výjimečně upadlou scénou. Ekonomické, politické a reprezentační cíle, nekoncepčnost vedení a amatérismus produkcí byly pravděpodobně typické pro celé české divadlo té doby.

3.4 Ideové tápání sklonku století (1894 – 1899)

Rekonstrukce roku 1894 nepřinesla divadlu zvláštní zvýšení diváckého zájmu ani příliš mnoho nových možností inscenačních – pro konzervované brněnské poměry je příznačné, že v době znovuotevření budovy tu opět působil ředitel Pištěk (1893 – 1896), tak jako v samotných počátcích ČND. Na úpravách se navíc brzy projeví závady, působící provozní potíže, jejichž odstranění si žádalo značné finanční prostředky. Jako problematické se projevilo zejména chybné umístění odvodních rour na fasádě, které zapříčinilo její poškození během první zimy po rekonstrukci¹⁵⁹. K odstranění těchto nečekaných děl v rozpočtu si byl výbor nucen půjčit 5000 zl. (v roce 1892 proběhla v Rakousku-Uhersku měnová reforma přinášející namísto zlatého (100 krejcarů) korunu (100 haléřů), v pramenech z devadesátých let se ovšem kvůli pomalému usazování nového platidla můžeme setkat s oběma měnami) u Cyrilo–Methodějské záložny. Trvalé problémy i nadále působila také absence jakýchkoli subvencí, která nutila Družstvo k nepřetržitému využívání nejrůznějších benefičních akcí. Nejvýznamnější z nich byla třídní slavnost uspořádána o svatováclavských svátcích roku 1896 v Praze (příští rok se v menším měřítku měla opakovat¹⁶⁰), z níž brněnské divadlo utržilo více než solidní obnos 4300 zl.¹⁶¹ a která znovu prokázala sympatie obyvatel hlavního města k brněnským divadelním snahám. Podobným příkladem je také benefiční koncert České Filharmonie, který se pod taktovkou Antonína Dvořáka odehrál v Brně 8. května 1896¹⁶². Již zavedenou tradicí se pak staly zářijové slavnosti pod širým brněnským nebem, jejichž výtěžky však nebyly tak velké a navíc kolísaly podle počasí¹⁶³.

¹⁵⁸ Zápisy ze schůzí výboru Družstva z 22. 4., 30. 5., 9. 6., a 15. 6., 1892., Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹⁵⁹ Národní divadlo v saisoně 1895 – 1896 (Jednatelská zpráva výboru družstva Národního divadla v Brně, přednesená o valné hromadě dne 2. května profesorem Frant. Dlouhým, 2. 5. 1896, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹⁶⁰ Zápis ze schůze výboru Družstva z 22. 3. 1897.

¹⁶¹ Jednatelská zpráva Družstva českého národního divadla v Brně, přednesená ve valné hromadě dne 16. května 1897, in: Výroční zprávy Družstva českého nár. divadla v Brně za rok 1896, Brno, Družstvo českého národního divadla v Brně 1897, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ Tamtéž.

Přes všechny zmíněné pokusy dofinancovat ztrátový rozpočet i přes upuštění od náročného provozu divadla ve vlastní režii (1897) ocitá se v roce 1898 Družstvo v tak těžké finanční krizi, že je dokonce nuceno uvažovat o zrušení opery a baletu. Toto řešení je však mezi členy výboru diskutováno s nejrůznějšími obavami: „*Opera lákala by obecenstvo do německého divadla a tam by zvykalo.*“¹⁶⁴ Finanční krizi divadla a jeho obtíže s provozně nevyhovující a dostatečně nereprezentující budovou si v této době silně uvědomuje i veřejnost, zejména česká a moravská kulturní obec. Katalyzátorem pro obsáhlou veřejnou debatu nad situací ČND, která proběhla v prvním pololetí roku 1899, byl článek „Charakter brněnského divadla“ zmiňovaného již kritika Josefa Merhauta, uveřejněný 1. ledna 1899 jako úvodní článek čtrnáctideníku Moravská revue – Rozhledy po umění, vědě a životu sociálním¹⁶⁵. Z článku pak vytvořil redaktor revue Tůma anketu, kterou rozeslal čelným osobnostem. Obsahovala tyto body k zamyšlení: 1) Potřebu návrhu ideální podoby nového velkého divadla brněnského, 2) Upozornění na nejvyšší čas řešit tuto otázku nového divadla a nutnost pro ni „*získávat všady pozornost a zájem, a to nejen po Moravě, ale i v Praze a po Čechách vůbec.*“ 3) Návrh, „*aby se celá veřejnost moravská domáhala na zemském sněmně co nejušplivněji stále podpory Národnímu divadlu Moravy.*“ - Termín „Národní divadlo Moravy“ signalizuje změny v myšlení. Dokládá růst emancipačních snah národa moravského - postupné vymezování vůči národu českému. Zároveň je v něm obsažena souvislost s myšlenkami na pozemštění divadla.) 4) Ideologický předpoklad že „*veškerá budoucnost brněnského divadla závisí na vývoji jeho individuálního uměleckého charakteru, a to charakteru moravského.*“ - Další doklad sílícího sebeuvědomování Moravanů.¹⁶⁶

Reakce byla velice silná. Na výzvu Tůmy se sešlo 25 pestrých odpovědí od politiků, spisovatelů, výtvarných umělců a přátel umění, otisknutých v následujících osmi číslech Moravské revue (2. – 9., 1899), problém se řešil i v jiných tiskovinách (Hlasy ze západní Moravy, Lidové noviny, Národní Listy, Moravský obzor, Pondělní noviny politické, umělecké a sociální)¹⁶⁷. Pražský měsíčník revuální Krok píše o odpovědích: „*Otázka důstojného divadla českého v Brně je stále silně akutní. Potřeba, ba nutnost divadla cítí se ve všem a hledají se cesty k zařízení jeho. (...) Nutnost divadla vyznívá ze všech hlasů. Nutnost zemské subvence rovněž. Ale ta – jak dobře podotýká dr. Kadlec – nestačí. Třeba veřejných sbírek po Čechách i na Moravě. Mnoho pravdy je v listě Jar. Kvapila. „Za nynějšího nepodnikavého Družstva – které se bálo i pohostinné hry pražských umělců, již chtěli sehráti*

¹⁶⁴ Zápis ze schůze výboru Družstva z 26. 2. 1898., Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁶⁵ Mareš, František: Národní divadlo Moravy (Anketa o brněnské otázce divadelní r. 1899), in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně: s.41-43.

¹⁶⁶ Převzaté citace. Tamtéž.

¹⁶⁷ Tamtéž.

„*Vinu*“ bez nároku na honorář! - nedojde se nikam! Trochu více energie, trochu víc upřímné vůle k práci. Jsme žádostivi dalšího rozvoje ankety o brněnské otázce divadelní.“¹⁶⁸

K onomu dalšímu rozvoji ankety skutečně došlo. Pozoruhodné jsou zejména četné debatní večery. Hojnou účast měla debata Klubu mladých literárního odboru Moravskoslezské besedy 17. 3. v Praze, které se účastnil předseda Družstva pražského ND prof. Gustav Schmoranz, Jaroslav Kvapil, Hana Kvapilová, předseda Moravskoslezské besedy Mudr. Ivan Honl, z Brna pak přijeli za Moravskou revue Antonín Tebich a místopředseda Družstva ČND a ředitel Vesniných škol, stavitel František Mareš, který o průběhu ankety obšírně referoval na schůzích výboru¹⁶⁹ (jednalo se samozřejmě také v Brně – 16. 4. ve Vesně za účasti Jaroslava Kvapila, Aloise Mrštíka či Františka Mareše)¹⁷⁰. Jako hlavní podněty diskuzí o možných cestách ke stabilizaci divadla vypíchl Mareš tyto body: Družstvo by mělo aktivněji organizovat všechny typy sbírek, pro zvýšení zájmu veřejnosti by mělo promyšleně budovat mediální obraz divadla – například zmíněným nakreslením ideálního obrazu nové budovy, zabývat by se pak mělo také ideou provozování celomoravského divadla, které by fungovalo ve více městech – v Kroměříži, Přerově, Prostějově, Ostravě aj.¹⁷¹ Jako prvořadý úkol však vidí amortizaci všech dluhů Družstva. V řadách Družstva se však bohužel setkal s ustrašenými a defenzivními stanovisky, jaké obsahovala například reakce v jedné z předchozích kapitol již zmíněného poslance Dr. Stránského, který vytýkal některým článkům ankety, že žádají od brněnského divadla to samé, co se žádalo od ND v Praze, přičemž „*Morava dosud není tam, kde byly Čechy.*“¹⁷² Od člověka, který v počátcích své činnosti v Družstvu sám žádal radikální změny, zní tato slova obzvláště zbaběle.

Výsledky ankety nakonec k příliš konkrétním krokům nevedly. Nejvíce se na Moravě zamlouvalo řešení dr. Julia Ambrose (Moravská revue, č. 5, 1899), spočívajícího ve zřízení zmíněného celomoravského divadla – Zemského národního divadla, které by mělo být vzhledem ke svému názvu a rozsahu aktivit zřízeno úplným nákladem zemským¹⁷³. Tato vize se později alespoň částečně realizovala stálými pohostinskými zájezdy do různých oblastí

¹⁶⁸ Převzaté citace. Tamtéž.

¹⁶⁹ Referát Františka Mareše přednesený na jedné ze schůzí Družstva z jara 1899, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 80.

¹⁷⁰ Listina přítomných – při enquetové schůzi o ND na Moravě ve Vesně dne 16. 4. 1899, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 80.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Reakce poslance Dr. Stránského na referát Františka Mareše přednesený na jedné ze schůzí Družstva z jara 1899, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 80.

¹⁷³ Mareš, František: Národní divadlo Moravy (Anketa o brněnské otázce divadelní r. 1899), in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně: s.41-43.

Moravy, podobným způsobem však divadlo hostovalo také v Čechách a ve Vídni¹⁷⁴, a tak tyto cesty můžeme jen stěží považovat za upřímnou snahu naplňovat Ambrosovy plány.

Dosah debat byl tedy spíše obecný. Anketu ukončil Tůma v čís. 9. Moravské revue úvahou pražského listu Pondělní noviny politické, umělecké a sociální vlastní úpravou závěrečného odstavce tohoto článku: *Jediná jest reakce, která všemu nedobrému na Moravě může čeliti. Záchvat pracovitosti! Ten ani v Čechách není dosud odbylý, ale na Moravě může vykonati pravé divy: nejen rozšířit moravskou divadelní otázku, ale k rozuzlení posunout celou velkou otázku moravskou*¹⁷⁵. Pro moji práci je pozoruhodný zejména onen důraz na „moraváctví“, který se v předchozích letech v Brně neobjevoval, silně se taková stanoviska naopak budou uplatňovat v letech následujících. S lehkým podezřením vůči první myšlence citace lze výsledky ankety shrnout slovy Františka Mareše: *Anketa přispěla k tomu, že se veřejnosti ujasnil etický obsah i význam určení ČND v Brně, zvýšila se energie Družstva a urychlila první veřejná sbírka na ND v Brně (první skutečně masivních rozměrů)*¹⁷⁶.

Podstatnější vliv na rozvoj ČND však měla jiná souběžně se odehrávající událost, u které lze ovšem spekulovat, zda nebyla podmíněna právě mediálním kolotočem kolem ankety. V hodině nejtěžší přichází totiž dlouho očekávaný a vybojovávaný zásah shůry: V průběhu prvního pololetí roku 1899, přesně v době, kdy popisovaná anketa kulminovala, je totiž Družstvu poprvé přiznána zemská subvence¹⁷⁷. Nejprve to bylo 8 000 korun ročně, v pozdějších letech byla částka zvýšena na 25 000 korun. Pro porovnání a dokreslení skromných brněnských poměrů vhodno uvést, že Český zemský sněm uděloval již dávno pražským divadlům (českému a německému) roční podporu 300 000 korun¹⁷⁸. Zejména tato skutečnost akcelerovala myšlenky na novou divadelní budovu, které se snažili činovníci Družstva uvést do praxe od tohoto momentu až do vypuknutí První světové války. Právě snahám o stavbu příhodnější budovy bude věnována velká část dalších kapitol této práce.

3.5 Předpolí první architektonické soutěže (1899 – 1910)

Jak již bylo řečeno, poskytnutí zemské subvence v roce 1899, umožnilo Družstvu rozvinutí celé řady aktivit směřujících v duchu myšlenek nedávné ankety ke stavbě nové

¹⁷⁴ Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 58-80.

¹⁷⁵ Mareš, František: Národní divadlo Moravy (Anketa o brněnské otázce divadelní r. 1899), in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně: s.41-43.

¹⁷⁶ Tamtéž.

¹⁷⁷ Zápis ze schůze valné hromady Družstva z 10. 5. 1899., Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁷⁸ Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 58-80.

divadelní budovy, cítit je i celkově optimističtější nálada vyjádřená velkým počtem divadelních slavností, jež Družstvo v této době organizuje v nejrůznějších čtvrtích Brna (Královo Pole, Staré Brno)¹⁷⁹. Již po první účetní uzávěrce po udělení subvence je konstatováno zlepšení finanční situace a vyjádřena víra v brzkou existenci divadelní novostavby: *Družstvo majíc nyní i subvenci zemskou, může nyní snáze věnovati se rozkvětu a brzkému rozřešení brněnské české otázky divadelní.*¹⁸⁰ V intencích ankety je také brzy vytvořen první náčrtek divadelní budovy, kterou na místo Starého divadla situoval v roce 1900 profesor brněnské české techniky a člen DČND Michal Ursiny¹⁸¹, co se týče stavebních otázek v budoucnu neaktivnější osoba ve výboru.

S cíli Družstva byla brzy dobře obeznámena veřejnost, která se pro tuto myšlenku nadchla, přestože se zatím jednalo spíše o utopickou vizi (chyběla stavební parcela, finanční prostředky atd.). Zvýšený zájem veřejnosti o bombastické a stěžejně realizovatelné myšlenky je však poměrně typický a lze jej úspěšně pozorovat i dnes. (V našich končinách byly v poslední době takovými fata morgánami například Kaplického knihovna na Letné, Olympiáda v Praze, Národní fotbalový stadion či Plavební kanál Labe – Dunaj). Nepřekvapuje proto, že se řada občanů obracela již od roku 1900 na Družstvo s různými radami a nabídkami. Vedle úsměvné snahy ing. Pětníka, který na vlastní pěst vypracovával podrobný projekt divadla (v Lužánkách) a mánil z výboru nároky na počty a typy míst, rozměry místností apod.¹⁸², je zajímavý a pro téma této práce o mnoho podnětnější dopis ředitele pivovaru v Brně V. J. Čečetky předsedovi Družstva Judr. Otakarovi Pražákovi ze dne 23. 11. 1900¹⁸³. Čečetka v něm píše, že má v jednání luxusní pozemek – Herzfeldovu továrnu na Tereziánském kolišti – o výměře 2900 m², vhodný pro stavbu volně stojící divadelní budovy velikosti německého divadla (Tereziánské koliště bylo shodou okolností od Německého divadla coby kamenem dohodil)¹⁸⁴. Pozoruhodný je konspirační postup, který Pražákovi vnucuje v záležitosti zakoupení tohoto pozemku. Na oko by jej koupil na sebe, ale přitom by byl určen Družstvu, hlavně se nesmí „*ani slůvkem prodávajícimu prozraditi, že by tam mohlo stát české divadlo.*“ Prosí proto „*o nejpřísnější tajnost.*“ Čečetkova obava z obstrukcí ze strany brněnských Němců, dokládá dobové animozity mezi Čechy a Němci a předznamenává další problémy, které budou stavební ambice Družstva v následujících letech doprovázet.

¹⁷⁹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 20. 3. 1901, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁸⁰ Zápis ze schůze valné hromady Družstva z 21. 4. 1900, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁸¹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 26. 11. 1900, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁸² Zápis ze schůze výboru Družstva ze 17. 12. 1901, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁸³ Dopis ředitele pivovaru v Brně V. J. Čečetky Judr. Baronu Pražákovi z 23. 11. 1900, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

¹⁸⁴ Schmigmator, K.; Dernier, S.: Situationsplann der Landeshauptstadt Brünn, Brünn, Verlag von C. Winkler's Buchhandlung 1890.

Rok 1902 přinesl řadu událostí, které dávaly snahám Družstva o novou divadelní budovu mnohem reálnější obrysy. V první řadě se na výboru, rozděleném pro zefektivnění práce na dva odbory (stavební – předseda prof. Ursiny a zábavní)¹⁸⁵, počaly projednávat možné stavební pozemky. Nejprve Družstvo zaujala parcela na Nové ulici, ve vstupní partii Lužánek, kterou chtělo směnit se Zemským výborem za stávající budovu, v prvních chvílích byl ve hře také komplex Vojenských pekáren na Veveří ulici, vhodný prý eventuálně jen jako spekulativní investice¹⁸⁶. Nakonec byl však v létě toho roku zakoupen od dřevařské firmy D. Drucker za částku 84 000 korun pozemek o výměře 30 080 m² v Haberlerově ulici (dnes Smetanova) na poněkud odlehlém místě na samotných hranicích tehdejšího Brna¹⁸⁷, přibližně v místech kde dnes stojí Husův sbor (1929) architekta Jana Víška, osoby, která je s tématem této práce shodou okolností pevně spjata a o které bude řeč v některé z následujících kapitol.

Souběžně s jednáním o koupi pozemku jedná se v roce 1902 i o způsobech financování stavby divadla: *Třeba důstojné budovy divadelní. (...) Už byla téměř vyřešena školská otázka, teď bude důležitá otázka divadelní. (...) Třeba zahájit agitaci. (...) Otázka druhého českého divadla v Praze*¹⁸⁸ *vyřešena, a tak by se pozornost veřejnosti mohla obrátit na Moravu.*¹⁸⁹ Většina Družstva si uvědomuje skutečnost, že lid poskytne prostředky daleko spíše na novou budovu, než na pravidelný provoz, a tak se v rámci výboru organizuje činnost zmíněného stavebního podvýboru a začíná se zaopatřovat také stavební fond¹⁹⁰. Znovu se ke slovu ovšem dostává i opatrnická frakce poslance dr. Stránského, který divadelní otázku nepovažuje za akutní a zmíněné organizační kroky označuje za předčasné¹⁹¹. Příbrzdňující tendence jsou ovšem smeteny generační obměnou výboru, ve kterém si v této době vymohli polovinu mandátů tzv. „Modloslužebníci“, mladí kulturní aktivisté scházející se v restauraci U Polenků, spolu s podobně smýšlející Společností přátel divadla¹⁹², a tak se již v létě toho roku naplno rozbíhají přípravy velké sbírky (koncipuje se například Provolání ke sbírkám)¹⁹³ a přijímají první větší dary, jako bylo 20 000 korun od Družstva Národního divadla v Praze¹⁹⁴ a 1 000 korun od zmíněné Společnosti modloslužebníků¹⁹⁵. Mezi 31. 8. a 7. 9. 1902 se ve

¹⁸⁵ Zápís ze schůze výboru Družstva z 24. 3. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁸⁶ Zápís ze schůze výboru Družstva z 15. 3. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁸⁷ Zápís z výboru Družstva z 27. 6. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁸⁸ Oním druhým českým divadlem v Praze je buď myšleno Národní divadlo (druhé po Prozatímním divadle) nebo budoucí Městské divadlo Královských Vinohradů, které v roce 1902 získalo definitivní parcelu a na něž byla v téže roce vyhlášena architektonická soutěž. (?)

¹⁸⁹ Zápís z valné hromady Družstva z 26. 5. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁹⁰ Tamtéž.

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

¹⁹³ Zápís z výboru Družstva z 6. 8. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁹⁴ Zápís z výboru Družstva z 14. 7. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁹⁵ Zápís z výboru Družstva z 22. 7. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

prospěch stavebního fondu koná velká lidová slavnost v Prostějově¹⁹⁶, během září získává stavební fond vlastní bankovní konto a je dopodrobna propracována mediální strategie akce. Uvažuje se o reklamním plakátu od Alfonse Muchy či brožurě sepsané významnými českými spisovateli¹⁹⁷. Ve věci se, jako již tolikrát v otázkách brněnského divadla, angažuje také F. A. Šubert. Osobně sepsal Provolání ke sbírce pro Čechy (moravské provolání se pak lišilo pouze v detailech a bylo odvozeno s Šubertova textu) a sehnal pod něj podpisy velkého množství spolků, jejichž výčet dokazuje rozsah a ambice této aktivity: Družstvo ČND v Brně, Poslanci moravští, čeští a slezští, Družstvo ND v Praze, Společnost ND v Praze, Umělecká beseda v Praze, Mánes, Svatobor, Máj, Jednota umělců výtvarných, Rada královského hlavního města Prahy, Čeští členové panské sněmovny, Družstvo městského divadla v Plzni, Ústřední jednota českých ochotníků, Matice československých ochotníků, Česká akademie, Matice moravská, Klub přátel umění v Brně a všechny spolky žurnalistické¹⁹⁸. Šubert se také pokouší v Brně iniciovat vznik Katastru českých lidí, který považuje při organizaci takových podniků za „*nevyhnutelně potřebný*“¹⁹⁹. Na podzim roku 1902 Družstvo počíná organizovat dokonce i sbírky za hranicemi království - Ve Vídni, USA ale i v jiných zemích²⁰⁰. Naplno se výběr prostředků rozběhl od příštího kalendářního roku, poté co bylo družstvu doručeno oficiální povolení o provozování sbírek ve Vídni, Čechách a Slezsku²⁰¹.

Sbírka to byla skutečně úspěšná, co do svého rozsahu srovnatelná se sbírkou na ND v Praze. Ve velice krátké době – do konce roku 1903 se Družstvu podařilo nashromáždit úctyhodnou částku 500 000 korun²⁰², obnos, který byl v dalších letech rozšiřován už jen v řádu desítek procent. Významněji byly prostředky fondu rozhojněny ještě v roce 1904 zavedením tzv. „národního kolku“, zřízeného ve prospěch stavby ND v Brně²⁰³, který byl lepen především na vstupenky, ale také na účty, smlouvy, kalendáře, korespondenci, hrací karty, honební lístky, atd²⁰⁴. V květnu 1908, kdy byla učiněna shrnující bilance sbírek, se na

¹⁹⁶ Zápis z výboru Družstva z 19. 9. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ Zápis z výboru Družstva z 1. 10. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ Zápis z výboru Družstva z 1. 10. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3., Zápis z výboru Družstva z 1. 12. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

²⁰¹ Zápis z výboru Družstva z 22. 12. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

²⁰² Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

²⁰³ Přes vnitřní debaty na výborech se Družstvo nenechalo zlákat myšlenkou na využití (zneužití) kolku ke krytí provozních nákladů divadla: „Národního kolku z divadla nelze vůbec nikdy využít jako podpory k provozování. Zápis z výboru Družstva z 1. 2. 1904, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

²⁰⁴ Zavedení národního kolku se řeší na výborech Družstva během celého roku 1903, Zápisy ze schůzí výboru Družstva z roku 1903, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3. Vzorem pro tuto akci byl údajně ruský „kolek dobročinnosti“, zavedený carem jako jistá forma daně při zakoupení vstupenek do zábav a divadel. Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

účtu stavebního fondu nalézalo 700 928, 57 korun²⁰⁵, z nichž nemalou část přispěli do této doby k divadlu spíše apatičtí obyvatelé Brna a Moravy (nejvíce přispělo Slovácko, Horácko a Valašsko – nejchudší kraje, jen bohatá Haná zůstávala pozadu)²⁰⁶. Stalo se tomu však pravděpodobně až prostřednictvím nákupů národního kolku či skrze dary soukromých mecenášů, jelikož soupisu obcí, které na ND v letech 1902 – 1904 přispěly, jednoznačně dominují města v Čechách (např.: Písek, Mělník, Hradec Králové, Smíchov, Vysoké Mýto – vždy kolem 10 000 K; Nymburk, Poděbrady, Nový Bydžov – vždy kolem 5000 K; Kouřim, Mirovice, Počátky, Uhlířské Janovice, Rychnov nad Kněžnou, Kamenice nad Lipou – vždy kolem 2000 K)²⁰⁷. Ostatně dle referátu F. A. Šuberta dosáhly sbírky v Čechách již 9. 2. 1903 výše 250 000 K²⁰⁸.

Důležitější důkaz, který lze nalézt ve zmíněných soupisech darů, jsou stovky skromnějších příspěvků z menších obcí. Dlouhý seznam vesnic a vesniček dává totiž reálnou představu o tom, v jaké šíři sbírka probíhala, a že se o ní vědělo doslova v každém zapadákově²⁰⁹. Jediné obce, které ze zřejmých důvodů nepřispěly, byla převážně německá sídla v tehdejších Sudetech (Prachatice, Most, Chomutov...)²¹⁰.

Za krátkou zmínku v této souvislosti stojí také solidarita vyjádřená ze strany zaměstnanců a smluvních partnerů divadla. O blaho Družstva se v této době starali někteří herci, vystupující bez nároku honorář, či jeho čestný člen Antonín Dvořák, který divadlu bezplatně propůjčil provozovací práva svých oper Jakobín, Král uhlíř a Dimitrij²¹¹.

Velká pozornost je v archivních materiálech věnována také daru 10 000 K od císaře Františka Josefa I. z listopadu roku 1908²¹².

Abych mohl poskytnout systematický výklad, musím se nyní vrátit opět o několik let zpět, do podzimu 1902, který je mimo rozběhnutí celonárodní sbírky významný i zřízením odborné architektonické komise v rámci Družstva. Stavitelé a architekti v ní sdružení (Zejména zástupci starší generace z Brna: např. Ursiny, Dvořák, Klötzl a Pětník, ale na návrh Františka Mareše i výrazně mladší Balšánek z Prahy)²¹³ se po několik dalších let zabývali vhodností stavenišť a debatovali o podobě budoucí budovy.

²⁰⁵ Tamtéž

²⁰⁶ Zápis ze schůze valné hromady Družstva z 25. 4. 1903.

²⁰⁷ Sbírký v Království Českém na České Národní divadlo v Brně, Velká účetní kniha podle okresů – příspěvky obcí a spolků z let 1902 – 1904., Archiv města Brna, fond R35, i.č. 194.

²⁰⁸ Zápisy z výboru Družstva z 9. 2. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

²⁰⁹ Sbírký v Království Českém na České Národní divadlo v Brně, Velká účetní kniha podle okresů – příspěvky obcí a spolků z let 1902 – 1904., Archiv města Brna, fond R35, i.č. 194.

²¹⁰ Tamtéž.

²¹¹ Zatloukalová, Jarmila: Úvod k inventáři fondu R35, Archiv města Brna, 1993.

²¹² Dopis Družstvu od c.k. Policejního ředitelství v Brně informující o rozhodnutí císaře poskytnout Družstvu dar 10 000 K., 18. 11. 1908, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

²¹³ Zápisy z výboru Družstva z 22. 10. a 9. 12. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Od prvních schůzek bylo jasné, že nedávno zakoupený pozemek v Haberlerově ulici považuje komise a následně i výbor za nevhodný, vzhledem k jeho značné vzdálenosti od centra města²¹⁴. Parcelu si proto Družstvo ponechávalo nadále jen jako záložní variantu a využívalo ji k čistě komerčním účelům - k již existující kuželně tu přistavělo dřevěný přístřešek, který pronajímalo restauračnímu provozu²¹⁵. V roce 1907 se ještě nakrátko objevila myšlenka zřídit tu arénu po vzoru pražské Uranie,²¹⁶ když však byl téhož roku změněn regulační plán města, stal se pozemek pro divadelní účely definitivně bezcenný (již kolem něj neměla být ze tří stran ulice) a po delších jednáních byl nakonec 1. 3. 1910 prodán za 96 000 korun ing. Pětníkovi²¹⁷.

Z těchto důvodů se Družstvo velice brzy poohlíželo po jiných parcelách, z nichž nejperspektivněji jevíly se od počátku Lužánky, které si pro svůj projekt zvolil už zmiňovaný ing. Pětník v roce 1900²¹⁸, případně se uvažovalo o situování nové budovy na pozemek pod Starým divadlem na Ratvítově náměstí (dnes Žerotínovo náměstí) – již v letech 1900 – 1901 se těmito místy ve svých náčrtcích zabýval prof. Ursiny²¹⁹. Na stole ovšem byla také záplava jiných, méně reálných variant – Hodačův dům pod Špilberkem, dům paní Gerstnerové v Údolní ulici, Engelmannova vila na rohu Antonínské ulice atd²²⁰.

Obě nejpravděpodobnější varianty (Lužánky, Ratvítovo náměstí) narážely na celou řadu překážek. Lužánky měly tu závažnou nevýhodu, že patřily Zemi, která neměla pro aktivitu Družstva dlouhodobě příliš pochopení a neprojevila ho ani při těchto nových jednáních – také proto, že tuto exkluzivní parcelu nehodlali Čechům bez boje odevzdat brněnští Němci, v čemž nemusíme vidět pouze nacionální hašteření, ale také přirozenou touhou ponechat nezastavěný oblíbený veřejný park. Jednání o pozemcích v Lužánkách probíhala od roku 1903 do roku 1908. Žádosti o odkup či pronájem pozemků (na 50 let za 100 korun ročně) byly Zemským výborem Markrabství Moravského ponechávány nevyřízeny a to i přesto, že se Družstvo snažilo argumentovat silnou náklonností veřejnosti, která jej

²¹⁴ Zápis z výboru Družstva z 9. 12. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

²¹⁵ Plán na postavení verandy na staveništi v Haberlerově ulici z 31. 5. 1904, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 80. O tom, že se přístavek později skutečně používal píše Bohumil Samek. Samek, Bohumil: Dějiny úsilí o tvář nové budovy českého divadla v Brně, in: Divadlo je divadlo – sborník statí, úvah a glos k 85. výročí českého divadla v Brně, Brno, Krajské kulturní středisko v Brně 1969.

²¹⁶ Jednání s akciovým pivovarem v Přerově o možných půjčkách na stavbu arény ND v Brně, korespondence z 5. 6. 1907, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

²¹⁷ Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

²¹⁸ Zápis ze schůze výboru Družstva ze 17. 12. 1901, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

²¹⁹ Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

²²⁰ Zpráva o schůzi architektonické komise z 19. 6. 1903, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

podpořila ve sbírkách částkou 700 000 korun²²¹. Na podzim 1908 se Družstvo svých požadavků definitivně vzdává. Hlavním impulsem pro toto rozhodnutí byla poněkud vyděračská taktika Moravského zemského výboru, který podmínil svůj příspěvek 200 000 K na stavbu nové budovy tím, že se Družstvo vzdá svých plánů na stavění v Lužánkách²²². Ze strany Země se jednalo o skutečně mistrnou intriku. Žádost Družstva nebyla oficiálně zamítnuta, nýbrž bylo donuceno ji samo odvolat, za což si záhy vysloužilo tvrdou kritiku české veřejnosti, Země si zároveň nerozezlila subvencí ani Německé divadlo, kterému jako kompenzaci přislíbila 100 000 K na rekonstrukci budovy²²³. Těžko ovšem Družstvu cokoli vyčítat, bylo přitlačeno ke zdi a nemělo jiných východisek. Lakonicky jeho postavení popsal člen výboru Wlašek: „*Bud' se přijme věnovaných 200 000 K a Lužánky nedostaneme, anebo se příspěvek ten nepřijme a Lužánky nedostaneme také.*“²²⁴

Druhá pravděpodobná varianta, výstavba na dosavadním pozemku divadla, nebyla tolik administrativně komplikovaná, staveniště však bylo opakovaně označováno za nevhodné. Již 19. 1. 1903 referuje o neupotřebitelnosti parcely Antonín Balšánek na výboru Družstva²²⁵. Považuje ji za příliš stísněnou a nedovede si představit, že by se zde v mezích Zákona o stavbě divadel, který nařizuje povinnou minimálně 15ti metrovou šíři ulic kolem divadla, mohla vejít budova pro výborem plánovaných 1400 diváků. Jelikož „*stavět na dosavadním místě bez rozšíření je naprosto nemožné*“²²⁶, snaží se Družstvo v následujících letech řešit prostorové omezení jednáním o zakoupení s parcelou sousedících budov. Předmětem zájmu se stal zejména s divadlem sousedící dům č. 3 na Veveří ulici, který byl nakonec 1. 1. 1909 za 80 285 korun také zakoupen²²⁷ dále pak dům č. 5 ve stejné ulici a zejména rozsáhlý komplex Ústavu slepců na Ratvítově náměstí, sousedící s pozemky divadla i zakoupeným domem č. 3²²⁸. Budova byla toho času majetkem Země, která plánovala její zboření a výstavbu nového ústavu v Černých polích. Přestože je začátkem roku 1910 na finančním výboru zemském zamítnut návrh na využití pozemku Ústavu slepců pro účely divadla²²⁹, je nakonec Družstvu v případě skutečného zahájení stavby přislíben jeho odprodej

²²¹ Dopis družstva Zemskému výboru Markrabství Moravského datovaný 12.9. 1907, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205.

²²² Zápis z výboru Družstva z 26. 10. 1908, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 4.

²²³ Tamtéž.

²²⁴ Tamtéž

²²⁵ Zápis ze schůze výboru Družstva z 19. 1. 1903, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

²²⁶ Zpráva o schůzi architektonické komise z 19. 6. 1903, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

²²⁷ Zápis ze schůze výboru Družstva z 3. 2. 1909, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

²²⁸ Zápis ze schůze výboru Družstva z 16. 3. 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

²²⁹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 29. 1. 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

za 250 000 K – kterážto částka by se z většiny vyrušila příslibenou zemskou subvencí (dům č. 5, který taktéž příslušel Kuratoriu slepců byl ohodnocen na 140 000 K)²³⁰.

Od roku 1908, kdy byla definitivně opuštěna varianta Lužánek, začíná období detailnějšího prozkoumávání možností parcely na Ratvítově náměstí. Aby se předešlo unáhlenému nákupu sousedních nemovitostí, vypracovává na zadání výboru stavitel Pospíšil na toto místo v roce 1909 tři projekty divadelní budovy²³¹. Počíná se také příprava stavebního programu pro budoucí soutěž. Prof. Ursiny spolu s Dr. Rudišem podnikají služební cestu do Prešpurku (Bratislavy) a Vídně, aby se seznámili s tamními nejnovějšími divadelními budovami. Z cest přinášejí do Brna optimistickou zkušenost s velkokapacitními divadly, která byla poměrně lacině a rychle postavena²³² a jejichž příklad následně ovlivňuje představy výboru o délce stavby (prodloužené divadelní prázdniny)²³³ i jejím rozpočtu, který je po delších debatách stanoven v roce 1908 na 1 400 000 K²³⁴. Zahraniční příklady ovlivnily spolu s dřívějšími nároky Družstva na lidovost budovy také základní dimenze stavebního programu – divadlo pro 1500 osob, 24 lóží, 800 sedadel, 600 míst k stání²³⁵.

Přes všechny tyto kroky nadále přetrvávala pochybnost o vhodnosti parcely přimknuté k úzkému náměstí, sousedící navíc s monumentálním blokem Zemského domu. Jisto si Družstvo zatím nebylo ani stavebním programem soutěže, dokumentem, ve kterém stanovilo základní parametry stavby. Tyto pochybnosti vedly architektonickou komisi k oslovení dvou významných architektů té doby, profesora pražské techniky Josefa Fanty a profesora Vysoké školy umělecko-průmyslové Jana Kotěry. V posudku, který družstvu architekti zaslali na sklonku roku 1909, vyjádřili uspokojení nad upřednostněním laciných míst k sezení (800 míst) a stání (600 míst) před drahými, sociálně vyčleněnými lóžemi (24 lóží)²³⁶. Ocenili tím přidržení se lidového ducha národního divadla, obzvláště vhodného kvůli silnému zastoupení chudších tříd obyvatelstva v tehdejší Brně²³⁷. Protichůdný názor vyjádřila v dopise družstvu Organizace českého herectva v Praze, označující 600 míst k stání za řešení nemoderní²³⁸. Nutno říci, že vzhledem k novým tendencím v divadelní architektuře, upřednostňujícím jediný typ míst k sezení, takto vysoký počet míst k stání nemoderním řešením skutečně byl. Kotěra s Fantou vyjádřili dále souhlasné stanovisko k poloze stavby na vnějším obvodě

²³⁰ Zápis ze schůze výboru Družstva z 16. 3. 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

²³¹ Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

²³² Zápis z výboru Družstva z 16. 11. 1908, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 4.

²³³ Tamtéž.

²³⁴ Zápis ze schůze výboru Družstva z 7. 12. 1908, Protokol o schůzi architektonické komise konané dne 17. 12. 1908, Archiv města Brna, fond R 35, i.č. 205.

²³⁵ Zápis ze schůze družstva z 7.12. 1908, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

²³⁶ Posudek architektů z 19.11. 1909, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

²³⁷ Tamtéž.

²³⁸ Nedatovaný dopis Organizace českého herectva v Praze družstvu, fond R35, i.č. 206.

vnitřního města²³⁹. Odmítli představu volně stojící budovy a doporučili integrovat divadlo do souvislé řady domů.²⁴⁰ Problém dominance Zemského domu označili za bolestivý, ale ne nepřekonatelný²⁴¹. Dále vyjádřili několik obecných nároků na Národní divadlo, které podle nich mělo být „stavitelským dílem novodobým“, stavbou bez „prázdne honosivosti“, stavbou, jejíž vnitřní tektonika²⁴² ovlivňuje její vnější podobu a nikoli naopak²⁴³. Kontakty s pražskými odborníky pak družstvo navazuje i v několika dopisech s SVU Mánes, v nichž se se spolkem radí o podmínkách plánované soutěže²⁴⁴.

Již od roku 1909 se družstvo zabývalo složením poroty soutěže. V první fázi bylo družstvo pod silným tlakem Sdružení moravských umělců výtvarných, které usilovalo o upřednostnění moravských autorů v soutěži a ryze moravskou jury²⁴⁵. Po ostré reakci SVU Mánes však toto sdružení od svých nároků ustoupilo a vyzvalo pražské autory k rovnému boji v soutěži.

Po výše zmíněných konzultacích s pražskými architekty byla na 12. května 1910 svolána schůze družstva a odborníků na architekturu, na které bylo sepsáno několik základních podmínek soutěže a byla vybrána porota²⁴⁶. O výsledcích soutěže, jíž se mohli zúčastnit pouze odborníci československého původu, měli rozhodovat čtyři Češi: předseda poroty Jan Koula, Josef Fanta a Václav Roštlapil z Prahy a Vladimír Fischer z Brna a dva slavní Němci: Otto Wagner a Friedrich Ohman²⁴⁷. Jejich oslovení vysvětlovalo družstvo nacionálně orientované veřejnosti tím, že chtělo dát zařazením německých autorů do poroty šanci účastnit se soutěže dvěma dalším českým architektům, které by jinak muselo povolát do poroty²⁴⁸. I přes toto odůvodnění ale odmítli pražští architekti Fanta a Roštlapil s Němci zasedat v jedné komisi, a proto musela být na 15. června svolána nová schůze, zabývající se jmenováním nových členů poroty na místo vyškrtnutých Němců²⁴⁹. Na místo Wagnera s Ohmanem tak byli jmenováni architekti Kamil Hilbert a Antonín Engel z SVU Mánes²⁵⁰.

²³⁹ Posudek architektů z 19.11. 1909, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

²⁴⁰ Tamtéž.

²⁴¹ Tamtéž.

²⁴² Téma tvorby architektury na základě konstituce vnitřního prostoru, kterému je podřízena vnější podoba stavby, je silným tématem dobových teoretických prací, kterému se podrobně věnuje například Kotěřův žák Otakar Novotný, pozdější účastník brněnské soutěže, v práci Tvoření formy v architektuře z 21.3. 1911. Novotný, Otakar: Tvoření formy v architektuře, Styl 4, 1912, s. 3-10.

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ Několik dopisů mezi družstvem a SVU Mánes z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

²⁴⁵ Zprávy a poznámky, Volné směry, 1909, s. 114-115.

²⁴⁶ Zápis ze schůze družstva z 12.5. 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

²⁴⁷ Tamtéž.

²⁴⁸ Tamtéž.

²⁴⁹ Zápis ze schůze družstva z 15.6. 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

²⁵⁰ Tamtéž.

Porotu pak ještě doplnili tři významní členové družstva ing. Samohrd, ing. Ursiny a dr. Bublík²⁵¹.

Ještě v průběhu roku 1910 byla ideová soutěž, jejímž hlavním cílem bylo nalézt nejlepší způsob včlenění stavby do problematičtějšího území, vypsána. V dokumentu nadepsaném Konkurs družstvo vymezilo její základní pravidla: návrh divadelní novostavby měl být doplněn návrhem souboru činžovních domů, autor československého původu musel respektovat přesně určené počty jednotlivých typů míst a jiné normy obsažené ve stavebním programu soutěže nebo ve stavebním zákoně a musel také odevzdat některé povinné druhy plánů a nákresů²⁵². Dále byla v tomto dokumentu stanovena výše odměn, bylo rozhodnuto o pozvání tří nejlepších projektů do užší soutěže, byla zveřejněna jména členů jury a samozřejmě bylo určeno datum odevzdání prací (31. prosince 1910)²⁵³. V souvisejícím Programu ideové soutěže pak byl stanoven rozpočet akce, počítající nakonec s 1 300 000 korun²⁵⁴.

Než zaměřím svou pozornost na hodnocení zaslaných projektů, rád bych se ještě krátce dotknul vnitřní krize Družstva v roce 1909, která pravděpodobně uspišila přípravy ideové soutěže následujícího roku. Na počátku této peripetie stály tlaky veřejnosti, která již ztrácela trpělivost s neúnosně dlouho trvající sbírkou a oddalováním stavebních prací²⁵⁵. Vedení organizace se postupně dostávalo v nelibost médií, která si hledala všemožné záminky k jeho diskreditaci. Příležitost jim k tomu dal pravděpodobně donašeč v řadách výboru. Pod palbu novinářů se dostal předseda Družstva Pražák, jenž čelil obvinění nacionalistů, že vyjednával o stavbě s německými firmami. Nařčení musel rozptylovat také prof. Ursiny, kterému bylo vyčítáno, že podniká své služební cesty na účet stavebního fondu (jasně později prokázal, že cestuje na vlastní náklady)²⁵⁶. Jak již bylo řečeno, ostrou kritiku si výbor vysloužil také za „*nedostatečnou energii při získávání pozemku v Lužánkách*“²⁵⁷. Tato povětšinou neopodstatněná obvinění vyvolala bouři v širší členské základně Družstva a vedla spolu s opětovným schválením provozu ve vlastní režii k dobrovolné abdikaci celé řady členů výboru (mimo jiné nejvýznamnějších hybatelů dění předsedy Družstva Pražáka a předsedy architektonické komise Ursinyho)²⁵⁸. Situace byla nakonec vyřešena kompromisem, kdy byli do nového výboru zvoleni nově někteří rebelanti z řadové základny Družstva (Spiruta, Stuna)

²⁵¹ Tamtéž.

²⁵² Konkurs – zadání ideové soutěže z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

²⁵³ Tamtéž.

²⁵⁴ Program ideové soutěže z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

²⁵⁵ Zápis ze schůze výboru Družstva z 16. 11. 1908, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 4.

²⁵⁶ Zápis z mimořádné valné hromady Družstva z 27. 2. 1909.

²⁵⁷ Tamtéž.

²⁵⁸ Zápis ze schůze výboru Družstva z 25. 1. 1909., Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

– od dob dr. Stránského osvědčený to prostředek na řešení sporů, zároveň se do něj ovšem vrátili i zástupci původního vedení (Ursiny, Pražák)²⁵⁹. Provozování divadla ve vlastní režii bylo novým výborem zavrhnuto²⁶⁰. Výraznou změnou byla v roce 1909 změna na postu předsedy Družstva, kterým se po baronu Pražákovi stal ing. dr. Alois Otakar Samohrd. Ač byly výše popisované tlaky veřejnost dosti nekorektní, podnítily dle mého mínění zvýšenou aktivitu při přípravě soutěže, stejně pozitivní vliv mohlo mít i přijetí nových aktivistických osob do výboru Družstva. Na závěr se sluší ještě zmínit, že na akceleraci úsilí o vypsání soutěže mohl mít svůj vliv i havarijný stav staré budovy – přesně v době největších rozepří uvnitř Družstva tu padá část stropu nad jevištěm²⁶¹.

²⁵⁹ Zápis z mimořádné valné hromady Družstva z 13. 3. 1909 (Pokračování odročené schůze z 27. 2.), Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

²⁶⁰ Tamtéž.

²⁶¹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 22. 3. 1909, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

4. První architektonická soutěž - ideové a věcné kolo (1910 – 1913)

4.1 Výsledky ideové soutěže (1910 – 1911)

4.1.1 Včlenění stavby do okolí

4.1.1.1 Čtyři základní a jedna kompromisní varianta umístění stavby

K 31. prosinci 1910 bylo Družstvu odevzdáno celkem 42 návrhů a 8 dalších variant od 44 autorů, z nichž byl vyloučen pro vystoupení z uliční čáry pouze návrh označený heslem „Radhošť“²⁶², podle Jiřího Hilmery práce Antonína Balšánka²⁶³. Mezi odevzdanými pracemi se objevily čtyři vyhraněné způsoby situování divadla.

Nejvíce zúčastněných (24 projektů) zvolilo nárožní variantu, umísťující divadelní budovu na místo stávajícího divadla, na roh Ratvítova²⁶⁴ náměstí a Veverí ulice. Osa divadelního sálu zde byla většinou orientována kolmo k náměstí, směrem k němuž bylo orientováno i hlavní průčelí divadla.

Již méně architektů (15 projektů) se přiklonilo k variantě centrální, která se rozhodla vztáhnout divadlo jak k Ratvítovu náměstí na východě, tak k Alžbětinu²⁶⁵ náměstí na západě, k náměstí, které od budoucího divadla odděloval novogotický evangelický kostel (západní část Ratvítova náměstí byl často chápána jen jako pokračování Alžbětina náměstí, v jehož středu stojí kostel a nadále o ni bude takto uvažovat i tato práce). Osa i průčelí divadla byly umístěny podobně jako u nárožní varianty, jen byly posunuty na západ směrem k Alžbětinu náměstí. Autoři situováním divadla do jakési „zóny nikoho“ mezi obě sousedící náměstí vyjádřili stanovisko, že se z urbanistického hlediska jedná v podstatě o náměstí jediné, jehož jednota bude právě dominantní budovou divadla podtržena.

Tři projekty pak zvolily možnost diagonální, ve které byla osa divadla umístěna zhruba 45 stupňů jak od Veverí ulice tak i od Ratvítova náměstí a ústila do průčelí ve zkoseném nároží.

²⁶² Protokol o zasedání jury z 13. ledna 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

²⁶³ Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, s. 85-91.

²⁶⁴ Dnešní Žerotínovo náměstí. (Louis Raduit de Souches – velitel, pod jehož vedením bylo ubráněno Brno proti výrazné přesile Švédů roku 1645.)

²⁶⁵ Dnešní náměstí J. A. Komenského. (Alžběta Bavorská – císařovna).

Podélnou variantu si vybrali pouze dva autoři. Od varianty nárožní se lišila tím, že osa divadla byla otočena o 90 stupňů, vedla tedy rovnoběžně s Ratvítovým náměstím. Hlavní průčelí divadla pak bylo orientováno do Veveří ulice.

Zbýlých 6 projektů bylo jakýmsi kompromisy mezi variantou nárožní a centrální. I jejich autoři se rozhodli, tak jako autoři variant centrálních, umístit budovu mezi obě náměstí, avšak o něco blíže k náměstí Ratvítovu. Průčelí divadla nevložit doprostřed zastavitelné uliční čáry, nýbrž do pohledové osy, vedoucí po západní straně kostela směrem k brněnské okružní třídě. Tímto krokem se vyvarovali pohledového překrytí divadla kostelem. Starost o dostatečně viditelnou polohu divadla odhaluje ve své zprávě k projektu například Bohumil Hübschman: *Pokud možno nejdále od budovy zemské, přece však nikoli tak daleko, že by bylo divadlo skryto za kostelem v pohledu od „Besedy“ a z promenád...*²⁶⁶ Umístění divadla bylo u těchto kompromisních návrhů navíc v dokonalém středu popisované „zóny nikoho“.

4.1.1.2 Hodnocení základních variant porotou

Porota soutěže zasedala již 13. a 23. ledna 1911²⁶⁷. Všechny čtyři základní možnosti umístění stavby shledala jako ne zcela vyhovující. U nárožní varianty si byla vědoma neshodné polohy u dominantního Zemského domu²⁶⁸. Centrální umístění se jí zdálo nevhodné vzhledem k přílišné sevřenosti stavby kostelem na druhé straně úzkého náměstí i činžovními domy po stranách divadla²⁶⁹. Konstatuje navíc, že takové umístění naprosto ruší dosavadní urbanistickou rovnováhu na Alžbětíně náměstí²⁷⁰. Vzhledem k tomu, že autoři centrálních variant měli za cíl vytvořit zcela nový urbanistický celek spojením obou náměstí, není tento výsledek nikterak překvapivý a můžeme tedy podezírat porotu z jistého nepochopení jejich záměrů. Diagonální řešení zavrhl porota s odůvodněním, že ještě zvyšuje neurovnanost Ratvítova náměstí²⁷¹. Další zalomení uliční čáry společně s přidáním další trojúhelné plochy do zmateného celku dvojnáměstí by asi chaoticky skutečně působilo. Podélná varianta byla odmítnuta kvůli malému odstupu od hlavního průčelí v úzké Veveří ulici²⁷².

²⁶⁶ Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

²⁶⁷ Protokoly o zasedání jury z 13. ledna a 23. ledna 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

²⁶⁸ Ideová soutěž na náčrtky pro České národní divadlo a přiléhající nájemné domy v Brně, Architektonický obzor 10, 1911, sešit 3 – březen.

²⁶⁹ Ideová soutěž na náčrtky pro České národní divadlo a přiléhající nájemné domy v Brně, Architektonický obzor 10, 1911, sešit 2 – únor.

²⁷⁰ Ideová soutěž na náčrtky pro České národní divadlo a přiléhající nájemné domy v Brně, Architektonický obzor 10, 1911, sešit 3 – březen.

²⁷¹ Protokol o zasedání jury z 23. ledna 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

²⁷² Tamtéž.

4.1.1.3 Návrhy oceněné porotou

Porota se nakonec přiklonila většinou k nárožní variantě s osou divadla kolmou na Ratvítovo náměstí, popřípadě ke kompromisním řešením mezi nárožní a centrální variantou, která divadlo posouvala nepatrně na západ směrem k Alžbětinu náměstí, nechávala ho ovšem stát samostatně se silnější návazností na prostor náměstí Ratvítova. Udělila 1.-3. cenu a pět odměn. Všechny těchto osm návrhů postupovalo do druhého, věcného kola soutěže²⁷³ a to i přesto, že podle původního konkursu měly postoupit pouze první tři²⁷⁴.

První cenu, dotovanou částkou 3000 korun, přidělila projektu „Tajemství“ Josefa Maříka a Karla Šidlíka²⁷⁵, jednomu z výše popsaných kompromisních řešení (**obr. 3**). Projektanti „navrhli nové divadlo s odstupem 36m (tj. na cca 1 ½ výšky) od Zemské budovy“²⁷⁶, čímž hodlali potlačit její zhoubnou dominanci. Vedle Vevěří ulice, svírající s Ratvítovým náměstím úhel asi 60 stupňů, tak vznikl malý trojúhelný parčík přimykající se k budově, jejíž osa byla k náměstí kolmá. Na západní straně, mezi divadlem a činžovními domy pak architekti vytvořili 29 metrů široký court d'honneur²⁷⁷, který měl spolu s parčíkem na východě poskytnout budově „dominující izolaci, nerušený pohled na celé průčelí od Besedního domu a v souhlase se zmenšováním šířky náměstí harmonické sestupňování od vysoké budovy Zemské k třípatrovým domům nájemním.“²⁷⁸ Čestný dvůr sice poskytl rozšíření Alžbětina náměstí v problematickém prostoru za evangelickým kostelem a nový parčík zase odsunul budovu od velkého bloku Zemského domu. Domnívám se však, že vzniklé plochy položené mimo osy všech stávajících budov (čestný dvůr byl například navržen kolmo k náměstí mimo osu evangelického kostela) rozšířily náměstí právě tím chaotickým způsobem, kterého se porota obávala v případě diagonálních projektů. Dalším paradoxním faktem je, že čestný dvůr zde vytváří jakousi negativní dominantu v přibližném středu zastavitelné uliční čáry a přibližuje tak projekt, který dostal první cenu, velice blízko k projektům povětšinou odmítnuté centrální varianty. Jinými slovy, oba dva zdánlivé protipóly vytvářejí soubor budov, přibližně souměrný s osou, procházející středem pozemku.

Druhou cenu, spojenou s odměnou 2000 korun, získal Alois Dryák s projektem nazvaným „Studie“ (**obr. 4**). Divadlo umístil přímo na nároží, jelikož se rozhodl s dominancí

²⁷³ Článek o ideové soutěži na Národní divadlo v Brně, Dílo IX, 1911, s. 29-30.

²⁷⁴ Konkurs – zadání ideové soutěže z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

²⁷⁵ Tamtéž.

²⁷⁶ Mařík, Josef a Šidlík, Karel: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

²⁷⁷ Architektonický pojem pro čestný dvůr. Zjištěno ze situačního půdorysného plánu. Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.

²⁷⁸ Mařík, Josef a Šidlík, Karel: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

Zemského domu bojovat kvalitním materiálem a výraznou skladbou prostorových hmot²⁷⁹. O výtvarné podobě průčelí a alternativních metodách soupeření se Zemským domem bude více pojednáno v další kapitole. Osu divadla umístil Dryák, narozdíl od Maříka se Šidlíkem, rovnoběžně s Veveří ulicí a zacíлил ji na oválný pomník, umístěný na výhodném místě uprostřed pomyslné spojnice mezi evangelickým kostelem a Zemským domem²⁸⁰. Činžovní domy pak situoval do ze tří stran uzavřeného bloku na západě, odděleného²⁸¹ od divadla průjezdem²⁸².

Návrh düsseldorfského architekta Theodora Macharáčka „Na Moravu“, který získal třetí cenu (1500 korun), byl co se týče členění jednotlivých budov jakousi kombinací obou předchozích návrhů (**obr. 5**). Divadlo umístil identicky s Maříkem a Šidlíkem, podkovovitý blok domů na západě zase připomíná Dryákovu řešení.²⁸³ Jelikož je ale jeho průjezd slepý a krytý, činžovní domy k budově divadla na první pohled bezprostředně přiléhají²⁸⁴.

Návrhy, kterým byla udělena odměna (700 korun) většinou nevybočovaly ze schémat použitých u návrhů, které obdržely první tři ceny. František Roith („Žena mezi sloupy“) a Antonín Blažek („Melodram“) předložili podobnou koncepci jako Alois Dryák²⁸⁵. Emil Králík („LV v červeném čtverci“) zase představil návrh v urbanistickém řešení podobný Maříkovu a Šidlíkovu „Tajemství“²⁸⁶.

V intencích popsaných návrhů, přesto však v mnohém originální řešení, předvedl Bohumil Hübschman v projektu „Modrý čtverec“ (**obr. 6**). Od „Tajemství“ se lišil vhodným nahrazením malého parčíku nízkou kavárnou přimykající se k divadlu, která měla vedle zajištění odstupu od Zemského domu vytvořit snížené pozadí k vypíchnuté dominantě samotné divadelní budovy²⁸⁷. Zcela výjimečné je také umístění osy divadla. Hübschman divadlo neorientuje ani kolmo k náměstí (Mařík a Šidlík, Králík) ani rovnoběžně s Veveří ulicí (Dryák, Roith, Blažek), nýbrž navrhuje osu někde mezi oběma možnostmi. Chtěl tím

²⁷⁹ Dryák, Alois: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

²⁸⁰ Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.

²⁸¹ Tvorba průjezdů v mnoha návrzích souvisí s nárokem na přístupnost jeviště ze všech stran. Souvisí s dobovou divadelní praxí, využívající kulisy značných rozměrů. Ve stavebních programech obou kol soutěže byl takový požadavek zanesen. Program ideové soutěže z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206, Stavební program k věcné soutěži pro České národní divadlo v Brně z 15. května 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

²⁸² Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.

²⁸³ Tamtéž.

²⁸⁴ Fotografie prostorové kresby z projektu Theodora Macharáčka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

²⁸⁵ Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.

²⁸⁶ Tamtéž.

²⁸⁷ Hübschmann, Bohumil: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

zmírnit nálevkovité ústí Veverí ulice (návrhy kolmé k náměstí) a zároveň se vyvarovat nepříjemné rovnoběžnosti divadla se Zemským domem (návrhy rovnoběžné s Veverí ulicí)²⁸⁸.

Mezi osmi finančně ohodnocenými pracemi se zcela vymykal projekt „Stará píseň“ od nezjištěného autora (**obr. 7**). Jako jediný z oceněných volí centrální variantu²⁸⁹. Na nároží klade autor projektu namísto divadla poměrně velký parčík se dvěma řadami stromů podél Ratvítova náměstí a Veverí ulice²⁹⁰. Do místa styku alejí, do samotného vrcholu nároží, pak umísťuje jakousi slavobránu²⁹¹. Autorova vize se jeví, vzhledem k vyústění osy parku i slavobrány v rohu mezi divadlem a přiléhající činžovní budovou, poněkud zmatená.

4.1.1.4 Návrhy porotou neoceněné

Vedle celé řady dalších nárožních variant, všech variant podélných i jediné diagonální, vyjádřila porota soutěže nesouhlas zejména s návrhy volícími centrální umístění stavby. Jejich autoři podřídili návrh stanovisku, že „*Budova Národního divadla musí sjednotit, zachránit mizerně založené, architektonicky roztržité náměstí*“²⁹², a snažili se vytvořit soubor „*více budov zahrnujících divadlo v jednom harmonickém celku*.“²⁹³ Nutnost vztahovat budovu divadla k stínícímu kostelu odmítal Jaroslav Vondrák, jeden z architektů centrální varianty, s tím, že kostel přece nestojí na druhé straně náměstí, ale pouze uprostřed náměstí dále pokračujícího, což je řešení běžně známé a fungující v jiných českých městech (Plzeň, Velvary, Náchod)²⁹⁴. Z toho dále vyvozuje, že je nutné členit uliční frontu jako celek, vztahující se k celkové situaci Alžbětina náměstí a ne pouze k objektu v jeho středu²⁹⁵.

V mezích Vondrákových poznatků vznikla celá řada dispozičně velice podobných návrhů. Do největší krajnosti naplnil Vondrákovu představu jednotného celku Pavel Janák („Moravě“)(**obr. 8**). Divadelní budovu včlenil mezi dva domy a toto trojdomí pak scelil masivní atikovou římsou o výšce téměř jednoho celého patra budovy²⁹⁶. Vytvořil tak monolit, jenž by náměstí jen těžko mohl naplnit jinou atmosférou než atmosférou osudové tíže či nesmlouvavé totality.

Většina ostatních architektů pak budovu divadla různými způsoby od ostatní zástavby, umístěné z logiky centrální varianty na křídlech parcely, oddělovala. K tomu volila většinou

²⁸⁸ Tamtéž.

²⁸⁹ Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.

²⁹⁰ Tamtéž.

²⁹¹ Tamtéž.

²⁹² Ve výňatek z autorské zprávy k projektu míní Jaroslav Vondrák roztržitým náměstím pravděpodobně „slepenec“ náměstí Ratvítova a Alžbětina. Vondrák, Jaroslav: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

²⁹³ Tamtéž.

²⁹⁴ Tamtéž.

²⁹⁵ Tamtéž.

²⁹⁶ Fotografie prostorové kresby z projektu Pavla Janáka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

průjezdy, které nejméně narušovaly požadovanou jednotu uliční fronty (Novotný, Vondrák, Balšánek, Madelmayer)(**obr. 9 - 12**)²⁹⁷. K podtržení tohoto oddělení sloužilo autorům též použití různých rizalitů²⁹⁸ či mezičlánků po stranách divadla, často právě nad popisovanými průjezdy (Novotný, Vondrák, Balšánek) (**obr. 9 - 11**)²⁹⁹.

Josef Chochol poskytl divadelní budově dominující postavení tím, že ho nechal stát z pohledu od náměstí samostatně (**obr. 13**). Zvolil neotřelé řešení, ve kterém dva postranní domy elegantně vysunul z uliční čáry před divadlo³⁰⁰. Jeho domy byly narozdíl od domů ostatních návrhů orientovány kolmo k náměstí, na které ústily svou kratší stranou, a tak lze v případě takto „rozbité“ uliční čáry o uliční čáře mluvit jen stěží. Na nároží s Veverí ulicí pak Chochol vkomponoval nízkou trojúhelnou kavárnu, obdobně jako Bohumil Hübschmann³⁰¹. Podobný projekt, založený na zasunutí divadelní budovy do jakéhosi dvora mezi postranními domy, vypracoval také architekt Čeněk Vořech³⁰². (**obr. 14**) V jisté modifikaci se objevuje i v centrálním řešení, které jako svoji druhou variantu odevzdal pravděpodobně Alois Dryák³⁰³ (**obr. 15**). Tuto koncepci rozvíjejí též architekti Josef Gočár a Vlastislav Hofman (**obr. 16**). Vstupní partie jejich divadelní budovy však na rozdíl od návrhů Chochola a Vořecha, vystupuje do stejné roviny jako čela okolních domů³⁰⁴.

Paradoxní je, že jeden z pouhých dvou podélných návrhů vytvořil Jaroslav Vondrák (spolu s architektem Křivánkem; název projektu byl „ČND“) (**obr. 17**), který jako svůj druhý návrh odevzdal do soutěže centrální variantu s textovou zprávou, která nejjasněji vysvětluje její přednosti. Na první pohled je jasné, že jeho podélné řešení nedostatečně využilo hloubku

²⁹⁷ Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.

²⁹⁸ Architektonický pojem označující vystupující, či výtvarně podtrženou část stavby, nejčastěji umístěnou na jejích nárožích (nárožní rizalit), po jejích stranách, či v jejím středu, která probíhá po vertikále více podlažími. K využití rizalitů po stranách budovy se v případě této soutěže uchýlila i celá řada autorů variant nárožních (Dryák, Hübschmann, Králík).

²⁹⁹ Fotografie různých prostorových kreseb z různých projektů, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³⁰⁰ Fotografie prostorové kresby z projektu Josefa Chochola z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³⁰¹ Tamtéž.

³⁰² Fotografie prostorové kresby z projektu Čenka Vořecha z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³⁰³ K tomuto centrálnímu projektu se mi podařilo objevit pouze jedinou, navíc autorsky neurčenou a nedatovanou fotografii. Za jejího autora považuji Aloise Dryáka, jelikož tento projekt vykazuje celou řadu styčných bodů s jeho projektem centrálním. Je ovšem možné, že jde pouze o náhodu a projekt vytvořil jiný architekt. Za datum vzniku pak považuji rok 1910. Méně pravděpodobné, ale nikoli z jistotou vylučitelné je, že se jedná o projekt z roku 1913. Rozhodně však nejde o Dryákův projekt Fibich (1913), kladně hodnocený porotou, ke kterému jsem objevil autorskou zprávu, fotografie prostorových kreseb i odpečetěnou obálku se jménem autora. Pro dataci návrhu do roku 1910 hovoří umístění fotografie v Archivu města Brna. Fotografie se totiž nalézá mezi ostatními fotografiemi projektů z roku 1910. Fotografie prostorové kresby pravděpodobně z projektu Aloise Dryáka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³⁰⁴ Fotografii kresby z jejich návrhu jsem měl možnost studovat pouze na základě její reprodukce v knize Jiřího Hilmerý. Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu Josefa Gočára a Vlastislava Hofmana z roku 1910, Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, obrazová příloha.

parcely³⁰⁵. Divadlo navíc svou delší stranou zaplnilo dvě třetiny uliční čáry, a tak zde zbyl prostor pouze na jediný obytný blok po levé straně divadla³⁰⁶.

Další neoceněné návrhy byly často nepřehledné a z funkčního hlediska pravděpodobně nevyhovující. Jako nejpodivnější se může jevit náročný projekt Antonína Balšánka (jeho druhý odevzdaný projekt byl centrální) (**obr. 18**). Za divadelní budovou nakupil Balšánek změť objektů různých půdorysných tvarů, obklopujících dvojúrovňový dvůr se třemi symetricky umístěnými schodišti³⁰⁷. Tato schodiště vedla k symetricky rozčleněné fasádě jedné ze zadních budov³⁰⁸. Nepodařilo se mi vypátrat funkci tohoto nabubřelého zámeckého řešení. Pravděpodobně se jednalo o honosný vchod do budovy s reprezentativní úlohou, například do ředitelství divadla. Pěkné by bylo, kdyby na dvoustupňovém dvoře Balšánek zamýšlel nekrytou letní scénu, ale pochybuji, že by se právě tento spíše konzervativní autor k podobné extravaganci rozhodl.

4.1.2 Vnější výtvarná podoba navržených staveb

4.1.2.1 Návrhy oceněné porotou

Pozornost většiny architektů i porotců se soustředila zejména na pojetí hlavního divadelního průčelí, orientovaného směrem k náměstí. Všichni ocenění autoři volili v podstatě stejný, klasickou stavební tradicí inspirovaný koncept. Jejich průčelí mělo výtvarně-plošně či objemově-monumentálně podtrženou střední, vstupní část. Tato střední partie byla pak sevřena z obou stran převýšenými pylony³⁰⁹. V zadní části divadla pak téměř všem projektům, nejen oceněným, dominovaly mohutné věže ukrývající vysoká jeviště, jejichž rozměry byly pevně zakotveny ve stavebním zákoně a počítaly s vysokými riziky požárů³¹⁰. Každý z oceněných autorů³¹¹ však tento základní koncept rozvíjel odlišným, více či méně zdařilým způsobem.

³⁰⁵ Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.

³⁰⁶ Tamtéž.

³⁰⁷ Tamtéž.

³⁰⁸ Tamtéž.

³⁰⁹ Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, s. 85-91.

³¹⁰ Rozměry jeviště byly pevně stanoveny starým německým stavebním zákonem, který sice přestával platit, ale stále ještě nebyl schválen zákon nový, takže byl starý zákon pro zadavatele i účastníky soutěže nejspíše závazný. Jeviště muselo být podle německého stavebního zákona dvakrát širší než prosceniový otvor, hloubka musela být nejméně 3/4 hloubky a výška, což podobu návrhů nejvíce ovlivňovalo, musela být součtem výšky hlediště a výšky prosceniového otvoru. Příští věcná soutěž na Národní divadlo v Brně, Kronika 51, Styl 3, 1911, s.51-52.

³¹¹ Bez zajímavosti není fakt, že většina oceněných autorů byla žáky Friedricha Ohmanna z doby jeho pražského působení na Umělecko-průmyslové škole, někteří byli žáky vídeňského Otto Wagnera. Samek, Bohumil: Dějiny

Vítězní Josef Mařík a Karel Šidlík zvolili střízlivé, spíše plošné řešení se skromnou střední částí, mírně ustupující za pylony³¹² (**obr. 19**)³¹³. Téměř celou jejich budovu člení vysoká vertikální francouzská okna, zasahující do několika podlaží. Také v dekoru jejich návrhu vládne střídmost, reprezentovaná jemnými horizontálními pruhy, zajímavě kladenými těsně vedle sebe. Výtvarné zpracování vchodu, nadokenních frontonů, vrcholu pylonů či tympanonu na vedlejších průčelí vychází z tradic historismu, v menší míře pak secese. Nutno říci, že tyto jednotlivosti působí v porovnání s vysokými okny a horizontálními pruhy, odkazujícími již ke geometrické moderně, poněkud zastarale a nudně.

Alois Dryák umístil své divadlo těsně k Veverčí ulici (**obr. 20**) neboť soudil: „...že rozšířením ulice Veverčí a uvolněním pohledu na postranní průčelí domu zemského, získá tento dům na své masívnosti a tím více při pohledu na divadlo vpředu se uplatní.“³¹⁴ Hodlal s dominancí Zemského domu bojovat „šířkou a jednodušším, ale větším architektonickým motivem...“³¹⁵ Navrhl tedy nižší širokou vstupní část divadla, jejíž postranní pylony ponechal zcela bez dekoru jako nerušící bílý rám moderních obrazů³¹⁶. Střední partii pak rozčlenil v duchu klasické tradice polosloupky, mezi něž vložil vchody a okna. Jakýsi modernistický švih dodávají jeho koncepci mnohačetné kanelury sloupů stejně jako mnohačetná ustupující orámování dveří³¹⁷. Výrazným motivem jsou oválná okna v horní části vstupní partie, která rozrušují jistou strohost stavby a dávají jí jakýsi lidský, barokní³¹⁸ rozměr. Pozornost badatele upoutají také skulptury nad horním kladím vchodu, které jako by do volného prostoru prodlužovaly sloupky průčelí, v jejichž ose jsou umístěny.

V soutěži třetí Theodor Macharáček zvolil velice čisté klasicistní schéma, kterému dominoval mohutný trojúhelný štít s plastikou na svém vrcholu, vycházející z tradice

úsilí o tvář nové budovy českého divadla v Brně, in: Divadlo je divadlo – sborník statí, úvah a glos k 85. výročí českého divadla v Brně, Brno, Krajské kulturní středisko v Brně 1969.

³¹² Tento architektonický prvek má své kořeny již v architektuře starého Egypta (Luxor a Karnak ve Vesetu - Thébách). Původní symbolický význam pylonů odkazoval k pojetí chrámu jako místa vstupu boha slunce na zemi, které se údajně odehrálo mezi dvěma horami. Je možné, že s tímto významem byli obeznámeni i architekti brněnské soutěže, kteří tak mohli přirovnávat divadelní umění k zpřítomňování božských idejí. Intelektuální rozhledy tehdejších umělců a dobový důraz na vnitřní obsahy by tomu nasvědčoval. Assmann, Jan: Egypt: Theologie a zbožnost rané civilizace, Praha, Oikuméné, 2002, s. 53.

³¹³ Fotografie prostorové kresby z projektu Josefa Maříka a Karla Šidlika z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³¹⁴ Dryák, Alois: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

³¹⁵ Tamtéž.

³¹⁶ Fotografie prostorové kresby z projektu Aloise Dryáka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³¹⁷ Tyto slohové detaily se často uplatňují v dobové pozdně secesní a modernistické architektuře. Vzpomeňme například na Uměleckoprůmyslové muzeum v Hradci Králové (1906 – 1913) a Pavilon obchodu na výstavě Obchodní a živnostenské komory (1908, zničeno) od Jana Kotěry nebo Sequensovu vilu pod Vyšehradem (1912) od Otakara Novotného.

³¹⁸ Podobná okna, často dokonce na podobných místech, se hojně užívala v období baroka. Jedná se o tzv. volská oka.

antických akrotérií (**obr. 21**)³¹⁹. Tento štít korunoval jak střední část tvořenou dóorskými sloupy, tak postranní pylony zdobené ve střední části vícefurálními vlasy. Ač se mohl zdát mladým architektům Macharáčkův návrh zastaralý, faktem zůstává, že o deset let později, na začátku dvacátých let, se stal téměř totožný monumentální novoklasicistní stylový projev jedním z uměleckých vyjádření nově se rodící československé republiky³²⁰.

K čistě klasicistnímu pojetí inklinuje i projekt odměněného Františka Roitha (**obr. 22**), který svou monumentální koncepcí vysvětluje snahou čelit budově zemských úřadů: „Úspěšně čeliti budově zemských úřadů možno hlavně architekturou a materiálem...Bude-li nové divadlo ve hmotě a poměrech větších a klidnějších než budova úřadů a bude-li kromě toho provedená v cennějším materiálu, mám zato, že netřeba se obávati, že by tato budova divadlo ubíjela³²¹. Svoji představu monumentality zhmotňuje Roith ve vysoké věži, která již nenaplňuje pouze funkci krytí jeviště. Jedná se pravděpodobně o vyhlídkovou věž, s pásovými okny na vrcholu základního objemu a v jakési lucerně na vrcholu³²².

Střídmé klasické formy ovládají též projekt „Stará píseň“ od neznámého autora, který taktéž akcentuje čistou velkolepou hmotu věže nad jevištěm, jejíž plášť pokrývá pouze řadou menších oken, orientovaných směrem k Veverčí ulici (**obr. 23**)³²³. Dodává tak své stavbě pevnostní ráz.

Věž nad jevištěm dominuje též projektu Emila Králíka (**obr.24**). Jeho projekt zaujme geometrizujícím pojetím fasád³²⁴. Rytmičké sestavy oken, jakési akordy složené vždy ze tří dlouhých vertikálně prodloužených oken a jednoho oválného okna nad nimi, obklopuje čtvercovou sítí, pokrývající vstupní část budovy. Geometrické pojetí harmonicky doplňuje též diagonální dekor okenních vitráží.

Oceněným návrhům výtvarně jednoznačně dominuje návrh Bohumila Hübschmanna (**obr. 25**). Upustil od odděleného architektonického vyjádření jeviště a hlediště, jelikož, jak ve zprávě k projektu sám píše, usiloval svým řešením o „uměleckou celistvost“³²⁵. Inspirován monumentální objemovou jednotou pražského Národního divadla a odpuzován roztříštěností

³¹⁹ Fotografie prostorové kresby z projektu Theodora Macharáčka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³²⁰ Připomenout můžeme opět Jana Kotěru a jeho Právnickou fakultu v Praze (1907-1931 – klasicizující verze vznikla na zač. 20. let, budovu po Kotěrově smrti dostavěl Ladislav Machoň), která je Macharáčkovu návrhu velice podobná. Klasicistické tendence zasáhly po válce také do staveb Antonína Engela (porotce soutěže na ND v Brně), Otakara Novotného (účastník soutěže na ND v Brně) či Františka Lydie Gahury.

³²¹ Roith, František: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

³²² Fotografie prostorové kresby z projektu Františka Rotha z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³²³ Fotografie prostorové kresby z projektu Stará píseň neznámého autora z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³²⁴ Fotografie prostorové kresby z projektu Emila Králíka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³²⁵ Hübschmann, Bohumil: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

divadla Vinohradského³²⁶, vytvořil nad svou stavbou impozantní podlouhlý objekt, připomínající nějaký ohromný pomník, chrámovou loď, popřípadě Noemovu archu³²⁷. Po jejím obvodu, těsně pod horní římsou, umístil řadu malých čtvercových oken, pravděpodobně opět s funkcí vyhlídky, kterými ještě podtrhl obrovitost svého jinak neprostupného monolitu. Netřeba pochybovat, že Hübschmannův záměr konkurovat tímto monumentem Zemskému domu³²⁸ by vyšel.

4.1.2.2 Návrhy porotou neoceněné

Neoceněné návrhy by se daly v nejobecnější rovině rozdělit na návrhy hlásící se k esteticky výbojným stylovým proudům (moderna, zárodky kubismu a purismu) a návrhy vyloženě tradičního proudu historicko-secesního.

Mezi návrhy obecně a hlavně ve své době chápané jako progresivní patří dvě celkovým vyzněním velice podobné práce, návrh Jaroslava Vondráka a návrh Pavla Janáka (**obr. 8, obr. 26**). Oba dva se rozhodli zaplnit uliční řadu ohromujícím mnohapatrovým kolosem ještě zvýšeným o několikapatrovou věž nad jevištěm.

Jaroslav Vondrák zůstal ve svých snahách opatrnější a opatřil svou stavbu celou řadou tradičních stavebních motivů, jako je pásová bosáž přízemí nebo vstupní fasáda divadla s oblíbenými pylony po stranách³²⁹. Přísně geometrické členění a dekor fasády však již odkazují k mladší stylové epoše, k moderně.

Radikálnější se jeví přístup Janákův. Jeho strohá stavba, stmelená mohutnou korunní římsou, zahrnuje celých osm podlaží³³⁰. Celou stavbou probíhá přísná čtvercová síť horizontál, tvořených římsami a vertikál, tvořených orámováním oken a podokenních bankálů³³¹. Odvážně působí dlouhý skleněný pruh výlohy České kavárny na nároží.

Janák ve svém návrhu v podstatě rozvíjí téma strohé monumentálnosti ze svého návrhu na úpravu Palackého náměstí v Praze (1907)³³², jen poněkud ustupuje od plošného geometrického dekoru, typického pro modernu a nastupuje zatím nevyhraněnou cestu kamsi

³²⁶ Tamtéž.

³²⁷ Fotografie prostorové kresby z projektu Bohumila Hübschmanna z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³²⁸ Hübschmann, Bohumil: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

³²⁹ Fotografie prostorové kresby z projektu Jaroslava Vondráka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³³⁰ Fotografie prostorové kresby z projektu Pavla Janáka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³³¹ Tamtéž.

³³² Jedná se taktéž o stavební monolit stmelený mohutnou korunní římsou, Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu Pavla Janáka na úpravu Palackého náměstí v Praze z roku 1907, Šopák, Pavel: Janák, Pavel, in: Bergmanová, Marie a kolektiv: Vademekum – Moderní umění v Čechách a na Moravě 1890 – 1938, Praha, Gallery 2002, s. 154.

směrem ke kubismu (geometrické členění založené ovšem nikoli na plošném dekoru, nýbrž na vystupujícím reliéfu architektonických článků), purismu (strohost, jednoduchost) a novému klasicismu (monumentalita). I přes svou nespornou výbojnost a originalitu má ovšem Janákův návrh celou řadu nepřehlédnutelných nedostatků. Velkolepost jeho návrhu zcela ignoruje atmosféru malého zapadlého náměstí a v jisté míře i sympaticky provinciální atmosféru celého Brna. Strohost provedení a pouze jemné vyčlenění divadelní části z okolních domů pak dává zapomenout, že jde o divadlo a sugeruje pozorovateli představu, že jde o nějaký obrovský palác či ještě spíše úřad, úřad, jenž má k podobné panovačné monumentální formě svou funkci rozhodně blíže než divadlo.

Další progresivní návrhy již volí mnohem uměřenější objemy. Ojedinělá je práce Josefa Gočára a Vlastislava Hofmana (**obr. 16**), kteří jako jediní představují návrh již ranně kubistický. Patrné je ovlivnění tímto uměleckým směrem v návrhu samotné budovy divadla, nikoli již v řešení okolních domů³³³. Zejména v řešení vstupní fasády a objektu nad hledištěm, zakončeném osmiúhelnou kopulí, je patrné kubistické zkosení objemů, vyvolávající hru stínů na různě orientovaných plochách. Patrný je i zájem o geometrii objemu v opozici vůči plošné geometrii dekoru, oblíbené u autorů geometrické moderny (Novotný, Mařík – Šidlík, Králík, Hübschman)

Velice osobitým způsobem přistupuje k zadání i Josef Chochol (**obr. 13**). Dlouhé, rovné fasády domů, stejně jako půlkruhovou fasádu vstupní části divadla, člení podobně pravidelnou čtvercovou sítí říms a okenních ráků jako Janák³³⁴. Větší plošnost fasády, omezení dekoru pouze na mohutné římsy, prosklené výlohy v přízemí, a prosklená dvojpodlažní kavárna, předznamenávají již jeho poválečné konstruktivistické období. K němu se však Chochol přikloní až po krátké, ale významné epizodě kubistické.

Z prací mladých experimentujících autorů výtvarnou kvalitou nejvíce vyniká projekt Otakara Novotného (**obr. 27**). Estetickým kladem zdá se být již *invenčně bohaté skupení hmot*³³⁵. Objemy budov komponuje Novotný se sestupnou tendencí od mohutnějších činžovních domů po stranách parcely k jemné, ale složité skupině různých objemů, tvořících samotné divadlo³³⁶. Překvapí také neuvěřitelná bohatost plošného geometrického dekoru fasády, vitrají a elegantní skleněné kopule nad hledištěm. Novotný je také dalším z architektů, který na nároží umísťuje velký pás skleněné výlohy (Janák, Chochol).

³³³ Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu Josefa Gočára a Vlastislava Hofmana z roku 1910, Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, obrazová příloha.

³³⁴ Fotografie prostorové kresby z projektu Josefa Chochola z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³³⁵ Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, s. 85-91.

³³⁶ Fotografie prostorové kresby z projektu Otakara Novotného z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Novotného sestupné schéma s větším počtem menších objektů v divadelní části architektonického celku volí částečně také Vořech (**obr. 14**), jehož projekt je ale v dekoru mnohem střídmější a v organizaci menších objemů méně odvážný³³⁷. Velká hladká stěna jevištní věže nemá ve Vořechově projektu funkci hlavní dominanty oproti celé řadě jiných spíše konzervativnějších návrhů (Roith, Králík, „Stará píseň“), nýbrž je jen jakýmsi nerušícím pozadím, dávajícím naopak ostatním částem komplexu vyniknout.

Mezi neoceněnými návrhy lze nalézt také celou řadu návrhů vyloženě tradičních. V intencích pozdního historismu, slučujícího renesanční a barokní prvky, doplněné někdy secesním vegetabilním dekorem, tvoří svůj návrh Viktorín Šulc (**obr.28**)³³⁸. Pozdně historický je i pseudobarokní návrh Ladislava Pospíšila (**obr.29**), který stejně jako Šulc buduje nad vchodem divadla pitoreskně působící barokní kopuli s lucernou, v jeho případě dokonce prolomenou volskými oky³³⁹.

Nutno připustit, že pro svoji konzervativnost naplňují poslední dvě stavby velice přesně dobové představy o podobě divadelního domu v širší veřejnosti a celkem úspěšně se v těchto tradičních mantinelech pohybují. Opačným příkladem může být návrh „Moravěnce milé“ od nezjištěného autora, který sice volí podobné tradiční architektonické prvky, za jejich pomoci však vytváří dva nevýrazné plošné objekty, které nedávají ani tušit funkci staveb a jen těžko bychom uhodli, který z objektů je divadlem a který činžovním domem (**obr.30**)³⁴⁰. Další až kuriózní návrh od nezjištěného autora vybočuje z řady svým stylovým pojetím (**obr.31**). U této navržené stavby již ani nelze říci, že se jedná o invenční přetavení historických stylových projevů, typické pro pozdní historismus. Když totiž nebudeme brát v potaz jevištní věž v pozadí, jedná se v podstatě o přesnou kopii jakéhosi barokního paláce³⁴¹.

4.1.3 Vnitřní podoba navržených staveb

Vnitřní členění budovy podléhalo požadavkům, zaneseným ve stavebním programu soutěže. Požadavek divadla měšťanského typu s 24 lóžemi, 800 sedadly a neuvěřitelnými 600 místy k stání zcela vylučoval jakékoli experimenty s hledištěm, které se v té době, společně se

³³⁷ Fotografie prostorové kresby z projektu Čeňka Vořecha z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³³⁸ Fotografie prostorové kresby z projektu Viktorína Šulce z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³³⁹ Fotografie prostorové kresby z projektu Ladislava Pospíšila z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³⁴⁰ Fotografie prostorové kresby z projektu „Moravěnce milé“ neznámého autora z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

³⁴¹ Fotografie prostorové kresby z projektu neznámého autora z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

změněnou divadelní praxí, začínají objevovat v zahraničí. Přísná protipožární opatření zase limitovala podobu jeviště.

Podánilo se mi vypátrat pouze dva návrhy, které se těmto přísným omezením snažily čelit. Prvním z nich byl Bohumil Hübschmann, který odmítl přehnaně vysoký počet míst k stání (600 míst). Navzdory stavebnímu programu zvýšil počet míst k sezení na 1110 a naopak počet míst k stání snížil na 420³⁴². Druhým pak byl Pavel Janák, který se pokoušel o problematické spojení moderního výsečového amfiteatrálního prostoru s požadovanými třemi patry lóží³⁴³.

4.2 Období mezi ideovou a věcnou soutěží (1911 – 1913)

Výsledek soutěže z roku 1910 vyvolal nakonec všeobecnou nespokojenost. Uvnitř Družstva, které pochybovalo o správnosti svého rozhodnutí, mezi oceněnými, kteří se váhavými postoji Družstva cítili být podvedeni, a zejména pak mezi mladými moderními architekty, jejichž návrhy porota odmítla.

Družstvo krátce po soutěži vystavilo v Brně bez souhlasu autorů práce neoceněných architektů. Podle platných smluv Družstvu patřily pouze oceněné či odměněné, tedy zaplacené návrhy a všechny ostatní návrhy mělo zaslat zpět jejich autorům. Tato svévole ještě zvýšila napětí mezi Družstvem a odmítnutými architekty. Josef Gočár napsal Družstvu velice ostrý dopis, ve kterém žádá návrhy zpět³⁴⁴. Za jistých podmínek je ochoten je vystavit v Praze v Mánesu, ale rezolutně odmítá je vystavit v Brně³⁴⁵. Antonín Balšánek, zástupce starší generace, pak Družstvo vyzývá k vrácení návrhů již pouze přes svého advokáta³⁴⁶.

Hlavním důvodem rozčarování mladých architektů je však nespokojenost s rozhodnutím poroty, která se přiklonila k návrhům konzervativním nebo kompromisním. Předním mluvčím odmítnutých se stává předseda SVU Mánes Otakar Novotný, sám odmítnutý, přestože velice slibný účastník soutěže. Ve svém článku ve Volných směrech³⁴⁷ útočí na kompromisní (z velké části konzervativní) složení poroty a zejména pak na její rozhodnutí. Domnívá se, že byly vyloučeny práce jak reformující, tak přežilé a podprůměrné a oceněny projekty kompromisní s konvencionálními půdorysy a pseudomoderními fasádami.

³⁴² Hübschmann, Bohumil: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

³⁴³ Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, s. 85-91.

³⁴⁴ Dopis Josefa Gočára Družstvu národního divadla v Brně z roku 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

³⁴⁵ Tamtéž.

³⁴⁶ Dopis advokáta Antonína Balšánka Družstvu národního divadla v Brně z roku 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

³⁴⁷ Novotný Otakar: Kronika, Volné směry, 1911, s. 157-159

Útočí na upřednostněnou nárožní variantu a varuje, že se bude opakovat případ Vinohradského divadla, utopeného mezi okolními domy. Uznává, že i centrální řešení má své úskalí, a v souvislosti s tím připomíná Janákovo „nemístně organické spojení domů s divadlem.“³⁴⁸ Za zcela zásadní argument ale považuje možnost při stavbě centrální varianty nepřetržitě hrát ve stávající budově až do dokončení budovy nové.

Rozhořčení v kruzích SVU Mánes se logicky zaměřili na své dva členy, kteří v „nezdárné“ porotě zasedali. Antonín Engel byl Mánesem donucen na funkci porotce pro druhé kolo rezignovat³⁴⁹. Družstvo se však za něj postavilo a odmítlo ho nahradit Vlastislavem Hofmanem³⁵⁰. Domnívám se, že Hofman, jakožto odmítnutý účastník 1. kola, by byl jako porotce zcela nevhodný. Do problémů s mateřským spolkem se dostal i druhý „mánesák“ Kamil Hilbert, jenž ale svoji funkci také nakonec obhájil³⁵¹. Tlak odmítnutých autorů na nezávislou porotu považuji za nepřipustný, bohužel ale zcela zapadá do kontextu bojovných prohlášení mladé generace, která neváhala své starší umělecké protivníky velice nevybíravým způsobem napadat. V podobně agresivních prohlášeních vynikal pak zejména předseda SVU Mánes Otakar Novotný, jehož dobové útoky se již nenesou pouze v rovině obecných útoků na tradiční architekturu, ale soustředí se na její konkrétní představitele. Ze stejné doby jako tvrdé útoky na porotce brněnské soutěže je například Novotného stať „O reprezentačním domě obce Pražské“, která je plná zjevných urážek na adresu architektů Obecního domu Balšánka a Polívky³⁵².

Konformnost a zpátečnictví vybraných návrhů si ale zjevně uvědomili i někteří členové Družstva. Nejvíce bolavým se zdálo pravděpodobně zastaralé řešení prostoru divadelního sálu, podmíněné nároky přežilého stavebního programu. Před věcnou soutěží, která se již neměla zabývat otázkou umístění stavby, ale měla se zaměřit na konkrétní provedení stavby, tedy také na detailní řešení divadelního sálu, cítili se povinni rozhodnout, jaké jiné pojetí divadelního prostoru je moderní – perspektivní. Z těchto důvodů se na začátku roku 1911 vydává člen Družstva i poroty soutěže Michal Ursiny spolu s jistým profesorem Žlábkem na svou v pořadí již druhou informační cestu po nových českých, rakouských a německých divadlech³⁵³. O tom, že svoje poslání brali skutečně vážně, hovoří počet navštívených divadel. Z celé řady míst, která navštívili, jmenujme ta významnější: Ústí nad Labem, Berlín (Modernestheater, Shillertheater, Neues Schauspielhaus), Výmar, Meiningy,

³⁴⁸ Tamtéž.

³⁴⁹ Dopis pana Bendy z SVU Mánes Družstvu z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

³⁵⁰ Odpověď Družstva na dopis pana Bendy z SVU Mánes z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

³⁵¹ Dopis Kamila Hilberta Družstvu ze 7. července 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

³⁵² Novotný, Otakar: O reprezentačním domě obce Pražské, Styl 4, 1912, s. 38-39.

³⁵³ Zápis z výborové schůze Družstva Českého národního divadla v Brně z 10. dubna 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Štuttgart, Mnichov (Prinzregententheater, Künstlertheater)³⁵⁴. 10. dubna 1911 na výborové schůzi Družstva seznámil Ursiny ostatní členy Družstva se svými poznatky. Za určující trend v moderní divadelní architektuře označil budování divadel antického amfiteatrálního typu, bez lóží, s orchestrem proměnitelným v rozsáhlou forbinu³⁵⁵. Na schůzi také navrhl, že vypracuje stavební program, týkající se umístění a vnitřního zařízení divadla³⁵⁶. V Ursinyho návratu z cest lze tedy pravděpodobně hledat impuls k problematickému a v mnoha ohledech trapnému znovuotevření debaty o umístění stavby, které měla již definitivně vyřešit ideová soutěž. Přínosnější Ursinyho snahy o užití reformního divadelního sálu se naproti tomu minuly účinkem a ve stavebním programu, který nakonec vypracoval nový člen poroty ing. Karel Skopec, nebyly zohledněny³⁵⁷.

Během první poloviny roku 1913 začíná Družstvo postupně zveřejňovat svou představu o zadání a podmínkách věcné soutěže. Největší vlnu nevole způsobuje rozhodnutí Družstva o urbanistickém umístění budovy. Po neuposlechnutí některých hlasů, znovu volajících po vystavění divadla v Lužánkách³⁵⁸, se totiž družstvo rozhoduje k upřednostnění varianty centrální před nárožní, ačkoli sedm z osmi oceněných v prvním kole, to znamená postupujících do kola druhého, vypracovalo variantu nárožní. Nedůsledný, nečitelný a právně pochybný postup Družstva způsobil nevoli jak u oceněných autorů, kteří ač v prvním kole úspěšní, museli najednou zcela změnit své architektonické koncepce, tak u autorů neoceněných, kteří do druhého kola nepostoupili, a přesto se jimi užitá koncepce stala základem věcného kola soutěže.

Z oceněných se zachoval velice sympaticky Emil Králík, který píše, že vítá rozhodnutím Družstva zvolit centrální variantu, kterou považuje rozhodně za vhodnější než variantu nárožní (jeho návrh byl kompromisem mezi nárožní a centrální variantou), ale požaduje, aby se této nové soutěže mohli zúčastnit všichni, tedy i ukřivdění autoři variant centrálních z prvního kola³⁵⁹.

Mezi neoceněnými byla reakce na chování poroty samozřejmě mnohem ostřejší. Nejvíce dal najevo rozhořčení opět Otakar Novotný a SVU Mánes. 28. února odeslal Novotný z Prahy dopis Družstvu, který s ním podepsali i mnozí další odmítnutí architekti například

³⁵⁴ Tamtéž.

³⁵⁵ Tamtéž.

³⁵⁶ Tamtéž.

³⁵⁷ Stavební program k věcné soutěži pro České národní divadlo v Brně z 15. května 1913., Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

³⁵⁸ Takové stanovisko zastává například stavitel Leopold Jungmann ve svém dopisu Družstvu z 26. listopadu 1912. Dopis Leopolda Jungmanna Družstvu z 26. listopadu 1912, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206. Jiří Hilmera píše, že podobné názory vyjádřili 4. dubna 1911 na své schůzi členové Spolku českých inženýrů Markrabství moravského. Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, s. 85-91.

³⁵⁹ Dopis Emila Králíka Družstvu z 11. března 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Gočár, Hofmann, Chochol, Janák a Vořech³⁶⁰. Společně vyjádřili rozhořčení nad paradoxem druhého kola. Napsali, že „*cítí se být poškozeni a na svých právech kráceni*“ a požadovali pro druhé kolo všeobecnou soutěž, do které by měl možnost přihlásit se každý³⁶¹. Během jara 1913 pak družstvu dochází řada dopisů od vedení SVU Mánes, to znamená od Bendy a Novotného, které se nesou v podstatě ve stejném duchu jako společné stanovisko mladých architektů³⁶².

Koncem jara 1913 nakonec Družstvo našlo kompromisní řešení, spočívající v tom, že k účasti ve druhém kole vyzvalo všechny účastníky soutěže ideové. Nakonec se jednalo o jedinou právně obhajitelnou možnost, což vysvětluje Družstvo architektu Kyselovi v odpovědi na dopis, v němž Kysela nad oslovením všech autorů ideové soutěže vyjádřil údiv³⁶³.

Stavební program věcné soutěže byl natolik podrobný, že svazoval architektům ruce ještě více, než v případě soutěže ideové. Mimo jiné reguloval umístění divadla (centrální varianta, využití celé hloubky staveniště, umístění divadelní budovy tak, aby během její stavby nebyl narušen chod divadla starého), základní parametry průčelí (výška 25m, omezené možnosti vysunutí a zasunutí různých částí průčelí) a podrobil divadlo přísnému německému stavebnímu řádu (zejména bezpečnostní problematika – například protipožární opatření nebo počty a kapacita schodišť)³⁶⁴. Stavební program bez nadsázky definoval vše od šířky prostorů mezi sedadly, přes záchody pro hudebníky a skladiště zbroje až k důležitým záležitostem jako jsou rozměry jeviště, počet pořadí či rozdělení počtu míst podle jejich typu³⁶⁵. Nezaviděnáhodné postavení architektů, svázaných přísnými normami, dokládá autorská zpráva k soutěžnímu návrhu „Nový život“ od nezjištěného autora, jejíž celou polovinu tvoří kapitola Bezpečnostní zařízení³⁶⁶.

V základě Stavební program bohužel jen rozvíjel konzervativní představu Národního divadla jako měšťanského operního domu, použitou již v roce 1910. Jedinou vážnější změnou tak zůstává navýšení rozpočtu stavby na 1 800 000 korun a z toho vyplývající navýšení počtu

³⁶⁰ Dopis z 28. února 1913, podepsaný mnoha architekty, jehož odesílatelem a nejspíše i pisatelem je Otakar Novotný, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

³⁶¹ Tamtéž.

³⁶² Dopisy SVU Mánes (Novotný, Benda) Družstvu a odpovědi Družstva na tyto dopisy z jara 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

³⁶³ Dopis architekta Kyseloy spojený s odpovědí Družstva z 16. června 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

³⁶⁴ Stavební program k věcné soutěži pro České národní divadlo v Brně z 15. května 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

³⁶⁵ Tamtéž.

³⁶⁶ Vysvětlení k návrhu Nový život od nezjištěného autora, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

diváckých míst (30 lóží pro 5 osob, 880 sedadel, 400 míst k stání)³⁶⁷. Osamoceným pozitivem nového stavebního zákona tak bylo snížení počtu míst k stání³⁶⁸.

Družstvo samozřejmě zveřejnilo i podmínky soutěže. Mělo se jednat opět o soutěž anonymní, kde heslo či značka projektu bylo povinností³⁶⁹. Jak již bylo řečeno, soutěže se mohli účastnit pouze účastníci soutěže ideově³⁷⁰. Podmínky soutěže také přesně stanovily počty půdorysů, pohledů, perspektiv a řezů, které musela odevzdaná práce obsahovat³⁷¹.

Po tříletých peripetiích sešly se práce věcné soutěže 15. prosince 1913 v Brně a již o tři dny později 18. prosince se dostaly před porotu, rozšířenou o ing. Karla Skopce a ředitele Národního divadla Gustava Schmoranze³⁷², která si již 17. prosince na své ustavující schůzi opět zvolila jako předsedu Jana Koulu³⁷³.

4.3 Výsledky věcné soutěže (1913)

4.3.1 Obecné závěry poroty

Do soutěže bylo odevzdáno 20 projektů³⁷⁴. Ještě před otevřením prací bylo jednoznačně deklarováno, že všechny formálně nevyhovující projekty budou ihned vyřazeny. Tento osud potkal projekty „Caevant Consules“ Bohumila Hübschmanna, „Fibich“ Aloise Dryáka a projekty „Šárka“ a „Scéna“ od nezjištěných autorů³⁷⁵.

Paradoxně ale u Hübschmannova i u Dryákova projektu porota objevila výjimečné kvality. Ačkoli Dryák porušil podmínek soutěže hned několik³⁷⁶, navrhla porota Družstvu, aby mu byl i přesto uznán honorář 1000 korun. Návrh Bohumila Hübschmanna, který zcela ignoroval urbanistické zadání soutěže a umístil budovu na úplně nové, dosud netušené místo uprostřed náměstí, si přes svoje vyloučení vysloužil nejvyšší uznání poroty (**obr.31**).

³⁶⁷ Tamtéž.

³⁶⁸ Tamtéž.

³⁶⁹ Podmínky věcné soutěže z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

³⁷⁰ Tamtéž.

³⁷¹ Tamtéž.

³⁷² Protokol ze schůze poroty z 18. prosince 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

³⁷³ Protokol z ustavující schůze poroty ze 17. prosince 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

³⁷⁴ Protokoly ze schůzí poroty ze 17. a 18. prosince 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214. Jiří Hilmera uvádí, že projektů bylo 22, přesný zdroj své informace však neuvádí.

³⁷⁵ Protokol ze schůze poroty z 18. prosince 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

³⁷⁶ Porušení se pravděpodobně týkala vnitřního uspořádání stavby. Z fotografie prostorové kresby lze vyčíst snad jen to, že vstup do Dryákovy divadelní budovy je nižší než okolní domy, čímž mohl porušit požadavek divadla dominujícímu svému okolí. Tato možnost je ale spíše nepravděpodobná, jelikož Dryákovo divadlo je nezvykle široké a výtvarně výrazné. Fotografie prostorové kresby k projektu Aloise Dryáka z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 217.

Hübschmannova nová myšlenka byla označena za „nejvýhodnější umístění budovy“, které „vyhovuje novodobým názorům na úpravu měst“. Jeho projekt byl pak dokonce doporučen Družstvu „k úvaze zvláště bedlivé“.³⁷⁷

Situace porotců byla poměrně tristní. Po vyřazení nejnadějnějšího návrhu pro porušení soutěžních podmínek postupně shledala za ne zcela vyhovující všech 16 formálně vyhovujících prací³⁷⁸. Ve velice strohých a nic neříkajících hodnoceních, složených často pouze z neodůvodněného: „nevyhovuje“ či „pochybný“, objevuje porota buď funkční či umělecké nedostatky³⁷⁹. Je zřejmé, že na chabé úrovni projektů se podepsal v největší míře svazující stavební program. Jen těžko si lze totiž představit, že by při dodržení všech jeho podmínek, což samo o sobě považují za téměř nemožné, mohla vzniknout stavba umělecky hodnotná. Svou roli určitě sehrál i menší počet autorů a jejich oslabená motivace, způsobená znechucením z minimálně podivného jednání Družstva v období mezi oběma koly soutěže.

Závěrem schůze z 18. prosince se tak porota usnesla, že neudělí ani jednu první cenu, ale pouze 2 ceny druhé (odměna 3000 korun) – Františku Roithovi („Zelená maska“) a Aloisi Čenskému („Quo vadis?“) a 2 ceny třetí (odměna 2000 korun) – Antonínu Balšánkovi („Národ sobě“) a Richardovi Klenkovi společně s Viktorínem Šulcem („Vlasti a umění“)³⁸⁰. To jinými slovy znamenalo, že budova Českého národního divadla byla odsouzena na svou definitivní podobu opět čekat. Jiří Hilmera se domnívá, že se v první polovině roku 1914 pracovalo na přípravách další soutěže, „založené možná právě na myšlence, kterou ve svém odbojném návrhu vyjádřil Bohumil Hübschmann“³⁸¹, z mých poznatků, o kterých budu referovat v dalších částech této práce, vyplývá dokonce snaha Družstva (nebo alespoň některých jeho členů) Hübschmannův projekt realizovat bez jakékoli další soutěže. Jisté zůstává to, že přišla válka, která úvahy o výstavbě nového Českého národního divadla v Brně na řadu let odsunula. Z tohoto důvodu lze chápat neudělení první ceny v roce 1913 jako klíčovou událost v celé historii snah o zbudování Českého národního divadla v Brně.

³⁷⁷ Tamtéž.

³⁷⁸ Tamtéž.

³⁷⁹ Tamtéž.

³⁸⁰ Tamtéž.

³⁸¹ Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, s. 85-91.

4.3.2 Včlenění stavby do okolí

Urbanistické řešení nebylo předmětem věcné soutěže. Ve stavebním programu bylo jednoznačně řečeno, že divadelní budova má stát uprostřed jednotné uliční fronty, které má dominovat³⁸². I přesto lze mezi návrhy objevit řešení, která se odlišují.

Mezi oceněnými návrhy a pravděpodobně mezi všemi návrhy převládá očekávatelné zvýraznění střední partie divadelní budovy posunutím o několik metrů před okolní zástavbu (Český **(obr.33)**, Roith, Balšánek, Klenka – Šulc, Dryák projekt „II“ (žlutá dvojka) od nezjištěného autora, který dostal čestné uznání)³⁸³.

Jedním z mála, který se této koncepci vymykal, byl návrh Otakara Novotného **(obr. 34)**. V opozici k ostatním Novotný svoji divadelní budovu o několik metrů za okolní zástavbu zasouvá³⁸⁴. Nenavrhuje monumentální průčelí krátké čelní strany divadla, jako většina autorů. Jeho střední partii naproti tomu tvoří dlouhý, v základních objemech nezvykle strohý, jednolitý pás, který je navíc nižší než okolní domy³⁸⁵.

Nejpodnětnějším zjevem věcné soutěže se stal revoltující návrh Bohumila Hübschmanna **(obr. 32)**. Hübschmann nerespektoval uliční čáru a ve svém návrhu vysunul volně stojící divadelní budovu do zadní části Alžbětina náměstí tak, že tomuto náměstí poskytl logické pravoúhlé uzavření svým delším postranním průčelím³⁸⁶. Hlavním průčelím pak uzavřel náměstí Ratvítovo. Geniálním včleněním jediného objektu chtěl dát oběma náměstím harmonický obdélníkový tvar a oddělením obou náměstí vtisknout celému území kultivovanou přehlednou podobu. Kolmo k hlavní ose divadla, v ose postranního průčelí, pak navrhl do hloubky pozemku vytrčený prst budovy, ukrývající zázemí divadla (zkušební sál, malířská a truhlářská dílna, skladiště)³⁸⁷. Mezi tímto prstem a Činžovním domem, který stál na Hübschmannem do hloubky pozemku odsunutém nároží Veverí ulice a Ratvítova náměstí, vzniklo další nepravidelné náměstíčko nejen s obslužnou, ale vzhledem ke své velikosti pravděpodobně i s promenádní či relaxační úlohou³⁸⁸. Přestože byl z důvodů porušení pravidel Hübschmann ze soutěže vyřazen, stal se právě pro toto vynalézavé porušení jejím nepsaným vítězem.

³⁸² Stavební program k věcné soutěži pro České národní divadlo v Brně z 15. května 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

³⁸³ Situační plány k věcné soutěži v roce 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213b.

³⁸⁴ Fotografii prostorové kresby jsem měl možnost studovat pouze v sekundární literatuře. Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu Otakara Novotného z roku 1913. Novotný, Otakar: Vybrané stati o architektuře, interiéru, užitém umění a uměleckém průmyslu, ACTA UPM XVIII, C3 COMENTATIONES, Praha, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze 1984.

³⁸⁵ Tamtéž.

³⁸⁶ Situační plány k věcné soutěži v roce 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213b.

³⁸⁷ Plány jednotlivých podlaží projektu „Caevant consules“ Bohumila Hübschmanna, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 221.

³⁸⁸ Tamtéž.

4.3.3 Vnější, výtvarná, podoba navržených staveb

Výraznější stylové proměny oproti roku 1910 v Čechách neproběhly. Většinu projektů, které byly často nárožní variantou z roku 1910 přepracovanou na centrální (Dryák, Čenský), stále dominovala výrazná vstupní partie, různým způsobem parafrázující průčelí antického chrámu (Dryák, Klenka - Šulc, Čenský, Balšánek, Roith, návrh „Paridův soud“ od nezjištěného autora, návrh „Zlatoroh“ od nezjištěného autora)³⁸⁹.

Zastaralým, ale přesto se vymykajícím způsobem, toto schéma rozvíjí Balšánek (**obr. 35**), který rozkresluje mohutný secesně-historizující portikus s elegantními balkóny mezi třemi dvojsloupky a pilastry vysokého řádu.³⁹⁰ Zaujme též bohatý sochařský program tohoto průčelí nebo sochami osazená kašna před divadlem³⁹¹. Ostatně úprava širšího okolí divadla byla důležitým tématem i pro Čenského, který ve svém návrhu předkládá novou podobu náměstí s pomníkem Františka Palackého v ose divadla³⁹². Poměrně originální je záměrně co nejširší a nejnižší vstupní část návrhu Aloise Dryáka (**obr. 36**)³⁹³. Svým způsobem se v řešení vstupní části vymyká i návrh „Paridův soud“ od nezjištěného autora (**obr. 37**), který zde navrhoval postavit jakousi modernistickou verzi mauzolea v Halikarnassu se sloupovým ochozem pod střechou, korunovanou trojspěžím³⁹⁴.

Z návrhů, které jsem objevil, se výtvarným stylem nejvíce vymyká návrh Otakara Novotného (**obr. 33**), který v roce 1913 již dozrává do svého kubistického období. Trojúhelné suprafenestry a diamantové zaklenutí v lunetách, odkazující se ke kubismu, se v tomto návrhu mísí se stále živým plošným dekorem geometrické moderny³⁹⁵. V rovině kompozice hmot je ojedinělá široká nízká fasáda divadla, členěná pilastry vysokého řádu³⁹⁶. Přestože je

³⁸⁹ Část návrhu Quo vadis (Alois Čenský) z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 219. Část návrhu „Národ sobě“ (Antonín Balšánek) z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 218. Část návrhu „Paridův soud“ (nezjištěný autor) z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 216. Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu Richarda Klenky a Viktorína Šulce z roku 1913, Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, obrazová příloha. Fotografie prostorové kresby k projektu Aloise Dryáka z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 217. Část návrhu „Zelená maska“ (František Roith), Archiv města Brna, fond R35, i.č. 222. Část návrhu „Zlatoroh“ neznámého autora, Archiv města Brna, fond R35, bez inventárního čísla.

³⁹⁰ Část návrhu „Národ sobě“ (Antonín Balšánek) z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 218.

³⁹¹ Tamtéž.

³⁹² Průvodní zpráva o soutěžním návrhu Quo vadis (Alois Čenský), Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

³⁹³ Slovní doprovod a rozpočet nákladu k projektu „Fibich“ Aloise Dryáka z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 212.

³⁹⁴ Část návrhu „Paridův soud“ (nezjištěný autor) z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 216.

³⁹⁵ Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu Otakara Novotného z roku 1913. Novotný, Otakar: Vybrané stati o architektuře, interiéru, užitém umění a uměleckém průmyslu, ACTA UPM XVIII, C3 COMMENTATIONES, Praha, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze 1984.

³⁹⁶ Tamtéž.

originální, je ale toto řešení možná až příliš strohé a trochu nám připomene neutěšenou „úřadovnu“ Janákovu z ideové soutěže.

4.3.4 Vnitřní podoba navržených staveb

Stavební program naprosto znemožnil architektům rozvíjet moderní koncepce budování divadelního prostoru. Věcná soutěž z tohoto hlediska nepřinesla nic překvapujícího ani objevného a při dodržování stejného přísného stavebního programu se musely návrhy jeden druhému podobat.

Můžeme tedy jen zmínit několik zajímavých faktů, týkajících se dekorace, jako je bohatě zdobený secesní interiér divadla Balšánkova (**obr. 38**) nebo velická zrcadlová klenba nad sálem, který navrhl Čenský.³⁹⁷ Funkčně vhodné řešení Hübschmannova „vytrčeného prstu“ skrývajících technické zázemí divadla bylo již zmíněno v předchozí kapitole.

4.4 Dvě poznámky k soutěžím z let 1910 a 1913

4.4.1 Poznámka k neobjeveným návrhům

Do ideové i věcné soutěže byla odevzdána celá řada návrhů, o kterých se nezmiňuji nikoli proto, že by mě nezaujaly, nýbrž proto, že jsem je vůbec neobjevil. Jde o návrhy, které neuspěly před porotou, nezaujaly širší veřejnost ani progresivní intelektuální elitu. Proto nebyly uloženy v archivu družstva (oceněné návrhy a návrhy zařazené na výstavy, které družstvo krátce po obou soutěžích pořádalo) a nebyly zmíněny ani v dobových periodikách, soutěží se zabývajících. Zůstaly v majetku anonymních autorů, které je poměrně těžké vyhledat, jelikož soubor odpečetěných obálek se jmény autorů v Archivu města Brna není kompletní³⁹⁸. Jediné, co se bezesbytku dovídáme, je seznam názvů těchto projektů, který ovšem vypovídá pouze o národní a slovanské orientaci většiny autorů, která je vzhledem k povaze zakázky očekávatelná. Jmenujme tedy alespoň názvy některých dalších projektů. Do ideové soutěže byly přihlášeny mimo jiné návrhy: Maryša, Radevis, Hej Slovane, II. Zlatá kaplička, Národ sobě, Bozděch, Krok v před, Ars – arti, Fenix, Nový stánek...³⁹⁹ V druhém,

³⁹⁷ Část návrhu Quo vadis (Alois Čenský) z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 219. Část návrhu „Národ sobě“ (Antonín Balšánek) z roku 1913, fond R35, i.č. 218.

³⁹⁸ Odpečetěné obálky se jmény autorů, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

³⁹⁹ Soupis projektů ideové soutěže z roku 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

věcném, kole porota posuzovala dnes těžko dohledatelné návrhy: Rusalka, Šárka, Vlasti a národu, Scéna, In medias res, 13...⁴⁰⁰

Rozšíření studijního materiálu o další neobjevené návrhy či texty je velice pracný úkol s nejistým výsledkem. Badatel by se musel ponořit do desítek veřejných a soukromých archivů a prozkoumávat složky všech českých architektů začátku 20. století s nadějí, že některý z nich se soutěže zúčastnil a jeho návrh se zachoval. Získat úplný přehled zúčastněných návrhů je dnes nejspíše nemožné a vzhledem k povaze této práce by byla snaha analyzovat všech 70 prací dokonce nevhodná. Toto téma tak dále zůstává otevřeným, nedopsaným a badatelsky zajímavým.

4.4.2 Nutnost čištění ideologických nánosů

První dvě architektonické soutěže na budovu Českého národního divadla v Brně se staly jedinečným polem pro konfrontaci celé řady uměleckých směrů: těch dožívajících (historismus, secese), právě kulminujících (geometrická moderna) i teprve se rozvíjejících (kubismus, purismus, nový klasicismus). Stejně tak se v ní odrážely zápasy názorů politických. V řadách stavebníka - Družstva českého národního divadla v Brně, porotců, autorů návrhů i dobových teoretiků soupeřil měšťácký konformismus, kladoucí reprezentační úlohu divadla nad úlohu uměleckou, s levicovým intelektualismem, upřednostňujícím čistotu materiálu, strohost a lacinost provedení a třídě spravedlivé amfiteatrální hlediště, vycházející vstříc moderní divadelní praxi. Ostré rozmišky během této soutěže vznikly i kvůli postojům nacionalistickým, které vyvolávaly štvavou kampaň proti německým porotcům a českým (nemoravským) architektům a propagovali českou a slovanskou ikonografii⁴⁰¹.

Dnes s odstupem necelého století se na osobní, politické i umělecké půtky kolem soutěží z let 1910 – 1913 můžeme dívat s blahodárným nadhledem. Při srovnávání prací umělců různých směrů a generací dobové polarity nevnímáme již tak silně a výtvarné kvality ploch a objemů hodnotíme bez představy radikálních stylových hranic, jejichž existenci tak silně pociťovali mladí architekti, kteří si v roce 1909 založili halasný časopis Styl. Nemá smysl lpět

⁴⁰⁰ Protokol ze schůze poroty z 18. prosince 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

⁴⁰¹ Nutno poznamenat, že nacionalisty byli i moderní architekti, kteří prosazovali čisté formy nefigurativní a nesymbolické. Jejich vyjádření slovanské síly a sebevědomí ovšem nebylo povrchně popisné. Nekoncentrovali jej v malířské a sochařské výzdobě, nýbrž se snažili, aby prodchnulo stavbu celou. Silný nacionalismus mladých autorů dobře ilustruje například Poznámka o dokonalých slozích z pera účastníka brněnské soutěže Otakara Novotného, v níž předpokládá, že nový dokonalý umělecký styl složený z výtvarných antiky (románská rasa) a gotiky (germánská rasa) vytvoří rasa slovanská, jejíž čas v dějinách lidstva právě přichází. Novotný, Otakar: Poznámka o dokonalých slozích, Styl 5, 1913, s. 1-10.

na přežilém evolucionalistickém stanovisku, které klade na piedestal vše originální a nové, bez ohledu na estetické či funkční stránky věci. Dodnes živý odborný postoj založený na přijímání modernistických paradigmat – v tomto duchu píše o těchto soutěžích Pavel Zatloukal ve svých „Příbězích z dlouhého století“⁴⁰² a ne zcela se mu ubránil také Jiří Hilmera v „České divadelní architektuře“⁴⁰³, vyrůstal před více než sto lety ze stejného podhoubí jako názory mladých účastníků soutěže a nemůže vést k ničemu jinému než k jejich nekritické oslavě. Takový dnes již historický postoj je nutně jednostranně orientovaný a omezený ideologickými limity. Při pohledu na návrhy brněnské soutěže je zcela evidentní, že hranice mezi zdařilým a nezdařilým procházejí napříč generacemi i uměleckými směry a s hranicemi vytyčenými modernistickou ideologií se v žádném případě nepřekrývají.

⁴⁰² Zatloukalův pramenný materiál bohužel z valné části stojí na tendenčních příspěvcích moderních architektů a jejich obhájců v dobových periodikách. Tím je nutně zkreslený. Zatloukal, Pavel: Příběhy z dlouhého století – Architektura let 1750 - 1918 na Moravě a ve Slezsku, Olomouc, Muzeum umění Olomouc 2002.

⁴⁰³ Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, s. 85-91.

5. Zmařené snahy a nový začátek (1913 – 1918)

Věcná soutěž přinesla vskutku kuriózní výsledek. Jejím nepsaným vítězem se stal projekt Bohumila Hübschmanna, který musel být vzhledem k nedodržení zadání jako jeden z prvních vyřazen. Rozpačité vyznění architektonického klání vyvolávalo ve vedení Družstva oprávněné obavy z další negativní reakce veřejnosti, další odklady stavby byly by po předchozích průtazích jen těžko obhajitelné. Na začátku roku 1914 ovládla proto výbor Družstva myšlenka radikálního a právně dosti sporného řešení, spočívajícího v realizaci stavby dle Hübschmannova návrhu bez jakékoli další soutěže či veřejné debaty. Jako první přichází s touto myšlenkou ing. Ursiny na schůzi výboru Družstva 10. 1. 1914, kde prohlašuje: „že projekt č. 17 patřící arch. Hübschmanovi vypracovaný proti podmínkám soutěže byl vyloučen, jest však velmi šťastně řešen. Bylo by jen třeba jednati s magistrátem brněnským (o jeho realizaci - pozn. autora).“⁴⁰⁴ Tento návrh je dále cizelován na zasedáních architektonické komise, o jejichž průbězích informuje výbor opět Ursiny: „Jedná se o projekt arch. Hübschmanna a o pokus, dal li by se provésti. Hübschmanův projekt doporučila jury i kritika, morální povinností družstva jest, aby se o to pokusilo a jednání v tom směru zahájilo.“⁴⁰⁵ V duchu strategie stavební komise koná následně i výbor, který píše Hübschmannovi ve věci možného odkoupení a provedení projektu dopis⁴⁰⁶. Od architekta se mu dostává více méně kladné odpovědi⁴⁰⁷. Hübschmann deklaruje jako svoji prioritu postavení divadla, a přenechává proto pro svůj projekt bezplatně pro jednání s obcí. Tento svůj krok ovšem podmiňuje tím, že mu bude svěřena realizace projektu či bude alespoň moci být účasten prováděcích prací. Pokud bude někdo jiný stavět podle jeho myšlenky, činí si finanční nároky dle „*tabulky pro architekty a stavitele*“.⁴⁰⁸

Během celého jara 1914 se Družstvo pokouší prosadit Hübschmannův projekt k realizaci, a to i přesto, že je v této otázce vnitřně nejednotné – množí se námitky, týkající se nákladnosti, komplikovanosti a zdoluhavosti projektu⁴⁰⁹. V souvislosti s vypuknutím První světové války 28. 7. 1918, do které bylo od počátku aktivně zapojeno Rakousko Uhersko (samo ji vyhlášením války Srbsku zahájilo), problematika nové divadelní budovy však zcela

⁴⁰⁴ Zázpis ze schůze výboru družstva z 18. 2. 1914, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴⁰⁵ Zázpis ze schůze výboru družstva z 10. 1. 1914, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴⁰⁶ Tamtéž.

⁴⁰⁷ Zázpis ze schůze výboru družstva z 3. 3. 1914, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴⁰⁸ Tamtéž.

⁴⁰⁹ Zázpis ze schůze výboru družstva z 15. 5. 1914, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

mizí ze zřetele Družstva⁴¹⁰, jehož výbor se od srpna 1914 do března 1915 schází ostatně pouze sporadicky.

Po ustálení poměrů začátkem jara 1915 se práce Družstva opět pomalu zintenzivňuje a opatrně se začíná jednat i o odsunutém problému novostavby, respektive o další veřejné sbírce na doplnění stavebního fondu, jež se na skutečné výsluní dostává v květnu roku 1918, v souvislosti s jubilejními slavnostmi ku příležitosti 50ti let od položení základního kamene Národního divadla v Praze (16. 5.)⁴¹¹, nejvýznamnější manifestací nacionálních myšlenek, která se na sklonku války v Českém království odehrála.

Několik dní před vypuknutím slavností se v Besedním domě koná velká schůze Družstva a zástupců spolků, kde jsou diskutovány všechny dosavadní úspěchy a možnosti do budoucna. Strategie Družstva spočívala jako již dříve v minulosti zejména na aktivním lobingu u vlivných osobností pražského kulturního a politického života. Ačkoli se tyto snahy setkávaly v Praze s vesměs pozitivními ohlasy, je v této době cítit už také jistá míra podezřívavosti, kterou si k neustále odkládané brněnské novostavbě elity v hlavním městě vytvořily. Z pramenů nepřímo vyplývá, že tu byla podpora další sbírky podmiňována tím, že pokud se v Brně nezačne skutečně stavět, bude sbírka využita pro podobné účely v Praze: *„Praha je pro sbírku nadšena a, nebude-li sbírka pro Brno využita, bude se přece sbírka konati ve prospěch II. Národního divadla v Praze.“*⁴¹² Nejdůležitější osobností, kterou se brněnským podařilo získat pro svoji věc, byl dr. Karel Kramář. Bylo s ním smlouveno, že během slavnostního projevu při zahájení jubilejních slavností zmíní nutnost sbírky⁴¹³, stal se také z propagačního hlediska velice vhodným předsedou „zvláštního výboru pro sbírky na ND v Brně.“⁴¹⁴

Podle původního záměru výboru mělo jít o krátkodobou akci (4-6 týdnů), která by vypukla ihned po Kramářově projevu a omezila by se na peněžní ústavy a zámožné kruhy.⁴¹⁵ Přes některé námitky, jakou byla třeba připomínka architekta Fishera, který na schůzi výboru Družstva vysvětloval, že je z mnoha důvodů nemožné stavět za války (stanovení stavební čáry, pořízení detailních plánů, opatření materiálu)⁴¹⁶, rozrostla se však sbírka brzy do masových rozměrů a ještě do říjnového převratu se jmění stavebního fondu zvýšilo z cca 1,4

⁴¹⁰ Téma se náhle a absolutně opouští od schůze výboru Družstva 13. 8. 1914, první schůze po vypuknutí války.

Zápis ze schůze výboru družstva z 13. 8. 1914, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴¹¹ Zápis z velké schůze Družstva a zástupců spolků z 11. 5. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴¹² Tamtéž.

⁴¹³ Tamtéž.

⁴¹⁴ Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

⁴¹⁵ Zápis z velké schůze Družstva a zástupců spolků z 11. 5. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴¹⁶ Zápis ze schůze výboru Družstva z 12. 6. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

milionu na cca 2 miliony⁴¹⁷. Po 28. říjnu se pak ze zřejmých důvodů přisun financí do fondu ještě zvýšil, a tak se při vyčíslení sbírek roku 1921 na jeho kontě nalézalo cca 5,3 milionu⁴¹⁸.

Vznik Československé republiky znamená pro zkoumanou otázku přirozeně naprosto klíčový periodizační předěl. Radikální proměna politických, kulturních a společenských poměrů, proměňuje od základů brněnský divadelní život, radikálně se mění i složení a potažmo stanoviska výboru Družstva, který se v podstatě ze dne na den začíná sebevědomějším způsobem upínat k jiným, ambicióznějším, cílům. Toto nové směřování si zasluhuje další kapitolu.

⁴¹⁷ Zázpis ze schůze výboru Družstva z 14. 10. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴¹⁸ Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

6. Hledání nové identity (1918 – 1936)

6.1 Správní převraty (1918 – 1922)

6.1.1 Převzetí Německého divadla

Dopad revolučních změn signalizuje již krasopisný zápis ze schůze výboru Družstva z 23. 11. 1918, kde se intenzivně diskutuje nákup domů č. 5 a 7 na Veveří ulici, již zmiňovaných parcel přimknutých k pozemku Starého divadla, jejichž získání by umožňovalo stavbu velké reprezentační budovy⁴¹⁹. Opravdové zemětřesení ovšem přichází až v prosinci. Ustavující schůze radikálně obměněného výboru Družstva, v jehož čele stanul Alois Mrštík a místopředsedou byl zvolen Leoš Janáček, konaná 12. 12. patří již bezesbýtku nové epoše. Jednoznačně je zde deklarováno, že sbírky mají dále pokračovat a „*pro informaci obecnstvu podává družstvo veřejné prohlášení, že nové divadlo se určitě stavěti bude.*“⁴²⁰ Vedle proklamací o vystavění nové budovy se tu ovšem již najisto počítá s převzetím Německého divadla v příští sezóně. Překvapivou a až děsivou jistotu Družstva v této přinejmenším kontroverzní otázce, dokládá obšírná debata o využití staré budovy⁴²¹, která by mohla být v nové situaci využita jako kinematograf⁴²².

Již o týden později dostává ilegální, ale v očích výboru legitimní, zabrání Německého divadla jasnějších obrysů v souvislosti s očekávaným návratem Masaryka do vlasti 21. 12. (je do jisté míry ironie, že s podobnými akcemi první Československý prezident nesouhlasil).

⁴¹⁹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 23. 11. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴²⁰ Zápis z ustavující schůze nového výboru Družstva z 12. 12. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴²¹ Tamtéž.

⁴²² O této eventualitě se pravděpodobně brzy diskutovalo na veřejnosti, jelikož v dubnu obdrželo Družstvo nabídku na provozování kina ve staré budově od jistého pana Marečka, který Družstvu nabízel 40% z hrubého příjmu. Situace již v dubnu nevypadala tak jednoznačně, a tak bylo Marečkovi odpovězeno, „*že prozatím nelze o jeho nabídce jednati.*“ Zápis ze schůze výboru Družstva z 8. 4. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7. Otázka zřízení kina ve Starém divadle byla smetena ze stolu začátkem roku 1920 s ohledem na ekonomické úspěchy, které tu byly dosaženy provozováním divadla: „*Příjem a tedy i návštěva Starého divadla utěšeně stoupají (...) Neustále se opakující návrhy na zřízení biografu ve Starém divadle, jsou proto absurdností, poněvadž jak zmíněno Staré divadlo tvoří těžiště všech zkoušek a vykazuje návštěvy, jaké by co biograf nemělo.*“ Zápis ze schůze mimořádné valné hromady Družstva z 22. 2. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7. Stejně téma bylo oživeno ještě na jaře roku 1926, kdy se Družstvo pokoušelo získat licenci na provozování biografu v suterénní místnosti novostavby zemského domu a později i v obou větších brněnských divadlech. Družstvo tento nakonec neúspěšný pokus podniklo v době, kdy již žádným způsobem nezajišťovalo divadelní provoz, a tak se pokoušelo hledat nové náplně svojí činnosti. Záписы ze schůzí výboru Družstva ze 7. 5. 1926 a 20. 8. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Původně plánovaný Lazebník Sevilský je z popudu Leoše Janáčka narychlo nahrazen vzhledem k okolnostem mnohem přílehavějším kusem – Smetanovou Libuší, místo konání je ze Starého divadla přesunuto do okázalého divadla Německého, schvaluje se speciální obsazení, rozšíření orchestru a doplňkový program, zahrnující obě republikové hymny (Kde domov můj, Nad Tatrou sa blýská)⁴²³. Později je harmonogram akce ještě rozšířen o proslov Jiřího Mahena⁴²⁴, jemuž slouží k duhu, že se za zavřenými dveřmi proti chystané akci vymezoval – přišla mu nevhodná „ze stránky umělecké a politické“⁴²⁵. V průběhu večera zazněla také báseň Antonína Sovy, přednesená hercem Rudolfem Walterem⁴²⁶.

Pravděpodobně z důvodu, že důležité posty ve státní správě jsou v této době již v českých rukou⁴²⁷ nebo pod jejich tlakem, probíhá převzetí „korektně“⁴²⁸. Proti představení se prudce staví Lidové noviny, s jejichž výhradami si ovšem představitelé Družstva přiliš hlavu nelámají: „*Jistě bylo to narychlo a řada věcí se dodatečně musí schválit, ale bylo to správné rozhodnutí.*“⁴²⁹

Od začátku roku 1919 se již Češi natrvalo, přestože stále bez posvěcení úřadů, v čerstvě bývalém Německém divadle usadili a nově nabytý luxus si nadmíru pochvalovali – Nově jmenovaný ředitel Václav Štech si například libuje: „*Garderoba v městském divadle je v znamenitém stavu, ba může říci, že fundus instructus zřizoval se způsobem přímo splendidním.*“⁴³⁰

6.1.2 Hledání kompromisu s Němci aneb bratislavské tanečky

Tolerance správních orgánů k převzetí, k tomuto „zločinu z vášně“, ještě zvyšuje sebevědomí a ambice Družstva, z šikanovaného národa se rychle stává národ šikanující a naopak. Možné dělení se s Němci, původními a z právního hlediska i stávajícími majiteli, o termíny v programu je striktně odmítnuto a výbor dokonce 4. ledna ustavuje komisi (Janáček, Koželuha, Stejskal) „*pro vypracování memoranda pro ministerstvo školství a národní osvěty, v němž by z několika hledisek byla zdůrazněna nutnost jen českých her v městském divadle od příští sezóny.*“⁴³¹ Ministerstvo, spravované mimo jiné těžko nestrannými pány z branže –

⁴²³ Zápis ze schůze výboru Družstva z 19. 12. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴²⁴ Zápis ze schůze výboru Družstva z 21. 12. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴²⁵ Zápis ze schůze výboru Družstva z 19. 12. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴²⁶ Zápis ze schůze výboru Družstva z 21. 12. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴²⁷ 6. 11. 1918 byla na Staré radnici slavnostně předána politická správa města do českých rukou, respektive do rukou k tomu určeného českého politika Hynka Bulína. Malíř, Jiří: Advokát - příklad Hynka Bulína st., in: Fasora, Lukáš; Hanuš, Jiří; Malíř, Jiří; Vykoupil, Libor: Člověk na Moravě v první polovině 20. Století, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006, s. 158 – 193.

⁴²⁸ Tamtéž.

⁴²⁹ Tamtéž.

⁴³⁰ Zápis ze schůze výboru Družstva z 11. 3. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴³¹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 4. 1. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Jaroslavem Kvapilem a Václavem Štechem, žádosti rozumí, před mírovou konferencí a obecními volbami ovšem raději nechce činit žádné kroky⁴³². Otázka definitivního a totálního odchodu Němců z Městského divadla (od roku 1918 oficiálně nazývaného Na Hradbách) se tak odsouvá na později, aby zaměstnávala činovníky Družstva i veřejnost po několik dalších let.

V průběhu jara komplikovaná jednání s obcí o zadání městského divadla pokračují. Ze strany vlády, respektive vládního komisaře, je Družstvo vybízeno k jednání s Němci o dohodě, uvnitř samotné organizace však na tuto otázku stále není jednotný názor: „*Redaktor Heinrich stojí sice na stanovisku, že divadlo nám patří celé, ale ředitel Mareš myslí, že je třeba věc s Němci vyrovnati nějak.*“⁴³³ Na stole se 15. 4. 1919 objevuje kompromisní návrh.⁴³⁴ Podle něj by v divadle Češi hráli od 1. září do 15. března. Zbytek sezóny by tu obstarávali Němci a český ansámble by v téže době hrál dílem na jiných místech v Brně, dílem v Bratislavě. Dotčený návrh vyvolává spíše nevoli. Šéf opery Neumann a orchestr se zdráhají jít do Bratislavy, kde očekávají mnoho problémů s dietami, stravováním, bydlením atp. Ředitel Bezdíček před tímto řešením upřednostňuje celoročně dělený provoz, ale i to považuje za nepříjemný ústupek: „*Naše divadlo není nějakou kočující společností.*“ (...) „*Setrvati zásadně na stanovisku, že divadlo patří celé nám.*“ (...) „*Nanejvýše povolit Němcům dva dny v týdnu pondělí a úterý.*“⁴³⁵ Zcela nekompromisní je profesor Holý: „*Musíme důrazně a stále státi na tom, že divadlo nám náleží celé.*“⁴³⁶ V situaci, kdy je divadlo Čechy stále používáno zcela ilegálně, působí výše zmíněné debaty o tom, zdali přistoupit s Němci na jakýkoli, byť sebemenší kompromis hrůzostrašně ilustrují zrcadlové převrácení národnostních poměrů v Brně po převratu.

K dohodě uvnitř organizace prozatím nedochází a rozhodnutí je odloženo na dobu po plánovaném slyšení u prezidenta. Masaryk nacionálně vyhrocená stanoviska některých členů Družstva nesdílel a snažil se jejich diskriminační tendence krotit: „*Zejména poukázáno bylo na stránku národnostní. Masaryk naproti tomu kladl váhu na to, že na otázku divadla brněnského dlužno se dívat z stanoviska politiky světové a ne úzkého hlediska lokálního. (...)* „*Masaryk, vyslechnuv naše požadavky, prohlásil, že otázka brněnského divadla je po výtce též otázka politická a že z té příčiny bylo by záhodno uzavříti s Němci kompromis.*“⁴³⁷ Na to konto se mu dostalo sprostě vyděračské odpovědi, že pokud by české divadlo bylo nuceno na

⁴³² Zápisy ze schůzí výboru Družstva ze 7. 2. a 12. 2. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

⁴³³ Zápis ze schůze výboru Družstva z 15. 4. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴³⁴ Tamtéž.

⁴³⁵ Tamtéž.

⁴³⁶ Tamtéž.

⁴³⁷ Zápis ze schůze výboru Družstva z 30. 4. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

sklonku sezóny hostovat v Bratislavě, musela by vláda všechny výlohy s tím spojené „*bezpodmínečně hraditi*“⁴³⁸. Prezident nakonec, pravděpodobně s vědomím obtížné komunikace s nacionalismem zaslepenými družstevníky, prohlásil, „*že se o celé věci bude ještě s důležitými činiteli raditi*“⁴³⁹ a vyjádřil politování, že Československu podobná ostře antiněmecká stanoviska uškodila při mírovém vyjednávání⁴⁴⁰.

Ačkoli se to některým radikálům ve výboru Družstva nelíbilo, výsledek deputace u Masaryka spočíval v převážení názoru, že hledání kompromisu s Němci je nutné. Rozhodnutí, o jaký kompromis konkrétně půjde, nechával prezident na uvážení brněnských Čechů, kteří vedle této problematiky ještě stále nevyřešili problém zadání divadla od města. To by mělo raději obě divadla ve správě samo – Němci na brněnské radnici (Beer, Weit, Krumpolz) proto prosadili odložení jednání na květen⁴⁴¹.

Jako nejpravděpodobnější varianta jevila se zmíněná možnost bratislavského hostování. Některými členy výboru (Koželuha, Stejskal), byly pravidelné výjezdy na Slovensko chápány jako politický úkol – šíření ideje českoslovenství, či dokonce politické vítězství – značně problematická představa uplatňování kulturního vlivu v někdejších Horních Uhrách⁴⁴². Bratislava se jevila poměrně výhodnou destinací i z hlediska ekonomického. Vzhledem ke své velikosti představovala totiž mnohem perspektivnější kulturní odbytiště, než by byla menší města v Čechách a na Moravě, jež se jako eventualita pro hostování také nabízela⁴⁴³. Ekonomicky lákavý byl také příslib vlády, která chtěla tuto aktivitu podpořit roční subvencí 200 000 K. Problematiku řešil zastávce kompromisu ministr školství a národní osvěty Jaroslav Kvapil, jenž ovšem nechtěl příspěvky uvolnit z rozpočtu vlastního rezortu, nýbrž tyto náklady naložit na bedra ministerstva veřejných prací⁴⁴⁴. Někteří členové výboru si od uzavření této dohody s Němci slibovali také zvýšení finančních příspěvků z městské kasy⁴⁴⁵.

Již 30. dubna byl kompromis založený na těchto rozvahách ve výboru Družstva odsouhlasen (pouze 4 hlasy z 15ti byly proti): „*Němci budou hrát 3 měsíce počínaje 1. dubnem, nanejvýš do 15. července. Deficit spojený se zájezdem do Bratislavy bude hraditi stát.*“⁴⁴⁶ Alespoň částečně vstřícný krok vůči Němcům byl bohužel poněkud oslabován skutečností, že pro různé slavnostní příležitosti mělo být Městské divadlo i po 1. dubnu

⁴³⁸ Tamtéž.

⁴³⁹ Tamtéž.

⁴⁴⁰ Tamtéž.

⁴⁴¹ Tamtéž.

⁴⁴² Tamtéž.

⁴⁴³ Tamtéž.

⁴⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁴⁵ Zápis ze schůze výboru Družstva z 3. 5. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁴⁶ Zápis ze schůze výboru Družstva z 30. 4. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Čechům k dispozici, smlouva měla navíc platit pouze 1 rok⁴⁴⁷. Navržený provozní model byl dále propracováván. Začátkem května navštívila delegace ředitele divadla Štecha Bratislavu, kde byla vřele přivítána. Vavro Šrobár, ministr s plnou mocí pro správu Slovenska, slíbil hostům finanční krytí zájezdu a služební byty a nastínil jim z dnešního pohledu sympatickou internacionální vizi fungování bratislavské divadelní budovy, kde by vedle Čechů a Slováků vystupovali také Němci a Maďaři⁴⁴⁸. Vzhledem k tomu, že smyslem Šrobárova zvláštního mandátu bylo administrativní a politické začleňování Slovenska do nové republiky, nebyla tato strategie nijak překvapivá, v malém měřítku totiž odrážela národnostní integraci v rámci celého nového státu.

Z plánovaného bratislavského hostování i přenechání konce sezóny Němcům nakonec sešlo. Na zavrnutí tohoto konceptu se pravděpodobně nejvíce podepsalo odmítavé stanovisko druhé, německé strany i postupně stále menší ochota centrální moci tuto akci dotovat⁴⁴⁹. Zvítězil o mnoho realističtější model, založený na přenechání úterních a pondělních termínů Na Hradbách Němcům, kteří po zbytek týdne vystupovali v Redutě (Německá Malá činohra - Kleines Schauspielhaus), kde naproti tomu v pondělí a úterý vystupovali Češi⁴⁵⁰. Jednání okolo možných bratislavských zájezdů je i přesto, že nebylo nakonec dovedeno do zdárného konce, pro tuto práci neopomenutelné. Nejlépe totiž dokládá nesmlouvavé stanovisko brněnských Čechů vůči Němcům po převratu a zároveň poodhaluje některé nové ideologické strategie rodícího se Československa – podporu kulturního exportu ze západu na východ.

6.1.3 Odsouvání otázky nového divadla a první zneužívání stavebního fondu

Převzetí Divadla Na Hradbách znamenalo pro ČND rozšíření diváckých kapacit a inscenačních možností, zároveň však Družstvo uvalilo do správně náročné situace – představení divadla se odehrávala ve 3 budovách, o dvě, z nichž (Staré divadlo, Divadlo Na Hradbách) se bylo nutné starat. Plány na stavbu nového divadla a stále probíhající sbírky se rázem ocitly na vedlejší koleji. V organizaci na problematiku nezbyval prostor, aktivita se navíc při vědomí nedávného získání okázalé reprezentační budovy, jevila značně neaktuální.

⁴⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁴⁸ Zápis ze schůze výboru Družstva z 3. 5. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁴⁹ Tamtéž.

⁴⁵⁰ České divadlo hraje pětkrát do týdne v Městském divadle opery a velké činohry, Staré divadlo využívá pro lidový a operetní repertoár a v Redutě hraje v pondělí a v úterý moderní věci intimního rázu. Zápis ze schůze mimořádné valné hromady Družstva z 22. 2. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Nové divadlo mělo očividně nízkou prioritu a projednávalo se na výboru většinou pouze jako bod na okraj.

V přípravách se přesto, i když s nesrovnatelně menším západem, pokračovalo, k čemuž ostatně Družstvo nutila zodpovědnost k přijatým darům i povinnost dodržet základní bod družstevních stanov. Do hledáčku Družstva se ve změněných poměrech dostal jiný, mnohem exkluzivnější pozemek, parcela na Kolišti naproti Německému domu, o jejíž bezplatný převod jednali družstevníci na jaře 1919 s městem⁴⁵¹. Výběr místa to byl značně diskutabilní. Německý dům (1888 - 1891), obdoba českého Besedního domu, se totiž po roce 1918 stal hlavní baštou německého kulturního i politického života. V době, kdy byla němčina vykázána ze všech úřadů a původně mocensky dominantní národ se dostal na všech frontách do těžké defenzivy, soustředil se do této budovy život řady německých spolků a politických stran: „*Budova byla něco jako malý kousek Německa v cizí zemi. Tady se brněnští Němci mohli bavit v němčině, mohli se účastnit představení německého divadla nebo přednášek o německé kultuře.*“⁴⁵² Krátce po převzetí Městského divadla musel být takový výběr pozemku vnímán Němci jako další provokace a ze strany Čechů se o provokaci také pravděpodobně jednalo. Ovšem vzhledem k tomu, že se o výstavbě na Kolišti jednalo pouze nárazově a nesystematicky, považují tyto kroky pouze za drobné popichování, nikoli za dlouhodobě vyvíjený tlak.

Jak bylo již naznačeno, myšlenka nové budovy většinu členů výboru v této době příliš nezajímala a prosazovali ji pouze někteří jednotlivci. Na urychlenou výstavbu divadla apeloval zejména architekt Blažek, který ovšem se svými připomínkami nedostával od svých kolegů přílišný prostor. Jeho návrhy, týkající se staveniště (Koliště) či angažování odborníků na přípravu projektu, byly sice naoko vítány, nikdy však nebyly schváleny žádné konkrétnější kroky, které by zajistily jakýkoli, byť sebemenší, posun⁴⁵³. Rozmělnění tématu a neochota cokoli jasnějšího podniknout jednoznačně vyplývá z rozhodnutí učiněných na výboru Družstva 27. 3. 1919⁴⁵⁴. Na doporučení ředitele Štecha bylo schváleno zakoupení ilustrované knihy o novém divadle ve Stuttgartu, „*keré jest nadmíru prakticky zařízeno*“⁴⁵⁵, pan architekt Blažek spolu s panem ředitelem Štechem pak byli pověřeni úkolem „*míti stavbu nového divadla v evidenci.*“⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Zápís ze schůze výboru Družstva z 11. 3. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁵² Schultz, Christian: Německý dům v Brně v letech 1918 – 1939, diplomová práce z východoevropských dějin, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel a Masarykova universita v Brně 2007, online, <http://gfps.realmind.org/cz/>.

⁴⁵³ Zápisy ze schůzí výboru Družstva ze 17. 3. a 27.3. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁵⁴ Zápís ze schůze výboru Družstva z 27.3. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁵⁵ Tamtéž.

⁴⁵⁶ Tamtéž.

Na záležitosti odsouvání otázky nové budovy do pozadí je nejpikantnější, že během roku 1919 i nadále funguje sbírkový výbor, který na v podstatě již odepsaný projekt shání dary⁴⁵⁷. Tento výbor, jehož předsedou je v této práci již několikrát zmiňovaný František Mareš, navíc není o aktivitách vedení Družstva informován. Špičky organizace se tak nedopouští pouze podvodu vůči veřejnosti, ale i vůči svým spolupracovníkům, které neinformují ani o poměrně radikálních zásazích do jmění stavebního fondu – v červnu je pod tlakem ředitele Štecha schválena změna stanov, umožňující užití úroků z fondu a v některých případech i samotného fondu na krytí běžného provozu divadla⁴⁵⁸. O situaci se nejprve dovídá Mareš, který požaduje finanční vydělení sbírkového fondu z celkového hospodaření⁴⁵⁹, zahrávající poměry jsou pak plně demaskovány na valné hromadě, konané ještě téhož měsíce⁴⁶⁰. Družstvo se v otázce rozpouštění stavebního fondu rozděluje na dva nesmiřitelné tábory. Pánové Spiruta a Ženožička, ostře vystupují proti nenápadným, ale ve svém důsledku klíčovým změnám stanov, požadují transparentní a členstvu přístupné rozpočtové bilance a využívání fondu pro účely jiné než stavební striktně odmítají. Napadají také čerstvě⁴⁶¹ oživený model provozování divadla ve vlastní režii, který je možný právě jen díky kofinancování ze stavebního fondu a vytváří podmínky pro zneužívání sbírek ze strany divadelníků. Převahu má ovšem protistrana. „*J. F. Stejskal upozorňuje, že podle znění stanov, lze též kapitálu použít na zakoupení dekorací.*“⁴⁶² Doktor Herauf „*vystupuje proti názoru, že lze užití fondu stavebního jen ku stavbě z kamení a cihel. Jakmile znalci uznají, že ten či onen předmět hodí se pro příští divadlo, je proto, aby byl zakoupen.*“⁴⁶³ Ředitel Štech si pak již nebere žádné servítky a hodlá fond využívat zcela neomezeně: „*Ředitel Štech přimlouvá se za to, by bylo úroků i kapitálu ze stavebního fondu použito na zakoupení věcí potřebných, neboť je to proti 5 milionům částka nepatrná, a ještě se za to dostanou do měst. divadla české hry.*“⁴⁶⁴ Štechovo upřímné až naivní prosazování defraudace peněz svěřených Družstvu důvěřivou veřejností je ve své prostotě možná sympatičtější než snahy tuto defraudaci složitě legitimizovat či alespoň legalizovat. Otevřenost jeho slov ovšem působila jako závěrečná

⁴⁵⁷ Zápís ze schůze výboru Družstva z 12. 6. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁵⁸ Tamtéž.

⁴⁵⁹ Tamtéž.

⁴⁶⁰ Je příznačné, že se této veledůležité schůzky nezúčastnil předseda Družstva Alois Mrštík, omluvený pro nemoc, ani místopředseda Leoš Janáček, omluvený pro služební cestu do Prahy. Počáteční nadšení obou pánů pro činnost organizace brzy opadlo a do chodu Družstva téměř vůbec nezasahovali. Byli pravděpodobně více umělci než funkcionáři. Ještě v témže roce Alois Mrštík na funkci předsedy rezignoval. Koncem jara 1920 se stejně zachoval i Janáček. Zápís ze schůze valné hromady Družstva z 18. 6. 1919, Zápís ze schůze výboru Družstva z 21. 6. 1920.

⁴⁶¹ Rozhodnutí provozovat divadlo ve vlastní režii bylo učiněno na jaře 1919. Zápís ze schůze výboru Družstva z 8. 5. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁶² Tamtéž.

⁴⁶³ Tamtéž.

⁴⁶⁴ Tamtéž.

rozbuška a valná hromada tak končila výhrůzkami stížností u vyšších instancí: „*P. Spiruta vysvětluje, že neměl v úmyslu vyvolat delší debatu. Vyčítá výboru, že nemluvil tak otevřeně jak ředitel Štech. Podá proti změně stanov námitky k místodržitelství, ježto to považuje za občansky oprávněné.*“⁴⁶⁵

Přes odpor některých družstevníků, počínají se již od léta 1919 využívat prostředky stavebního fondu ke krytí nejrůznějších rozpočtových mezer. Nejprve se z fondu dofinancovávají nutné opravy Staré budovy a Divadla Na Hradbách (40 000 K), což je mnohými považováno za „*zcela legální*“⁴⁶⁶. Při této příležitosti probíhá mimochodem na výboru další nacionalisticky laděná debata, kdy doktor s příznačným jménem Kladivo a jeho příznivci prosazují odstranění všech německých nápisů z bývalého Německého divadla⁴⁶⁷. Stavidla povolila a s žádostmi o čerpání z fondu přichází již během podzimu kdekdo. Členové orchestru by si rádi na úkor sbírkových peněz zvýšili gáží⁴⁶⁸, stejnou cestou by bylo možné kompenzovat nedostatečné zemské subvence a podobně⁴⁶⁹.

Naproti tomu otázka budování nového divadla, jediného skutečně legitimního odbytiště pro peníze fondu, je provozními otázkami zcela odsunuta do pozadí. Začátkem prosince je pouze konstatováno, že by se po Vánocích měl konat debatní večírek (nic závazného!) na téma jejího staveniště⁴⁷⁰. Na této schůzce, konané 12. 1. 1920 ve Vesně, dochází však pouze k dalšímu odkladu rozhodnutí, k pro Družstvo typickému ujednání o tom, že se bude dále jednat: „*V debatě vyslovil p.arch. Králík přání, s nímž souhlasili i ostatní návštěvníci schůzky, aby byla utvořena zvláštní komise, která by se výlučně zabývala otázkou hledání příhodného stavebního místa pro příští Národní divadlo v Brně.*“⁴⁷¹

Mimořádná valná hromada konaná 22. 2. 1920 se opět téměř výlučně věnuje otázce problematického využívání stavebního fondu⁴⁷². V této době se již zcela neskryvaně přiznává užívání sbírkových peněz na nákupy divadelní fundu, tato část rozpočtu je dokonce z prostředků na novou budovu plně kryta (vyčerpaná částka činí za uplynulý půlrok nezanedbatelných 200 000 K). Se značně bizarní avšak tolikrát opakovanou výmluvou, „*že „všech těchto věcí bude možno použití i pro příští nové divadlo*“⁴⁷³ předstupuje před valnou hromadu pokladník Družstva Uhlíř a vyzývá ji, aby tento nekorektní postup dodatečně schválila. Zároveň se snaží širší členskou základnu při jejím rozhodnutí ovlivnit vizemi

⁴⁶⁵ Tamtéž.

⁴⁶⁶ Zápis ze schůze výboru Družstva z 7. 8. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁶⁷ Tamtéž.

⁴⁶⁸ Zápis ze schůze výboru Družstva z 29. 9. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁶⁹ Tamtéž.

⁴⁷⁰ Zápis ze schůze výboru Družstva z 6.12. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁷¹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 21. 2. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁷² Zápis ze schůze mimořádné valné hromady Družstva z 22. 2. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁷³ Tamtéž.

katastrofického scénáře, který by mohl nastat po zamítnutí návrhu. Jeho slova hraničí s vydíráním: „*Neschválí-li val. hromada toto nezbytné pořízení fundu, jehož odhadní cena jest vzhledem k dnešním drahotným poměrům jistě přiměřena, doporučuji, aby se fundus prodal, a aby se peníze odvedly stavebnímu fondu zpět. Pak by ovšem muselo přestat i provozování ve vlastní režii a obzvláště provozování českých her*“⁴⁷⁴.

Není se čemu divit, že názorové dělení členů organizace přesně kopíruje její dělení na ty, kdo jsou a na ty kdo nejsou profesně vázáni s provozem divadla. Toto dělení je nejviditelnější právě na této schůzi valné hromady. Funkcionáři s nedivadelními povoláními podrobují vedení oprávněné kritice a ve snaze zabránit dalším zpronevěrám navrhují vznik nového právního subjektu, který by měl na starost jediné a pouze provozování her a neměl by přístup k tučným kontům Družstva, určeným na stavbu nové budovy: „*Dr. Koželuha stojí na stanovisku, že stavebního fondu nemá se použít k pořízování fundu, vždyť úmyslem dárců bylo, aby se sebraných peněz použilo jen ku stavbě divadla. Družstvo mělo by se starati jen o stavbu nového divadla, z kterýchž příčin nechává výboru na uvážení ustanovení zvláštní právnické osoby buď v družstvu samém, nebo za účasti jiných korporací. Této právnické osobě svěřilo by se provozování her.*“ (...) „*Profesoru Ursinymu nestačí pouhé označení, že na pořízení fundů použito se obnosu asi 200 000 K. Chtěl by míti cifry přesné, pokladníkem sdělené. Sdílí názor, že na pořízení fundů nelze stavebního fondu užiti. Veřejnost sotva by s tím souhlasila. Dále poukazuje k tomu, že schodek do konce roku bude činiti nejméně 1 000 000 K. Výbor by měl přijati myšlenku zřízení zvláštního provozovacího družstva, a neměl by se brániti jejímu uskutečnění.*“⁴⁷⁵ Notář Podlipský pak přináší logické argumenty proti předpokladu pokladníka, že fundus bude užít v novém divadle: „*Pořízení fundu odpovídá úplně dnešním drahotným poměrům, ale přece se opotřebuje a za 5 let nezůstane z něho ničeho.*“⁴⁷⁶

Divadelníci, kteří jsou ve využívání prostředků fondu přímo interesováni, však nabývají v debatě opět navrch. „*Režisér Baloun se vyslovuje jménem členstva proti zřízení družstva kapitalistického nebo podílnického (tím je míněn onen právní subjekt určený k provozování her, pozn. autora.), poněvadž se od společnosti takové ničeho neslibuje. Sdílí názor, že použití stavebního fondu ku zřízení fondu kostýmního a dekoračního jest přece eminentním zájmem příštího Národního divadla, které se bez tohoto fundu nebude moci obejít.*“ (...) „*Šéf výpravy Šnajberk poukazuje k tomu, že uložení peněz ve fundu jest, nehledě ani k tomu, že pro divadlo jest nezbytným, účelné. Cena odhadní zdá se mu spíše nízkou, než*

⁴⁷⁴ Tamtéž.

⁴⁷⁵ Tamtéž.

⁴⁷⁶ Tamtéž.

přehnanou. (...) ⁴⁷⁷. Dramaturg Mahen si od vzniku provozovací společnosti neslibuje „finanční ani umělecké zlepšení.“ ⁴⁷⁸

Během jara 1920 se vášně poněkud uklidňují a do popředí se dostávají přípravy velkolepých slavností k uvítání Masaryka v Brně – Připravují se oslavné proslovy a aranže státních hymen, propracovává se otázka styku s novináři ⁴⁷⁹. Vzhledem k tématu této kapitoly je v jarních měsících podstatný osamocený návrh ředitele Štecha: Jelikož se domníval, že „*na stavbu nového divadla dlouho ještě pomýšleti nemožno*“ ⁴⁸⁰, navrhoval užít jmění stavebního fondu na odkoupení Divadla Na Hradbách, které mělo ve svém držení stále město. Odkoupení bývalého Německého divadla za peníze vybrané od české veřejnosti na stavbu nového národního stánku působí skutečně kuriózně a zřejmě tak působilo i na Štechovy kolegy, kteří mu nevěnovali valnou pozornost. Na jaře 1920 byly schváleny také další významné opravy Starého divadla, provedené během prázdnin ⁴⁸¹: „*Staré divadlo bylo v zákulisí úplně a v hledišti značnou měrou nově upraveno.*“ ⁴⁸²

Během dvou sezón po převratu se z ČND stal těžko ovladatelný kolos, požírající stále více finančních prostředků. Jeho nekontrolovatelný rozvoj a nehospodárné vedení do značné míry zapříčinila nebezpečná praxe moření deficitu ze stavebního fondu. O tom, že lze tento postup zároveň označit za neetický, bylo obsáhle pojednáno výše. Situace držená na uzdě za cenu nestandardních přesunů finančních prostředků nebyla dlouhodobě udržitelná (dokonce i cca 5 milionů ze sbírek by za těchto poměrů vystačilo pouze na několik málo let) a je zcela přirozené, že již v sezóně 1920 / 1921 vyústila v těžkou ekonomickou krizi.

6.1.4 Ekonomická krize a její řešení aneb cesta ke Kuratoriu

Namísto snahy o zefektivnění provozu pokouší se Družstvo na podzim roku 1920 přesvědčit představitele státu a obce o nutnosti zvýšení subvencí. Podezřelé čachry se stavebním fondem a mlžení kolem výstavby nového divadla však v očích politiků vyvolávají nedůvěru a zapříčiňují v některých případech zcela opačný vývoj: „*Ministerstvo veřejných prací ohlašuje, že propadne na rok 1919 – 20 povolená podpora 100 000 K na stavbu Národního divadla, nebude-li započato s přípravními pracemi.*“ ⁴⁸³ Družstvo na pohružku ministerstva reaguje svým typickým argumentem, spočívajícím ve využití fondu v novém

⁴⁷⁷ Tamtéž.

⁴⁷⁸ Tamtéž.

⁴⁷⁹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 6. 3. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁸⁰ Zápis ze schůze výboru Družstva z 13. 4. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁸¹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 11. 5. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁸² Zápis ze schůze výboru Družstva z 4. 9. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁸³ Tamtéž.

divadle, neubrání se také lžím a polopravdám ohledně přípravy projektové dokumentace: „*Usneseno upozorniti, že přípravní práce dějí se již opatřováním fundu kostýmního a dekoračního pro příští Národní divadlo a již s velkým nákladem byly též vypsány konkursy na plány, jichž alespoň theoreticky využito bude.*“⁴⁸⁴ Krkolonné vývody, které nepřesvědčily v minulosti ani velkou část družstevníků, nezapůsobily přirozeně ani na představitele státu, a tak Družstvo o dotace přichází: „*Ministerstvo veřejných prací oznamuje, že subvence 100 000 K na stavbu Národního divadla nemůže býti vyplacena na pořizeni kostýmů, ...*“⁴⁸⁵

Příslib státní podpory se daří získat pětičlenné deputaci, která v listopadu osobně navštívila presidenta Masaryka: „*Snažná prosba Družstva o posílení finančních prostředků Národního divadla v Brně měla tan šťastný výsledek, že pro období 1920 – 21 věnoval prezident Masaryk z fondu Masarykova*⁴⁸⁶ *1 000 000 K, slíbil, že pro příští období opět bude z téhož fondu na naše divadlo pamatovati, ale že zatím o tom jednáno býti nemůže, on však se přičiní, aby Národnímu divadlu v Brně byla značná pravidelná státní podpora udělena. Národní divadlo dle jeho slov má velký kulturní, národní a politický význam, a je povinností státu, aby mu přispěl.*“⁴⁸⁷ Masarykův nepsaný slib znamenal ovšem pro Družstvo ve výsledku pouze další komplikace. Vyhlídka tučné dotace jej inspirovala k masivnímu čerpání ze stavebního fondu (zejména za účelem zvýšení mezd)⁴⁸⁸, dalšímu výraznému a jak se později ukázalo nevratnému umenšování sbírkového konta. Představa masivní státní podpory také pravděpodobně zapříčinila odmítnutí výhodné nabídky na pronajmutí Reduty od německého „*Theatervereinu*“: „*Německý „Theaterverein“ najal by od nás divadlo Redutu, jež nám působí znační starosti hmotné a velké obtíže při studování novinek. Usneseno, že se žádosti té nevyhoví.*“⁴⁸⁹

Přelom roku 1920 a 1921 přinesl mladé republice výrazné politické ořesy - nacionální konflikty s Němci a zejména neúspěšný pokus o levicový převrat, které na okamžik odpoutaly pozornost Družstva od finanční krize: „*Při pokusu o převrat v prosinci 1920 všechno členstvo divadla žádalo o propuštění 21 zřízců Městského divadla, kteří se různým způsobem*

⁴⁸⁴ Tamtéž.

⁴⁸⁵ Zápis ze schůze výboru Družstva z 27. 11. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁸⁶ Masarykův národní fond, „*určený pro důležité všenárodní účely*“, byl zvláštním institutem podporovaným státem (Byl například oproštěn od všech poplatků i daní.) i soukromými subjekty. V otázce užívání jeho prostředků měl prezident pravděpodobně absolutní slovo. Existence fondu dobře ilustruje exkluzivní postavení prezidenta Masaryka v československé politice, podvědomě ovlivněné dozvuky monarchického uspořádání. Zpráva rozpočtového výboru o dodatečném schválení ve smyslu § 3 zák. ze dne 15. dubna 1920, č 337 Sb. z. a n. vládního nařízení ze dne 28 září 1920, č. 550 Sb. z. a n. o osvobození darů pro národní fond Masarykův od daní a poplatků., Senát Národního shromáždění R. Č. r. 1921., 12. 1. 1921, online, http://www.psp.cz/eknih/1920ns/se/tisky/t0359_00.htm.

⁴⁸⁷ Zápis ze schůze výboru Družstva z 27. 11. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁸⁸ Zápis ze schůze výboru Družstva z 27. 5. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁸⁹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 27. 11. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

v divadle již dříve byli provinili. Poněvadž důvěrníci jménem členstva prohlásili, že s nimi v divadle pracovati nebudou, a za tyto požadavky postavily se všechny organizace písemným podáním, nezbylo v této pohnuté době než ponechati průchod věci a přistoupení k propuštění jmenovaných zřízenců., jichž počet však po důrazném šetření a jednání zmenšen na sedm. Místo nich najmuti byli ředitelstvím do práce v Městském divadle demobilisovaní legionáři.⁴⁹⁰ Politické turbulence zároveň podobně, ale ve velkém, zaměstnávaly i státní správu, z jejíhož zřetele se poněkud vytrácely otázky podpory kultury. Takové je alespoň moje vysvětlení neochoty úřadů jednat o zvyšování dotací a nesolventnosti ve vyplácení již přislíbených částek během první poloviny roku 1921 (hypotéz ovšem může být celá řada: přesuny peněz v rozpočtových oblastech, nedůvěra k nehospodárné správě brněnského divadla, osobní antipatie, kombinace více faktorů.).

Jisté je pouze to, že se Družstvo stále více a více propadalo do oblasti rudých čísel a na jeho prosby o pomoc nepřicházely kladné odpovědi, tak jako tomu bylo v případě rezoluce valné hromady z 11. 4: „*Výbor Družstva Národního divadla ať zakročí co nejrázněji, aby se konečně přestalo v Praze divadlo odbyvat macešsky, jako dosud subvenčními podporami, které nesnesou jména skutečné subvence, a které u srovnání s podporami pražských divadel vypadají skoro jako almužna. Považujeme obnos alespoň půl milionu korun ročně státní subvence na umělecké účely Národního divadla v Brně za nutnost, která musí býti splněna, máme-li býti přesvědčeni o tom, že se divadelní otázka v československé republice skutečně luští, jak to deputaci Družstva Národního divadla v Brně slíbil již v listopadu 1920 pan prezident Masaryk.*“⁴⁹¹

Nejtěžší vystřízlivění přichází na konci sezóny spolu s rozborem účetních bilancí. Neutěšenou finanční situaci divadla nastiňuje koncem května ředitel Štech: „*...slibované státní subvence poukázány byly nepatrným penízem 150 000 K a na milionový dar presidenta Masaryka přese všechno naléhání, dopisování a prosby deputace nebyl vyplacen ani halěř. Město je nám dlužno na subvenci a je dlužno, co jsme za uhlí, elektrickou energii a a.j. zaplatili sami. Ke všemu město připustilo v nynějším stále krásném počasí do Brna velký cirkus, který nám obecnstvo úplně odloudil. Je-li letošní situace nepříznivá, tím horší jest rozhled do příštího období, poněvadž slabované navýšení subvencí města a státu se neuskutečňuje, a mimo to scházeti bude dle všeho milionový dar, na základě kterého v období nyní končícím zvýšeny byly gáže a mzdy.*“⁴⁹² Štechem zmiňovaný rozhled do příštího období dostává reálnějších podob při červnové přípravě rozpočtu na příští sezónu (1921/1922).

⁴⁹⁰ Zápis ze schůze výboru Družstva z 18. 1. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7

⁴⁹¹ Zápis ze schůze řádné valné hromady Družstva z 11. 4. 1921.

⁴⁹² Zápis ze schůze výboru Družstva z 27. 5. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7

Odhadovaný rozpočtový schodek překonává i ty nejčernější obavy. Při příjmech 4 000 000 K je stanoven na 1 315 000 K, s tím, že v případě požadovaném zvýšení gáží o 15% stoupne na astronomických 2 065 000 K⁴⁹³. Do této bilance navíc nejsou počítány investice do nových her.

Členům výboru bylo v konfrontaci s hrozícím deficitem zřejmé, že s nastalými problémy si již Družstvo samo neporadí. A tak bylo „*po dlouhé všestranné debatě usneseno svolati anketu zástupců vlády, země, města, poslaneckých kruhů, korporací uměleckých a jiných, (...) v níž o tísní Národního divadla bude podána zevrubná zpráva.*“⁴⁹⁴

„*Anketa o finančních obtížích Národního divadla v Brně, svolaná na den 22. června t.r. do foyeru Městského divadla těšila se velké účasti a měla průběh, pro divadlo velmi potěšující. Zástupce ministerstva osvěty p. sekční rada J. Vodák vyžádal si náležité informace, zástupcové ministerstva vnitra sdělili, že učiní podání o výsledku této ankety a přítomní poslanci všech stran ubezpečili, že pražské rozhodující kruhy upozorní na důležitost Národního divadla v Brně, které bez slíbené vydatné pomoci na nynějším vysokém uměleckém stupni udržeti nelze. Členové divadla v debatě poukazovali na potřeby divadla, když byl řed. V. Štech podrobně vyličil význam, organizaci a uměleckou úroveň tohoto ústavu.*“⁴⁹⁵

Nepřekvapuje, že obecné sliby politiků v rychlé řešení nevyšly. Podzim proto pro Družstvo představuje další kumulaci finančních problémů. V jak zoufalé situaci se výbor nacházel, dokládají jeho snahy vyzískat od státu kompenzaci za to, že v Městském divadle byly na výslovné přání vlády dva dny v týdnu zadány Němcům. Ušlý zisk je vykalkulován na naprosto nereálných 1 000 000 K, které jsou vymáhány od Ministerstva školství a národní osvěty s těžko obhajitelným a z vládnoucích kruhů nepotvrzeným argumentem, že bylo pokrytí těchto škod v minulosti ústně přislíbeno⁴⁹⁶.

Krise financí sanovaná donekonečna z jmění určeného na stavbu nového divadla se znovu potvrdila při účetním rozkladu stavebního fondu: „*Pokladník, pan vrch. rada Kolbinger uvádí, že bylo vypůjčeno ze stavebního fondu asi 1 900 000 K*“⁴⁹⁷. Děsivý fakt neoslabilo ani tvrzení účetního, že 1 000 000 K lze přičíst na vrub nevyplaceného daru z Masarykova fondu a že asi 400 000 K bylo na druhou stranu do fondu v posledním roce vloženo skrze dobíhající sbírky⁴⁹⁸. Hlavním viníkem je bezpochyby vedle pohlavárů Družstva

⁴⁹³ Zápis ze schůze výboru Družstva z 11. 6. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7. Zápis ze schůze výboru Družstva z 28. 6. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁹⁴ Zápis ze schůze výboru Družstva z 11. 6. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁹⁵ Zápis ze schůze výboru Družstva z 28. 6. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁹⁶ Zápis ze schůze výboru Družstva z 22. 9. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁴⁹⁷ Tamtéž.

⁴⁹⁸ Tamtéž.

ředitel divadla Štech, který si je ovšem svým konáním jistý a opětovně vysvětluje nutnost investic do fondu, oprav budov a nestydí se přiznat ani použití 80 000 K na nákup uhlí⁴⁹⁹.

Překvapuje, jak silnou pozici si Štech, i přesto že provoz divadla vykazoval tak výrazné ztráty, na jednáních výboru vydobyl. Nově zřízená úsporná komise, hledající řešení pro snížení nákladů a vyvíjející tlak na zvýšení subvencí, neměla proti jeho návrhům na další rozpouštění stavebního fondu žádnou šanci uspět⁵⁰⁰. V říjnu toho roku přichází ředitel na výbor s rozpočtem nových nákupů, které hodlá opět realizovat výhradně na úkor sbírek. Pořízení kostýmního, dekoračního, hudebního a ostatního fondu v celkové výši 1 200 000 K považuje již za naprostou samozřejmost a prosazuje jej značně autoritativně: „...*naprosto není myslitelné, aby opatřování fondu dalo se z provozovacích prostředků. Proto jest nutno navrhnouti valné hromadě, aby se věnoval peníz nezbytný ze stavebního fondu na tento fundus, aby mohlo býti zapláceno všem dodavatelům.*“⁵⁰¹ Požadovanou částku Štech od výboru získává. A nejen to. Daří se mu prosadit automatické přesouvání úroků ze stavebního do provozovacího fondu. Na vrub stavebního fondu navíc úspěšně prosazuje přesunutí nákladů na opravu Starého divadla v roce 1919 (více než 2 roky stará událost!).

Vyjednávací schopnosti Václava Štecha vyvěraly pravděpodobně z jeho bohatých zkušeností s řízením divadel v Praze (Uranie, Městské divadlo na Královských Vinohradech). Po Pavlovi Švandovi ze Semčic byl navíc teprve druhým brněnským ředitelem s výraznějším celostátním renomé, s tímto renomé přicházela ruku v ruce také přirozená autorita. Členové Družstva odjakživa orientovaní na reprezentativní úlohu divadla Štecha možná podporovali v jeho nehospodárných krocích také proto, že se nechtěli úsporami připravit o výpravná představení, která zde pořádal. Jisté je, že ve snaze udržet stávající charakter inscenací i programové schéma, byli družstevníci ochotni se divadla dokonce vzdát. Z těchto důvodů je 7. 10. 1921 zapředena vážně míněná debata o pozemštění divadla: „*Bylo konstatováno, že v této situaci jest výbor jedněch názorů, že dosavadním způsobem divadlo provozováno býti nemůže, má-li umělecká jeho úroveň býti zachována, a po případě ještě zvýšena.*“ (...), „*Potvrzeno jednohlasně všem, že Brno jako hlavní město Moravy, musí míti jedno reprezentativní umělecky nejlépe řízené Národní divadlo, a že otázka tato má pouze obtíže finanční. Všechno členstvo pracuje s nadšením, v ústrojí divadelním jest pořádek a výsledky dosažené jsou jistě ku cti nejenom Národnímu divadlu, ale i městu Brnu, Moravě a českému umění.* (...), „*Je-li to pouze otázka finanční, není třeba pozbývati myslí, neboť země, město a stát jistě si uvede, co znamená důstojně umělecky vzorně působící Národní divadlo v Brně, a*

⁴⁹⁹ Tamtéž.

⁵⁰⁰ Tamtéž.

⁵⁰¹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 7. 10. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

*bude-li třeba, obrátí se i na veřejnost s projevem, který by rozhodující kruhy o pravém stavu věci poučil.*⁵⁰²

Panuje shoda, že situace se již musí řešit bez dalších odkladů, a tak je již během podzimu rozpracován nový správní model ČND, který by z Družstva sňal velkou část organizačních úkolů i finanční zodpovědnosti: „*Dojem všech návštěv jest, že se národnímu divadlu pro rok 1922 dostane finanční opory státní a že umožněno bude tedy zřízení podnikatelského kuratoria, v němž by byli 3 zástupci země, 2 zástupci města, 2 zástupci Družstva (z těch 1 výkonným členem (výkonným členem je míněna osoba zaměstnaná v provozu ND, pozn. autora) a 1 zástupce státu).*“⁵⁰³ Vývoj nabývá v porovnání s předchozími léty, utopenými v bezúčelných debatách, rychlých obrátek. Pro vznikající Kuratorium se navrhnou smlouvy a rozpočty⁵⁰⁴, jsou do něj voleni zástupci Družstva⁵⁰⁵, a doladují se poměry hlasů zastoupených stran, které jsou nakonec stanoveny takto: 4 – Město Brno, 4 - Zemský výbor moravský, 3 - Družstvo, 2 – vláda⁵⁰⁶. Pro DČND se jedná o podmínky prozatím velmi výhodné, neumenčující jeho vliv natolik, jak by se z poměru hlasů mohlo zdát. Někteří zástupci města (A. Tihelka, dr. J. Chylík), zemského moravského výboru (Ant. Sotolář) i vlády (dr. Fr. Weyr a poslanec Fr. Langer⁵⁰⁷), jsou totiž zároveň členy výboru Družstva. Kuratorium oficiálně zahajuje svojí činnost v březnu 1922 s tím, že se správy divadla ujme k 1. 7. toho roku⁵⁰⁸.

Z nového spojení začínají velice rychle vyplývat ekonomické výhody. Ještě na sklonku roku 1921 divadlo získává od státu okamžitou dotaci 400 000 K⁵⁰⁹, další subvence – 350 000 K přichází začátkem nového roku spolu s pravidelnými příplatky Kuratoria⁵¹⁰. Vláda se navíc přeci jen zavazuje k zcela nadstandardní náhradě 1 000 000 K za dva německé dny v Divadle Na Hradbách⁵¹¹.

I přesto, že se stává dvoudenní účinkování Němců nesmírně ekonomicky výhodné, zůstávají tací, kteří se s jejich působením v budově nesmířili. Mezi ně se řadí redaktor listu Svoboda Jaroslav Vašíček, který rozpoutává v květnu na výboru na toto téma další bouřlivou diskusi⁵¹². Ta je významná tím, že v ní poprvé vítězí ideál tolerance k druhému národu, propagovaný již dříve prezidentem Masarykem a přednesený nyní členem výboru Antonínem

⁵⁰² Tamtéž.

⁵⁰³ Zápis ze schůze výboru Družstva z 19. 11. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁰⁴ Tamtéž.

⁵⁰⁵ Zápis ze schůze výboru Družstva z 30. 1. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁰⁶ Zápis ze schůze výboru Družstva z 15. 3. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁰⁷ Shoda jmen se známým dramatikem je náhodná. Jde o jiného Františka Langeru.

⁵⁰⁸ Tamtéž.

⁵⁰⁹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 9. 12. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵¹⁰ Zápis ze schůze výboru Družstva z 15. 3. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵¹¹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 23. 5. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵¹² Tamtéž.

Sotolářem. Přestože je Sotolářovo stanovisko doplněno argumenty týkající se ekonomické výhodnosti německého účinkování či nutnosti být za každých okolností loajální vládě, jeho jádrem je výzva k spravedlivému pohledu na věc. Sotolář si také jako jeden z prvních uvědomuje, že se Češi k Němcům chovají podobně, jako se před několika lety chovali Němci k Čechům: „*Pan Ant. Sotolář netají se tím, že stanovisko p. Jar. Vašíčka jest pro veřejnost velmi výhodné a populární. My však musíme střízlivě a úzkostlivě dbáti hospodářské stability divadla a zejména varovati se všech chyb, kterými se zničilo bývalé Rakousko. Nemůžeme přes přání vlády a zejména našeho presidenta přejíti lehce k danému pořádku, poněvadž běží o velký státní zájem, aby se druhému národu v kulturních otázkách nestěžovala existence. Není populárním toto stanovisko, ale je spravedlivé a je vážnými úvahami získáno. Nevyhovíme-li v tak důležité věci presidentu, jehož si vážíme a vládě, ve které jsou zastoupeny všechny státotvorné strany české, pak se nemůžeme obrátiti k těmto činitelům, když přijde na Národní divadlo zlá doba, neboť nám odpovědí, kterak nám mají vyhověti, když jsme tak důtklivým přáním nejvyšších faktorů státních nevyhověli.*“ (...), „*Jistě jsme zde všichni stejní vlastenci a stejní přátelé umění, vždyť nám o nic jiného neběží než o zachování tohoto významného ústavu. Ale nade vším zvítěziti musí rozumné posuzování skutečného stavu. Plnomocníci našich politických stran ve vládě republiky a president uznávají, že máme tentokráte vyhověti přání Němců, proto jest naší povinností, abychom nedělali politiku na svou pěst pouze proto, že jest populární.*“⁵¹³ Mravní důvody uvádí jako hlavní důvod k zadání divadla Němcům také tehdejší předseda Družstva doktor František Weyr: „*Prof. Weyr prohlašuje, že konal ve věci této povinnost svou po zralém uvážení, že vyslovil se pro zadání dvou dnů Němcům za nabídnutou náhradu proto, poněvadž to odpovídalo jeho svědomí.*“⁵¹⁴ Jednoznačně na straně Vašíčka zůstává pouze již zmíněný a za všech okolností radikálně protiněmecký Antonín Kladiwo, který prohlašuje, „*že nemůže hlasovati pro schválení toho, co Kuratorium usneslo. Poněvadž vždycky v městské radě brněnské hájil stanovisko, že Městské divadlo musí býti úplně odevzdáno Čechům.*“⁵¹⁵ Vše končí sporem o procedurální záležitosti – Weyr chce nejprve hlasovat o podpoře svého a Sotolářova stanoviska, na což rozzuřený Vašíček reaguje resignací a teatrálním odchodem. V následném hlasování je pak vyjádřena drtivá podpora pro dva německé dny.

Hloubavého čtenáře možná napadne, že výše popsaná debata neměla ve své době a zejména na výboru Družstva valného smyslu. Koncem května 1922, v době kdy již fungovalo Kuratorium a chystalo se během následujících měsíců převzít divadlo do své správy, by totiž

⁵¹³ Tamtéž.

⁵¹⁴ Tamtéž.

⁵¹⁵ Tamtéž.

Družstvo podobně závažné kroky jako bylo zrušení německých představení Na Hradbách, stejně samo neprosadilo. Rozpoutání této ve své podstatě zbytečné debaty je dle mého názoru způsobeno snahou zaplnit vakuum, do kterého se výbor Družstva po vyřešení ekonomické krize a zřízení jiné provozně organizační instituce pomalu a jistě dostává. Dalším příznakem byrokratického přetlaku, stavu, kdy z ničeho nic nemá velká skupina funkcionářů o čem jednat, je delegování 4 zástupců výboru pro komunikaci s Kuratoriem⁵¹⁶. Při vědomí okolnosti, že 3 jiní zástupci výboru zasedaly za Družstvo (5 dalších za jiné instituce) v Kuratoriu jako jeho stálí členové, vypadá toto počínání pouze jako snaha vymýšlet a rozdělovat si zbytečné posty. Ztráta smyslu činnosti a následné hledání nových cílů bude pro Družstvo určujícím tématem i v dalších letech. O tom však více v další kapitole.

Na schůzi valné hromady 19. 6. je členská základna Družstva informována o ladění poslední detailů před převzetím divadla Kuratoriem. Stát získává v organizaci namísto původních 2 hlasů hlasy 3; smlouva je uzavřena na 3 léta, přičemž po roce má při finančních obtížích každá ze zúčastněných korporací právo z organizace vystoupit; kuratoriu se odevzdávají k užívání budovy a veškerý fundus, namísto jednoho z delegovaných zástupců Družstva Jaroslava Vašíčka je vybrán náhradník⁵¹⁷.

Inkriminovaná schůze však přináší i výhledy do náhle nejasné budoucnosti, varianty zaplňování onoho již zmíněného vakuu. Diskuzi na toto téma zahajuje doktor Al. Gregor, který se táže, „*čím se bude nyní zaměstnávati družstvo, když provozování divadla přejde v ruce Kuratoria.*“⁵¹⁸ Úkoly Družstva v nových časech nastiňuje ředitel Štech ve třech bodech, které jsou následně valnou hromadou jednomyslně schváleny: „*1) Je třeba zjistiti, kde všude nalézají se sebrané peníze na stavbu Národního divadla v Brně a odevzdání jich družstvu opatřiti, poněvadž odpadá nyní obava, dříve vyslovená, že by těchto peněz mohlo býti použito k provozování divadla. 2) Je třeba činiti přípravy ku stavbě důstojné budovy, poněvadž budova Městského divadla je nedostatečná a zastaralá a Staré divadlo nepozbylo své zatimní formy. Poněvadž pak stát přikročil nyní ku stavbě velkého divadla v Praze⁵¹⁹, jest povinností Družstva, aby otázku stavby Národního divadla v Brně uvedlo do proudu a postaralo se též o pomoc státu. 3) Družstvo jest jediným o stanovy se opírajícím střediskem přátel Národního divadla v Brně a jediným forem, na němž výkonní členové mohou přednášet svá přání. Jednání v Družstvu o divadelních otázkách a o činnosti Národního divadla bude*

⁵¹⁶ Zápis ze schůze výboru Družstva z 16. 6. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵¹⁷ Zápis ze schůze valné hromady Družstva z 19. 6. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵¹⁸ Tamtéž.

⁵¹⁹ Na jaře roku 1922 je v Praze vypsaná architektonická soutěž na druhou budovu Národního divadla, orientovaná zejména na výběr vhodného staveniště. K druhé, věcné fázi soutěže nakonec nedošlo. Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, s. 101-104.

míti největší význam, poněvadž se bude díti shromáždění těch, kdož jsou umělecky i společensky přímo interesováni. ⁵²⁰

Ani jeden z těchto Štechových bodů nenalezne bohužel v dohledné době naplnění. Přes řadu pokusů o jejich realizaci, bude se Družstvo přinejmenším do konce dekády zmítat v těžké krizi identity a ruku v ruce s ním se v krizi brzy ocitne i samotná idea brněnského národního divadla, jehož bylo DČND hlavním nositelem.

6.1.5 Shrnutí

Období mezi léty 1918 – 1922 představovalo pro Družstvo národního divadla v Brně kvantitativní vrchol jeho aktivit. V neurovaných porevolučních poměrech byla na jeho bedra naložena správa několika budov, včetně starostí o vlastní divadelní provoz. Není se čemu divit, že v takto náročném úkolu činovníci Družstva neobstáli a snížili se k neetickým a nejspíše i nelegálním zpronevěrám stavebního fondu. Za další etické selhání lze považovat i nevybíravý postup vůči Německému divadlu, otupený pouze intervencemi ze strany vlády a prezidenta.

V roce 1922, na konci kapitolou vyděleného období, je ze strany Družstva patrné přeci jen určité prozření. Finančně neudržitelná zpráva divadla je převedena na Kuratorium - silnou alianci města, země, státu a Družstva, ve vztahu k Němcům lze zaznamenat první náznaky tolerance a porozumění (bohužel zatím nikoli smíření). Ačkoli lze vyklizení pozic chápat ze strany Družstva jako rozumný, ne-li jediný možný krok, přináší toto rozhodnutí organizaci velké vnitřní problémy, související s nelehkým úkolem, znovu definovat svoji funkci. O tom více v dalších kapitolách této práce.

6.2 Ideová krize (1922 – 1931)

6.2.1 Léta tápání - Úpadek činnosti Družstva

Jedinou vymahatelnou povinností Družstva, zanesenou ve smlouvách o Kuratoriu, je od léta 1922, udržování Starého divadla v použitelném stavu. Organizace je také zpočátku nucena pravidelně přispívat určitou částkou na divadelní provoz, v létě 1922 se hovoří o 100 000 K – 200 000 K ročně⁵²¹. V pozdějších materiálech ovšem o těchto příspěvcích nejsou žádné zmínky, a tak je pravděpodobné, že tato povinnost byla nakonec z Družstva odňata.

⁵²⁰ Tamtéž.

⁵²¹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 16. 6. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Pozornost Družstva zbaveného starostí spojených s běžným provozem divadla se proto přirozeně obrací na otázky stavební, jejichž sledování si za jeden ze svých prioritních cílů klade i tato práce.

Ačkoli české divadlo ovládá reprezentativní budovu Na Hradbách, nadále hraje ve Starém divadle a dva dny v týdnu pořádá představení také v Redutě, předkládá 20. listopadu 1922 ambiciózní ředitel Štech valné hromadě megalomanský návrh podněcený příkladem podobného projektu, který ve stejné době plánuje konkurenční Německé divadlo: „*Řed. V. Štech navrhuje, aby výbor Družstva, jenž nyní zbaven byl péče o správu divadla ve vlastní režii, ujal se s největším úsilím otázky stavby divadla. Dle důvěrných zpráv zamýšlí Němci postaviti si vlastní divadlo na náměstí 28. Října a opatřili si již plány, dle nichž budou žádati o povolení ku stavbě. Dle zpráv má divadlo to býti postaveno novým způsobem z betonu, stuženého dřevem po způsobu, který si jakýsi architekt ve Švédsku patentovati dal. Divadlo to prý by obsáhlo 2300 osob a nevyžadovalo by většího nákladu než 7 milionů.*“ Počítáme-li, že Družstvo vládne po zjištění sbírek dosud neodevzdaných jistě kapitálem asi 6 milionů, při čemž budovy mu náležející jsou počítány za cenu nákupní, není pochyb, že by mohlo počítati Družstvo s penízem mnohem vyšším než, na který se připravují Němci.“⁵²² Václav Štech dále představuje valné hromadě i konkrétní vizi funkce, podoby a umístění novostavby. Z dnešního pohledu zaujme, jak blízko má jeho představa o využití a situování budovy k nakonec realizovanému Janáčkovu divadlu: „*Režijně úsporné a umělecky zvláště výhodné bylo by zřízení nového domu, a to pro operu, v sousedství Městského divadla na Kolišti, v ose, probíhající na sever od středu německého domu umělců.*“⁵²³ Svého druhu vizionářsky působí také jeho úvahy o širším využití stavby podobné návrhům architektů, kteří navrhovali novou budovu v budoucích soutěžích v třicátých a padesátých letech (v ojedinělých případech a v menším měřítku takto uvažovali architekti už v soutěžích z let 1910 a 1913): „*Obě budovy mohly by býti spojeny po vzoru stuttgartských divadel křídlem přes Pařížskou ulic, v níž by byl podjezd a 2 průchody. V tomto křídle mohla by býti i restaurace a kavárna, což by finančně divadlu znamenitě prospělo.*“⁵²⁴ Poté, co jiný člen výboru potvrdil zprávu o chystané výstavbě nového Německého divadla, je jednohlasně přijat Štechův návrh, aby byla tato eventualita dále rozpracovávána na výboru, který na březen následujícího roku svolá mimořádnou valnou hromadu, kde seznámí členstvo s výsledky přípravných prací⁵²⁵.

⁵²² Zápis ze schůze valné hromady z 20. 11. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵²³ Tamtéž.

⁵²⁴ Tamtéž.

⁵²⁵ Tamtéž.

Přes počáteční nadšení se o Štechově návrhu již dále nejedná, stejně jako plány budoucího Německého divadla končí tato přemrštěná představa v zapomnění. Namísto aktivní a systematické práce, potřebné k přípravě podobného projektu, Družstvo omezuje svoji činnost. Jeho výbor se schází výrazně méně než v minulých letech a pokud se přeci jen sejde a dotkne se otázky nového divadla, činí v této souvislosti pouze rámcové a ke konkrétním výsledkům nevedoucí kroky. Takovým krokem je například zřízení dvou komitétů v březnu 1923 – finančního, který připraví konečnou bilanci sbírek a stavebního, který bude konzultovat s odborníky otázku stavebního místa pro novou budovu⁵²⁶. Jak bylo již naznačeno, ani jeden z těchto komitétů se k žádným zaznamenání hodným výsledkům nedobral.

Daleko více prostoru, než obtížně realizovatelný úkol výstavby nového divadla, získává postupně na schůzích výboru téma rekonstrukce divadla Starého (náklad, termín, délka a charakter prací), ke které je Družstvo přesvědčováno divadelníky a ke které jej do jisté míry zavazuje smlouva o Kuratoriu⁵²⁷. Adaptace Divadla Na Veveří je v roce 1924 na úkor novostavby, označené za „*příliš vzdálenou perspektivu*“⁵²⁸ stanovena jako prioritní úkol. I v této záležitosti je ovšem Družstvo značně liknavé a neefektivní - utápí se v nekonečných debatách o rozpočtu akce a možnosti jejího kofinancování z jiných než družstevních zdrojů (z financí Kuratoria⁵²⁹, z výtěžku nových sbírek⁵³⁰, ...).

Neschopnost jasného rozhodování se s Družstvem vleče i v dalších letech. Přestože se rozsah činnosti organizace zužuje v podstatě pouze na stavební otázky⁵³¹ a na schůzích výboru se donekonečna zdůrazňuje, že při provozování divadla Kuratoriem, musí být hlavním úkolem organizace „*postavení nové budovy a udržení Starého divadla, tak aby se tam dalo alespoň hrát, do té doby než bude nové divadlo*“⁵³², je nejvýraznější událostí této doby prodloužení smlouvy o Kuratoriu a přijetí zpožděného daru 1 000 000 K z Masarykova fondu (v cenných papírech)⁵³³.

Marnost a nekoncepčnost snažení Družstva dokládá fakt, že po roce debat o rekonstrukci stále není nic jasného rozhodnuto a na výsluní se po názorovém kotrmelci opět, i když nakrátko, dostává vize nového divadla. Z usnesení valné hromady byla v dubnu 1925

⁵²⁶ Zápís ze schůze výboru Družstva z 3. 3. 1923, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵²⁷ Zápís ze schůze výboru Družstva z 24. 3. 1924, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵²⁸ Zápís ze schůze výboru Družstva z 14. 4. 1924, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵²⁹ Zápís ze schůze výboru Družstva z 9. 2. 1925, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵³⁰ Zápís ze schůze výboru Družstva z 27. 3. 1925, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵³¹ Oficiálně je toto již delší dobu pocítované vymezení potvrzeno na valné hromadě konané rok poté (28. 3. 1926): „*Prof. Weyr úvodem k valné hromadě poznamenává, že rozsah činnosti Družstva Národního divadla v Brně následkem převzetí jeho provozu kuratoriem se zužuje a že družstvo nyní stává se vlastně družstvem stavebním.*“⁵³¹ Zápís ze schůze valné hromady z 28. 3. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵³² Zápís ze schůze výboru Družstva z 28. 1. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵³³ Zápís ze schůze valné hromady z 23. 3. 1925, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

zvolena pětičlenná komise, jejíž povinností bylo požádat brněnské architekty o „*součinnost při návrzích na novou účelnou divadelní budovu na pozemcích Družstva Národního divadla.*“⁵³⁴ Plodem této snahy je vznik projektu ing. Štokara. Ten v duchu zadání situuje novou budovu na minulými dekádami již tolikrát prověřené staveniště Starého divadla, rozšířené o pozemky Ústavu slepců, na něž si v případě stavby činní Družstvo oprávněné nároky, zakládající se na starých smlouvách z roku 1910 (viz kapitola 4.5)⁵³⁵. Úvahy o realizaci projektu vzniklém mimo sebemenší soutěž, bez právní a finanční rozvahy, stejně jako bez jakékoli veřejné debaty, přirozeně naráží na řadu problémů a k žádnému cíli nakonec nevedou⁵³⁶.

Začátek roku 1926 představuje pokračování nastoleného charakteru správy. Na půl plynu se řeší oba vytčené problémy a přes zřizování nejrůznějších speciálních výborů a komisí se ani jeden tento problém zatím neblíží svému vyřešení⁵³⁷. Na vzestupu jsou naopak nejrůznější formality – oficiální poděkování⁵³⁸, pozdravné dopisy⁵³⁹, stanovování členských příspěvků⁵⁴⁰, omluva výboru za neúčast při odhalování Janáčkovy busty⁵⁴¹ a podobně. Podstatnější posun přináší až březnová valná hromada, na které je schváleno využití 300 000 K ze stavebního fondu na rekonstrukci Starého divadla⁵⁴². V zápisu ze stejné schůze zaujme také snaha předsedy Weyra dodatečně ospravedlňovat minulé machinace se stavebním fondem, jejichž nutnost si předseda nechává zpětně potvrzovat členy výboru: „Weyr: „*Klade otázku, jak měly býti pořízeny v Městském divadle nové dekorace pro české hry, jež v repertoiru Městského brněnského divadla za německé správy nebyly. Bylo nezbytno použití peněz stavebního fondu, neměl – li rozvoj českého umění vzíti újmy. Výslovně upozorňuje na to valnou hromadu a dodává, že považuje tento postup za naprosto nezavadný a žádá přítomné, aby projevíli, zda mají proti tomuto postupu nějakých námitek. Konstatuje se výslovně, že nikdo z přítomných žádných námitek proti tomuto postupu neučinil.*“⁵⁴³ Jediným vysvětlením této zvláštní snahy očišťovat Družstvo od starých provinění, je strach předsedy z možného právního útoku na tyto uplynulé události. Jak se v dalších letech ukázalo, jednalo se o strach oprávněný.

⁵³⁴ Zápis ze schůze výboru Družstva z 17. 4. 1925, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵³⁵ Zápis ze schůze výboru Družstva z 8. 6. 1925, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵³⁶ Tamtéž.

⁵³⁷ Zápis ze schůze výboru Družstva z 28. 1. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7, Zápis ze schůze výboru Družstva z 19. 2. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵³⁸ Zápis ze schůze výboru Družstva z 16. 4. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵³⁹ Zápis ze schůze valné hromady z 28. 3. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁴⁰ Tamtéž.

⁵⁴¹ Zápis ze schůze výboru Družstva z 19. 2. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁴² Zápis ze schůze valné hromady z 28. 3. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁴³ Tamtéž.

Oprava Starého divadla, jejíž rozpočet byl v červnu 1926 s konečnou platností stanoven na zmíněných 300 000 K⁵⁴⁴, probíhá během divadelních prázdnin toho roku a plánovaný náklad překračuje o 54 000 K, kvůli nutnosti nezbytné přístavby nového skladiště dekorací (120 000 K)⁵⁴⁵. Pro Družstvo znamená dokončení tohoto úkolu jediný významnější úspěch posledních let, proto je na něj řádně hrdé: „*Těmito nákladnými pracemi dokázalo Družstvo, že pečuje dále o provoz divadla a že jest důležitým spolupřítelem v kuratoriu Nár. divadla, které nyní vede správu celého divadelního provozu.*“⁵⁴⁶

Nový námět pro jednání výboru přináší budování brněnského výstaviště v průběhu roku 1927⁵⁴⁷. Družstevníci roztrpčení tím, že „*na zemském výstavišti nemá býti místnosti pro pořádání divadelních představení, ačkoli tam jinak bude všemožné*“⁵⁴⁸, hodlají tuto situaci změnit za využití lobbingu svého člena Václava Dreslera, který je zároveň členem Kuratoria pro stavbu Zemského výstaviště⁵⁴⁹. V dubnu je pak na výboru dokonce projednán návrh pana ředitele Neumanna, aby se Družstvo kapitálem stavebního fondu zúčastnilo v novém výstavním areálu stavby a provozování stálého divadla⁵⁵⁰. Tento velkorysý záměr je však vyhodnocen jako neproveditelný: „*Po obsáhlé debatě usneseno sdělití výstavnímu výboru, že Družstvo rozhodujíc o otázce nového divadla na výstavišti usnáší, že finanční jeho poměry nestačí, aby z vlastních prostředků t.j. bez vydatné pomoci odjinud, mohlo se zúčastnit stavby stálého divadla na výstavišti.*“⁵⁵¹ To ovšem neznámá, že by tento záměr, ač bez přímé účasti DČND, výbor i nadále neprosazoval. Pod tlakem Družstva na výstavní výbor je nakonec alespoň upraven stavební program tamější budovy pro kino a koncerty, tak aby mohla sloužit také divadelním představením⁵⁵².

Pokladní zpráva o jmění stavebního fondu, přednesená na valné hromadě v listopadu 1927, přináší opětovné rozkrývání hříchů minulosti, v jejichž neblahé tradici se bohužel i nadále pokračuje⁵⁵³. Do jmění fondu jsou do této doby zahrnovány i tzv. investice – nákupní hodnota dekorací, kostýmů, nástrojů, knih, hudebnin apod. v celkové hodnotě 1 062 000 K (původně byla tato částka ještě vyšší, ale řada věcí se kvůli jejich zničení v minulosti již musela odepsat). Kvůli opotřeбенí fondu pokladník nyní navrhuje tuto částku z jmění sbírek odepsat kompletně a ušetřit tak na daních. Zdecimovaný stavební fond se má navíc ještě dále

⁵⁴⁴ Zápis ze schůze výboru Družstva z 7. 6. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁴⁵ Zápis ze schůze výboru Družstva z 26. 11. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁴⁶ Zápis ze schůze valné hromady z 12. 12. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁴⁷ Výstaviště bylo otevřeno v roce 1928 Výstavou soudobé kultury v Československu.

⁵⁴⁸ Zápis ze schůze výboru Družstva z 18. 3. 1927, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁵⁰ Zápis ze schůze výboru Družstva z 9. 4. 1927, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁵¹ Tamtéž.

⁵⁵² Samek, Bohumil: Dějiny úsilí o tvář nové budovy českého divadla v Brně, in: Divadlo je divadlo – sborník statí, úvah a glos k 85. výročí českého divadla v Brně, Brno, Krajské kulturní středisko v Brně 1969.

⁵⁵³ Zápis ze schůze valné hromady z 27. 11. 1927, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

plundrovat, a to využitím jeho úroků na krytí pensijního pojištění zaměstnanců. Vrchol těchto tendencí, které jsou v přímém rozporu se stanovenými úkoly a dlouhodobými ideály Družstva, přináší začátek následujícího roku. Na stavbu nového divadla tehdy výbor otevřeně resignuje a i do budoucna s ní nehodlá počítat⁵⁵⁴. Na místo toho navrhuje rozdělit zbytek stavebního fondu na movitý a nemovitý majetek a z prvního zřídit již zmíněný „*nadlepšovací fond pensijní pro zasloužilé zestárlé členy brněnského divadla*.“⁵⁵⁵ Nepřekvapuje, že se kvůli těmto záměrům ocitá výbor pod palbou kritiky širšího členstva, které jej obviňuje z úmyslu „*zašantročiti národní jmění těžce nasbírané*.“⁵⁵⁶ K definitivnímu rozhodnutí sporu je proto ustanovena zvláštní komise⁵⁵⁷, která návrh zamítá, „*poněvadž by mohlo vzniknout přesvědčení, že se skutečně jedná o nějaké zneužití těžce národem nastřádaného stavebního fondu*...“⁵⁵⁸ K provozním účelům povoluje komise dle platných stanov nadále jen úroky fondu. Jiná komise výboru naopak 26. 3. 1928 schvaluje uložení kapitálu do lesního statku zakoupeného od státu (majetek z pozemkové reformy⁵⁵⁹), jelikož se domnívá, že bude tato investice přinášet větší zisky než pětiprocentní úrok v bance⁵⁶⁰.

Opětovně zásahy do sbírkového jmění, přeci jen vyvolávají negativní reakce. Ty jsou výrazně posíleny poznatky pracovního komitétu pro divadelní otázku v Brně, který se sešel dvakrát během března 1928, aby prozkoumal možnosti dalšího rozvoje českého divadla⁵⁶¹.

Setkání bylo pořádáno skupinou, která sama sebe označila za „Kruh přátel divadelní otázky v Brně“. Jednalo se o poučenou veřejnost s hlubším vhledem do problematiky, sdruženou kolem někdejšího předsedy Družstva Michala Ursinyho, který byl, jak již bylo zmíněno, také hlavním organizátorem soutěže z let 1910 – 1913. Přestože se mezi účastníky schůzky nacházela velká část členů Družstva, nebyli tu žádní členové jeho výkonných aparátů. To dokládá skutečnost, že „Kruh“ nebyl obeznámen s některými, čtenářům již známými detaily.

⁵⁵⁴ Zázpis ze schůze výboru Družstva z 13. 1. 1928, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁵⁸ Zázpis ze schůze výboru Družstva z 22. 3. 1928, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁵⁹ Pozemková reforma v meziválečném Československu znamenala diskutabilní zásah do vlastnických práv některých skupin obyvatel - zejména šlechty, hlásící se k německé národnosti, a katolické církve. Proti těmto skupinám byla současně vyvíjena masivní mediální kampaň, využívající nejčastěji reminiscenci k bělohorským událostem. Přestože přesunutí půdy do majetku menších vlastníků přineslo oživení republikového hospodářství, lze tuto akci oprávněně odsuzovat. Soudím, že uvědomění si těchto širších politických okolností, umožňuje lépe pochopit nevybíravé postupy DČND vůči Německému divadlu, rozebírané v předchozích kapitolách. Třeštková, Zuzana: Meziválečná pozemková reforma a její průběh na majetku premonstrátského kláštera v Milevsku, diplomová práce, Brno, Právnická fakulta Masarykovy university – Katedra dějin státu a práva 2006.

⁵⁶⁰ Zázpis ze schůze výboru Družstva z 26. 3. 1928, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁶¹ Setkání bylo pořádáno skupinou, která sama sebe označila za „Kruh přátel divadelní otázky v Brně“. Jednalo se o poučenou veřejnost s hlubším vhledem do problematiky, zároveň však stojící mimo Družstvo - Nebyli obeznámeni s některými, čtenářům již známými detaily. Resumé pracovního komitétu pro divadelní otázku v Brně, který se sešel 19. 3. 1928 v Pánském klubu a 26. 3. u Stopků. Archiv města Brna, fond R35, i.č. 79.

Po úvodním konstatování, že „převzetí Městského divadla do české správy značí sice podstatný krok ku předu, ale nemůže býti žádný způsob řešením definitivním“,⁵⁶² obsahuje resumé z těchto schůzek shrnutí tehdejších provozních nesnází českého divadla: „Česká divadelní otázka v Brně není dosud vyřešena ani po stránce ryze divadelní, tím méně pak po stránce stavební. Dosavadní budovy svými nedostatečnými a také vadnými a zastaralými zařízeními jevištními brzdí a začasť zneumožňují čisté umělecké provedení mnohého představení, působí nepříznivě na práci výkonných sil a na jejich zdraví. Pokud se Starého divadla a Reduty týče, ohrožují tyto stavby přímo i bezpečí návštěvníků. (...) Po stránce stavební budiž akcentováno, že staré divadlo ani po sebe nákladnějších opravách není způsobilé k dalšímu a trvalému provozování divadelních her, což bylo konstatováno již v letech předválečných.“⁵⁶³ Snad vzhledem k tomu, že tento komitét nepracoval na zadání neakceschopného Družstva, obsahuje další bod dokumentu dvě konkrétní varianty řešení výše definovaného problému: „1) Stavba nového „podvojného“ divadla 2) Podržení divadla Městského, ovšem hodně rekonstruovaného v části jevištní i hledištní, a novostavba druhého českého divadla v Brně.“⁵⁶⁴ Obdivuhodný „tah na branku“ dokazuje komitét i v předběžném plánu příprav, ve kterém jako prioritní úkol označuje otázku získání financí. Je přirozené, že v této souvislosti obrací svou pozornost na možnost využití stavebního fondu a nepřekvapuje, že se v tomto bodě dostává do ostrého konfliktu s Družstvem. Komitétem rozkryté hospodaření stavebního fondu, vykazuje totiž známky mnohaletých zpronevěr, o kterých byl čtenář informován v předcházejících kapitolách. Logickou kalkulací⁵⁶⁵ je prokázáno, že fond, který by s připsanými úroky a dodatečnými splátkami měl v roce 1928 uchovávat cca 7 500 000 K (což by na stavbu nového divadla bohatě stačilo), zdržuje reálně pouze 2 787 000 K. Chybí v něm tedy 4 713 000 K, což navíc nemusí být částka konečná, protože většina peněz je uložena v cenných papírech (1 882 000 K)⁵⁶⁶.

⁵⁶² Tamtéž.

⁵⁶³ Tamtéž.

⁵⁶⁴ Tamtéž.

⁵⁶⁵ Základem stavebního fondu, vybraného při I. a II. sbírce, bylo 5 129 000 K (k 30. 6. 1920, se zahrnutím nemovitostí družstva v hodnotě 465 000 K). S úroky a dodatečnými splátkami by tato částka měla v roce 1928 činit 7 500 000 K. Dle výroční zprávy výboru Družstva ke dni 30. 6. 1927 vlastní však stavební fond pouze 4 157 000, ovšem z toho je 821 000 K uloženo v nemovitostech Družstva a navíc v podivných, těžko realizovatelných a bezcenných investicích v hodnotě 1 062 000 K (fundus, pozn. autora). Reálné jmění stavebního fondu je tedy 2 787 000 K. Zdá se, že v kalkulaci není logicky počítáno s hodnotou nemovitostí Družstva, na vrub fondu jsou naproti tomu pravděpodobně odečítány náklady na adaptaci Starého divadla – něco málo přes 300 000 K. Resumé pracovního komitétu pro divadelní otázku v Brně, který se sešel 19. 3. 1928 v Pánském klubu a 26. 3. u Stopků. Archiv města Brna, fond R35, i.č. 79. K dispozici jsem měl i poněkud příznivější, ale přesto šokující bilanci z roku 1934, která ztrátu fondu mezi lety 1921 a 1932 vyčísľuje na 1 600 000 – rozdíl mezi oběma bilancemi je způsoben zejména nezapočítáním odhadovaného přírůstku z úroků v případě novějšího výpočtu. Schnirch, Julius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

⁵⁶⁶ Tamtéž.

Zjištěná fakta vedou rozhořčený komitét k podezření, že výbor investoval po roce 1919 část sbírek neoprávněně do divadelního fondu (pozorný čtenář ví, že se komitét nemýlil), s nelibostí je nesen také aktuální záměr Družstva pořizovat ze sbírkových peněz nadlepšovací pensijní fond. Konečným výsledkem debat je razantní výzva ke změně řízení Družstva, doplněná pohružkou, že pokud se tak nestane, tvrdě se všichni zúčastnění „*přátelé divadelní otázky v Brně*“⁵⁶⁷ proti výboru postaví.

Roztržka s angažovanou veřejností vyvolala další negativní postoje vůči výboru. Tato situace je zaznamenána v zápisu z mimořádné valné schůze z 29. 4. 1928, ze schůze, na které je schváleno zřízení nadlepšovacího penzijního fondu pro členy Národního divadla⁵⁶⁸. Je zde čten protest prostějovské městské rady, „*kteřá se ohražuje proti užití kapitálu stavebního fondu, na nějž též přispěla značnými částkami, k jinému účelu než stanovami určenému*“⁵⁶⁹ silné námitky přicházejí také ze strany přítomného členstva. Doktor Hynek Bulín podotýká, že stavební fond je jmění účelové a musí být podobně spravováno jako třeba sirotčí fond, v rámci jehož hospodaření nesmí být ke komerční transakci, jakou je například právě nákup lesního statku, užito žádných jeho peněz a dokonce ani jeho úroků. K tomu zároveň podotýká, že výbor Družstva by mohl být klidně žalován dárce za zneužití svěřených prostředků. Zdá se, že napadnutelnost aktivit výboru byla pocíťována většinou přítomných a dokonce i předseda Družstva Weyr Bulínovy obavy nerozptyluje, pouze se je snaží zmírnit tvrzením, že namísto žaloby hrozí nejvýše „*stížnost na dohlédací úřad, t. j. zemskou správu politickou*“⁵⁷⁰.

Zahájená debata inspiruje řadu dalších družstevníků k nepřijemným připomínkám. Ing. Schnirch navrhuje zřízení komise, která hospodaření prošetří a následně zveřejněnými výsledky uklidní veřejnost. František Langer, dlouholetý člen výboru a pamětník minulých zpronevěr, vystupuje proti této myšlence s omšelým argumentem typickým pro všechny potrefené husy: „*Již to by dalo veřejnosti představu, že se stavebním fondem špatně hospodaří.*“⁵⁷¹ Podobně podezřelá stanoviska na členstvo příliš nepůsobí, a tak je výbor na návrh Hynka Bulína donucen zřídit komisi pro přípravu změn stanov, které by nově definovali nedotknutelnost fondu⁵⁷². Přes velký odpor je také vedení Družstva donuceno zpřístupnit kompletní záznamy o svém hospodaření, a to dokonce až od roku 1919⁵⁷³.

Bouřlivé diskuse roku 1928 vnesly do fungování DČND přeci jen určité pozitivní změny. Nepřinesly sice úpravu stanov, která by ochraňovala stavební fond – komise k řešení

⁵⁶⁷ Tamtéž.

⁵⁶⁸ Zápis z mimořádné valné schůze z 29. 4. 1928, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁶⁹ Tamtéž.

⁵⁷⁰ Tamtéž.

⁵⁷¹ Tamtéž.

⁵⁷² Tamtéž.

⁵⁷³ Zápis ze schůze výboru Družstva z 5. 5. 1928, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

této otázky vybraná sděluje po téměř ročním rozvažování, že je nutné přispívat na provoz divadla i nadále z úroků sbírek, jelikož by to znamenalo zavřít Staré divadlo a odporovalo by to smlouvě o Kuratoriu⁵⁷⁴, do budoucna ovšem vedly k opatrnějšímu nakládání s financemi a ke snaze zúčtovat s viníky minulých zpronevěr.⁵⁷⁵ Jedním z důkazů tohoto nového stylu správy je definitivní zavržení návrhů na zřízení nadlepšovacího fondu a zakoupení lesního statku považované mimochodem mnohými „za likvidaci Družstva vůbec“⁵⁷⁶.

Pod tlakem svých odpůrců z Kruhu přátel divadelní otázky v Brně a nových nepříznivých okolností – začátkem roku 1930 doléhá na divadlo ekonomická krize, projevující se v kulturní oblasti zejména výrazným snížením veškerých dotací⁵⁷⁷ - odstupuje nakonec bývalé vedení. K prvním výraznějším změnám ve složení výboru dochází již na valné hromadě 2. 6. 1929⁵⁷⁸. Předseda organizace Weyr⁵⁷⁹ či další významní členové výboru a zároveň zástupci Družstva v Kuratoriu Fibinger, Kokrhánek a Mikeš⁵⁸⁰ pak odstupují v prvním pololetí následujícího roku. Pod palbou útoků se ocitá i samotný provozní model fungování divadla (Kuratorium), který je ještě v průběhu roku 1930 opuštěn a nahrazen modelem mnohem jednodušším. Z ideového hlediska jsou nadcházející změny natolik významné, že je nutné jim věnovat samostatnou podkapitolu.

6.2.2 Pozemštění – Zánik národního divadla v Brně

Nově prosazovaným záměrem bylo, aby provoz divadla plně převzala Moravskoslezská země. Poprvé se tento návrh objevuje na schůzi výboru 1. 2. 1930⁵⁸¹. Hlavním argumentem jeho předkladatelů je nespokojenost s fungováním Kuratoria. Tomu je vytýkána právní neukotvenost (smlouva o Kuratoriu prý z hlediska zákona žádnou smlouvou není)⁵⁸² a organizační komplikovanost⁵⁸³. Nutnost efektivnější správy v době krize si uvědomovaly všechny zúčastněné strany, a tak spěla zahájená jednání velice rychle ke svému naplnění.

⁵⁷⁴ Zázpis ze schůze výboru Družstva z 19. 4. 1929, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁷⁵ Tamtéž.

⁵⁷⁶ Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

⁵⁷⁷ Zázpis ze schůze výboru Družstva z 21. 3. 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁷⁸ Zázpis ze schůze valné hromady Družstva z 2. 6. 1929, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁷⁹ Zázpis ze schůze výboru Družstva z 21. 3. 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁸⁰ Zázpis ze schůze výboru Družstva z 1. 4. 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁸¹ Impuls k tomuto jednání zřejmě vycházel nejen ze strany některých družstevníků, ale zdá se, že zájem na něm měli i další účastníci Kuratoria (Město, Země, Stát). Zázpis ze schůze výboru Družstva z 1. 2. 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁸² Tamtéž.

⁵⁸³ Zázpis ze schůze výboru Družstva z 12. 5. 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Právní detaily převzetí definoval později podepsaný návrh smlouvy mezi DČND a Moravskoslezskou zemí⁵⁸⁴. Družstvo zemi bezplatně propůjčilo divadelní koncesi, Starou budovu (k výhradně divadelním účelům), dekorace, rekvizity, nástroje apod. Na zemi byly také přesunuty všechny smlouvy DČND s konkrétním personálem i všechna jeho práva související s provozními záležitostmi: autorská, dodavatelská a jiná. Hospodářská, technická i umělecká stránka fungování divadla spočívala od této chvíle na zemi, vznikl ovšem jakýsi poradní sbor, ve kterém mělo Družstvo zasedat jako „*rovnocenná korporace*“⁵⁸⁵. Jelikož však tento sbor neměl žádné smluvně ukotvené pravomoci, jednalo ze strany země pravděpodobně pouze o přátelské, ale k ničemu nezavazující gesto, či vyjednávací kličku. Je také možné, že vznik tohoto poněkud zbytečného sboru iniciovalo samo vedení Družstva, aby vytvořilo v členské základně iluzi alespoň částečného zachování status quo. Podobně symbolické bylo také zachování statutu DČND jako příspěvatelské korporace a z toho vyplývající právo na používání lóže všech třech budovách. Podstatnějším závazkem země bylo uznání Družstva jako nadále fungujícího samostatného spolku, nakládajícího se jměním stavebního fondu. Funkce tohoto fondu byla po dlouhých letech zneužívání konečně jasně definována a jeho jmění bylo smluvně ochráněno proti dalším možným zpronevěrám: *Stavební fond nadále zůstává určen pro výstavbu a zařízení nového divadla. Země nemůže užívat k provozování ani úrok z něho.*⁵⁸⁶

Země divadlo oficiálně převzala na schůzi konané 30. 12. 1930 v Zemském domě na Joštově třídě, kde byly vyjasněny ještě některé drobné detaily: Družstvo se zavázalo přispět zemi na automatické hlásiče požáru a definitivně byl potvrzen nárok Družstva na pronajímání postranních místností Starého divadla (hospody apod.)⁵⁸⁷.

Z pohledu této práce není změna provozního schématu divadla až tak podstatná. Podstatnější je zdánlivě bezvýznamná okolnost, spočívající v náhradě původního názvu instituce - od 1. 1. 1931 je totiž Národní divadlo překřtěno na divadlo Zemské. Tento krok dokládá slabost ideových kořenů brněnského divadla, pro které je nálepka Národní divadlo, pouze rychle vyměnitelnou reklamní značkou. Neukotvenost ideje brněnského národního divadla obzvláště dobře dokládá fakt, že v materiálech, týkajících se přípravy pozemštění, se o plánované změně názvu nedočtete ani slovo. Zdá se tedy, a je to svým způsobem absurdní, že na podržení původního názvu v té době nezáleželo ani DČND, spojenému s původní ideou dokonce i názvem. Domnívám se, že idea národního divadla v Brně byla tak lehce opuštěna

⁵⁸⁴ Smlouva uzavřená mezi Družstvem českého Národního divadla v Brně a zemí Moravskoslezskou o převzetí provozování Národního divadla v Brně – Návrh, 1930, i.č. 42.

⁵⁸⁵ Tamtéž.

⁵⁸⁶ Tamtéž.

⁵⁸⁷ Zápis ze schůze vedení Družstva a zástupců země z 30. 12. 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

proto, že ji veřejnost a velké míře i družstevníci vlastně nikdy pořádně nepochopili. Od počátku existence divadla byla pravidelně napadána pro svou nesmyslnost, naopak o její obhajobu a ukotvení se ve větší míře pokoušela pouze anketa z roku 1899 (viz kapitola 3.4). Zdá se očividné, že pojem národního divadla byl v Brně užíván spíše než z přesvědčení z důvodů prestiže, popřípadě jako dobrá návnada pro nejrůznější celostátní subvence. Mním, že není náhodou, že změna názvu přichází právě v době propuknutí ekonomické krize, kdy stát utahuje kohoutky dotací. Jejich seškrtnání totiž snižuje ekonomickou výhodnost ideového spojení brněnského divadla s centrální mocí – státem, národem.

Myšlenka národního divadla v Brně přesto úplně nemizí. Jejím nositelem je i nadále Družstvo. To je napříště zbaveno i posledních závazků k divadelnímu provozu a může se plně věnovat svému dlouholetému snu – výstavbě nového divadla. Právě v přípravě tohoto záměru dále žije původní ethos brněnského divadla i jeho někdejší název: České národní divadlo. Organizace se v této souvislosti konečně vymaňuje z těžké ideové krize. Po letech tápání koncentruje síly jedním směrem a definitivně se vyrovnává s hříchy minulosti.

6.3 Předpolí druhé architektonické soutěže (1931 – 1936)

K zahájení přípravných prací k vybudování nového divadla vedly Družstvo nejen vlastní ambice, nýbrž také nejrůznější vnější tlaky. Vznik novostavby, organizovaný DČND, prosazovalo například policejní ředitelství⁵⁸⁸, nejvýraznější podíl na akceleraci těchto aktivit měl pak nový ředitel divadla Václav Jiříkovský, nespokojený s nedostatky staré budovy⁵⁸⁹. Jak tvrdí člen výboru Družstva architekt Bohumil Babánek, bylo by možné ve Starém divadle nákladnou úpravou zlepšit alespoň akustiku, podobnou investici do i po jiných stránkách nevyhovujícího objektu, však požaduje za neekonomickou⁵⁹⁰. Sám proto prosazuje novou architektonickou soutěž. Vyhlídka tučné státní podpory pro podobný projekt nakonec vede výbor k podpoře Babánkova návrhu⁵⁹¹.

Přípravy soutěže se, jak bylo zvykem Družstva, opět velice protahují. Trvají dlouhých pět let, z nichž první čtyři se nesou spíše v duchu obecných proklamací či nezávazných konzultací s odborníky⁵⁹². Zvýšení pracovního tempa přináší až oslava výročí padesáti let od otevření Českého národního divadla, konaná na podzim roku 1934. Řada oficialit spojených

⁵⁸⁸ Zázpis ze schůze vedení Družstva a zástupců Země z 1. 6. 1931, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁸⁹ Tamtéž.

⁵⁹⁰ Tamtéž.

⁵⁹¹ Tamtéž.

⁵⁹² Zázpis ze schůze vedení Družstva a zástupců Země z 1. 6. 1931, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7., Zázpis ze schůze vedení Družstva a zástupců Země z 28. 1. 1932, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

s jubileem (vydání v této práci často citované Zlaté knihy (shrnutí dějin ČND), slavnostní ukládání archiválií do plechové urny⁵⁹³ pod památníkem na dvoře Ředitelství státních drah⁵⁹⁴ – Žerotínovo náměstí č. 8.) se protáhla až do dalšího roku a přinesla Družstvu, potažmo otázce budování nového divadla, kýženou pozornost státních institucí i veřejnosti. K urychlení celého procesu pravděpodobně opět přispěl také konkurenční boj s Němci, kteří připravili a v roce 1935 uskutečnili soutěž na nové Německé divadlo v Antonínské ulici⁵⁹⁵ a katastrofální stav Starého divadla, jehož základy v lednu 1935 podemlela voda z prasklého vodovodního potrubí⁵⁹⁶.

Nejprve se předsednictvo Družstva a jím zřízená technická komise zabývá tvorbou vzorových podprojektů na vybrané stavenišť (opět území Starého divadla a jeho okolí), které by mohly posloužit jako inspirační zdroje pro stavební program budoucí soutěže. K 1. 6. 1935 má tato komise, složená z více inženýrů a architektů, dokončené podrobné plány jeviště s kompletním příslušenstvím⁵⁹⁷, její činnost je však přesto napadána pro pomalost. Z těchto důvodů intervenuje Družstvo u předsedy Spolku československých architektů v Brně ing. arch. Jana Víška⁵⁹⁸, který se svolením předsednictva zadává přípravu podprojektu architektům Václavu Roštlapilovi⁵⁹⁹ a Jaroslavu Gruntovi⁶⁰⁰. Nepřekvapuje, že tímto krokem vyvolalo předsednictvo protesty stavební (tj. technické) komise, se kterou o zadání podprojektu nebylo jednáno. Dva členové této komise, Vladimír Fischer a Bohuslav Babánek podrobují v této souvislosti vedení Družstva ostré kritice⁶⁰¹. Vadí jim, že se tato otázka řešila narychlo a před prázdninami, bez účasti již zainteresovaných odborníků a srovnávají tento zmatečný postup s dobře připravenou soutěží v letech 1910 a 1913 vybudovanou na dlouholetých jednáních

⁵⁹³ Tato ceremonie se odehrála v rámci speciálního zasedání předsednictva Družstva 17. 5. 1935. (výbor Družstva byl v této době nahrazen „předsednictvem“, plnicím stejnou úlohu, pozn. autora) Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 17. 5. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7. Urna obsahovala řadu fotek a dokumentů týkajících se jubilea, ale také různé významné dokumenty z minulosti Národního divadla i ze starších dějin českého divadla v Brně. Protokol o uložení urny sepsaný dne 17. 5. 1935 a seznam zde schraňovaných památek, 17. 5. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 78a.

⁵⁹⁴ Ředitelství státních drah sídlilo v bývalém Ústavu slepců. V jiných materiálech je tento dům uváděn pod č. 7.

⁵⁹⁵ Němci pořádali soutěž na novou budovu již v roce 1928 – 1929, Reprodukce fotografií z projektů soutěží na Německé divadlo v letech 1928-1929 a 1935, online, 18. 8. 2008, <http://www.docomomo.cz/index/buildings>.

⁵⁹⁶ Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 7. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁵⁹⁷ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 1. 6. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁵⁹⁸ Tamtéž.

⁵⁹⁹ Nejedná se o významného pražského architekta Václava Roštlapila (1856 – 1930), který navrhoval Strakovu akademii (1891 - 1896), Akademii výtvarných umění (1897 – 1903), Psychiatrickou léčebnu v Bohnicích (1903 – 1909) a zasedal v porotě první soutěže na ČND v Brně (1910 - 1913), nýbrž o mnohem méně známého architekta, grafika a publicistu Václava Roštlapila (1901 – 1979) usazeného v Brně. Shoda jmen je pravděpodobně náhodná.

⁶⁰⁰ K přípravě projektu jsou architektům zapůjčeny soutěžní plány z předchozí soutěže, již vyhotovené skicy provozních místností a dvě Zlaté knihy. Termín odevzdání je stanoven na konec září, odměna má být 10 000 K. Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 2. 7. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶⁰¹ Dopis Bohumila Babánka a Vladimíra Fischera Družstvu, září 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a. Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 12. 9. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

s odborníky a zkušenostech ze zahraničních cest. Jako následování hodný příklad uvádějí také nedávno ukončenou německou soutěž, vynikající dokonalou přípravou a nízkými náklady. Na okraj je vhodné uvést, že stěžující si architekt Babánek měl informace o německé soutěži z první ruky, jelikož se jí sám účastnil⁶⁰². Ukřivděným architektům dále vadí, že se před zadáním podprojektu více nejednalo o regulaci, účelu divadla, kapacitě, rozpočtu, technickém vybavení jeviště a o platnosti technických a požárních předpisů a prosí předsednictvo, aby byli spolu s dalšími odborníky ze stavební komise přizváni alespoň k hodnocení projektu. Přípomínky má i Národní politika, která vyčítá Družstvu, že projekt zadalo osobám bez zkušenosti s navrhováním divadel, a vyjadřuje přání, aby takové osoby byly alespoň v jury. Důležitější je z jejího pohledu odbornost, než spolková nebo státní příslušnost⁶⁰³.

Předsednictvo se brání tím, že výběr autorů učinil Spolek československých architektů, svůj spěch pak vysvětluje snahou dosáhnout v přípravách Němce: „*Zadání podprojektu bylo urychleno značně pokročilými pracemi přípravnými pro stavbu německého divadla a cítil se tudíž výbor povinen upravit postup prací tak, aby stavba německého divadla nebyla provedena dříve než českého, jelikož Družstvo nechtělo zůstat ve svém vytčeném úkolu za Němci.*“⁶⁰⁴ Námitku ohledně odbyté přípravy vyvrací vedení Družstva celkem logickým vysvětlením, že zjištění a prověření regulačních a dispozičních směrnic či odhad nákladů, bylo právě účelem zadaného podprojektu.

V půlce října je na předsednictvu o podprojektu odevzdaném se čtrnáctidenním zpožděním vedena obsáhlá debata⁶⁰⁵. Bohužel se potvrzují obavy z nejasného zadání. Projekt divadla se 4 jevišti, 1600 sedadly a nejmodernějším příslušenství kalkuluje s rozpočtem 11 milionů, což je zcela mimo možnosti Družstva, hodlajícího investovat cca 5 milionů. Rozpaky vyvolává také přehnaný počet míst. Tyto námitky předsednictva ovšem autoři vyvracejí očekávaným růstem obyvatelstva Brna, který dokládají minulým demografickým vývojem. Z mého pohledu je však plánovaný počet míst, stejně jako již v první soutěži, nepřiměřený – pro srovnání uvádím počty míst v ostatních brněnských divadlech, zmíněné mimo jiné v důvodné zprávě k Roštlapilovu a Gruntovu projektu: Divadlo Na Hradbách – 1290 míst, Staré divadlo – 960 míst, Reduta – 759 míst, Divadlo v Německém domě – 710 míst, Divadlo na Výstavišti – 792 míst, celkem – 4 511 míst⁶⁰⁶.

⁶⁰² Reprodukce fotografie z projektu Bohumila Babánka na nové Německé divadlo z roku 1935, online, 18. 8. 2008, <http://www.docomomo.cz/index/building/361>.

⁶⁰³ Dopis Bohumila Babánka a Vladimíra Fischera Družstvu, září 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁶⁰⁴ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 12. 9. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶⁰⁵ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 15. 10. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶⁰⁶ Roštlapil, Václav; Grunt, Jaroslav: Důvodná zpráva k přípravnému podprojektu na budovu ČND v Brně, 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 - 209.

Hlavním přínosem Roštlapilovy a Gruntovy práce je spíše než pojetí samotné budovy úvaha nad umístěním stavby. Autoři využívají Hübschmannova konceptu vysunutí divadla do náměstí, ke kterému ovšem budovu orientují jeho podélnou osou - rovnoběžnou s podélnou osou evangelického kostela. Směrem do Veveří ulice tak vzniká rozšířené nálevkovité ústí, umožňující městu zlepšení komunikace v blízkosti budovy. Pozoruhodný je také Roštlapilův alternativní projekt menšího divadla, vypracovaný na žádost Družstva, které hodlalo prověřit možnosti úspor. Sympaticky skromný projekt budovy pro cca 900 osob vykazuje podobnost s nejvýznamnější divadelní budovou českého funkcionalismu, divadlem Kamila Roškota v Ústí nad Orlicí (1935 – 1936), navrženým ve stejné době⁶⁰⁷.

Koncem roku je vybírána tzv. stavební komise, která měla zhodnotit podprojekt a vytvořit pro soutěž závazný stavební program. Shoda panuje od začátku na osobě prof. Pavla Janáka (Umělecko-průmyslová škola v Praze)⁶⁰⁸, později je seznam adeptů doplněn o ing. Vladimíra Fischera (již porotcem předchozí soutěže), dr. Václava Bumbu (zástupce Země), a řed. Richarda Šňupárka (zástupce Města)⁶⁰⁹. „*Za zakládajícího člena přihlásil se ministr dr. Ed. Beneš. Bylo přijato, aby tato přihláška byla publikována.*“⁶¹⁰ Místo v komisi bylo nabídnuto také bývalému řediteli ČND Václavu Štechovi, ten se jej však vzdal kvůli svému nesouhlasu s výběrem staveniště.⁶¹¹ Pochybnosti o správném průběhu příprav vyjádřil později také Pavel Janák, který se tázal, „*jak bude řešena otázka financování stavby divadla.*“⁶¹² „*Bylo usneseno, že na tuto otázku bude ve schůzi soutěžní komise odpověděno v tom smyslu, že otázky rázu finančního budou řešeny teprve po skončení veřejné soutěže.*“⁶¹³

Práce soutěžní komise byla skončena 20. dubna 1936, těsně před samotným vypsáním soutěže (1. 5.)⁶¹⁴. Stavební program⁶¹⁵, který připravila, definoval staveniště - č. 6 a 7 na Žerotínově náměstí a č. 1 a 3 na Veveří ulici s možností vysunutí budovy do náměstí (6200 m²)⁶¹⁶, částečně situování budovy – požadovaný odstup od spojnice Veveří a Husovy ulice, její rámcový výtvarný výraz – „*Divadlo bud' provedeno způsobem jednoduchým, s použitím běžného materiálu, avšak způsobem vkusným*“⁶¹⁷ a samozřejmě také parametry hlediště

⁶⁰⁷ Roštlapil, Václav: Alternativní projekt menšího divadla, 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 - 209.

⁶⁰⁸ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 13. 12. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶⁰⁹ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 16. 12. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶¹⁰ Tamtéž.

⁶¹¹ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 14. 2. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶¹² Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 13. 3. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶¹³ Tamtéž.

⁶¹⁴ Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 20. 4. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶¹⁵ Stavební program k architektonické soutěži z roku 1936, duben 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 - 209.

⁶¹⁶ Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 7. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁶¹⁷ Tím byla vlastně předurčena funkcionalistická podoba budovy. Tento tehdejší módní styl dominoval tehdejšímu Brnu, které bylo jedním z jeho hlavních center v republice. Tamtéž.

(1600⁶¹⁸ míst k sezení, nejvýše 2 pořadí, 2 krát 3 lóže), jeviště (hlavní, zadní a dvě postranní jeviště) a všech dalších místností divadla (technických i společenských). Vedle stavebního programu obdrželi architekti ještě další specifické podmínky soutěže (např. anonymita autorů a jejich povinná československá státní příslušnost), seznam zákonných omezení⁶¹⁹, různé plány, fotografie a podobně⁶²⁰.

V den skončení činnosti stavební komise byla zároveň zvolena devítičlenná soutěžní porota: 2 architekti z Brna – Vladimír Fischer a Emil Králík, 2 architekti z Prahy – Pavel Janák a Oldřich Starý, 1 architekt z Bratislavy – Oldřich Šebor, 2 politici a bývalí členové stavební komise Václav Bumba a Richard Šňupárek, 2 členové Družstva – místopředseda Aleš Kovařík (zvolen předsedou poroty) a pokladník Julius Schnirch⁶²¹.

Složení vyvolalo, jako již v případě minulé soutěže, určité protesty. Ústy architektů Jana Víška a Karla Huga Kepky podala připomínky brněnská odbočka „Ústředí československých architektů“, která na Družstvo naléhala, aby byla jury rozšířena o německého architekta. Bylo jim odpovězeno, „že porota už je ustanovena a nelze ji měnit.“⁶²² „Pouze tato porota může, když uzná za vhodné, požádat nějakého německého architekta o expertisu.“⁶²³ Pravděpodobně ze stejných důvodů byl odmítnut také návrh Městského stavebního úřadu, aby v porotě zasedal člen regulačního brněnského úřadu ing. Josef Peňáz⁶²⁴.

V období mezi vypsáním soutěže 1. 5. 1936 a její uzávěrkou stanovenou na 30. 9. toho roku potýkalo se Družstvo ještě s několika drobnějšími problémy. Tlačilo na brněnské

⁶¹⁸ Tento vysoký počet vycházel z představy nedostatečného počtu divadelních míst v Brně, zejména ve srovnání s Prahou. Praha: 41 obyvatel na jedno místo, Brno: 73 obyvatel na jedno místo.

⁶¹⁹ Družstvo se snažilo držet norem obsažených v německé publikaci „Polizeiverordnung über die bauliche Anlage, die innere Einrichtung und den Betrieb von Theatern, öffentlichen Versammlungsräumen und Zirkusanlagen“. Pravidla zde byla na vše od podlahy po strop a od sklepa po půdu. Většinu omezení ovlivnily obavy z požárů: „Die Dekorationen müssen unverbrennlich sein. (...) Der Bühnenraum muß ausreichende Rauchabzüge sein. (...) Die Umfassungswände und Decke des Podiums müssen feuerbeständig sein. (...) Gas, Spiritus, Mineralöle und Kerzen dürfen zu Beleuchtungszwecken im Theater an keiner Stelle und unter keinen Umständen verwendet werden.“ (...) „Heizkörper in Magazinräumen und Kleiderablagen müssen mit unverbrennlichen Schutzmänteln umgeben sein.“ (...) „Das Theater muß eine ausreichende Anzahl von Meldevorrichtungen haben, durch die die örtliche Feuerlöschhilfe sofort herbeigerufen werden kann.“ Přesně definovaná tu byla ovšem také šířka sedadel, oken, dveří či schodišť. Polizeiverordnung über die bauliche Anlage, die innere Einrichtung und den Betrieb von Theatern, öffentlichen Versammlungsräumen und Zirkusanlagen, Sechste ergänzte Auflage, Berlin, Wilhelm & Sohn 1929, s. 17 – 33. Naprosto závazný byl tzv. Vídeňský divadelní řád z 4. 4. 1930 a Moravský stavební řád. Stavební program pro soutěž z roku 1937, 1937, Archiv města Brna, fond R35, 24. 5. 1937, i.č. 208-209.

⁶²⁰ Podmínky na návrh Českého národního divadla v Brně, duben 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 - 209.

⁶²¹ Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 20. 4. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶²² Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 18. 5. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶²³ Tamtéž.

⁶²⁴ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 3. 6. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7. Na inkriminované schůzi je také podána zpráva o návštěvě technicko-policejní komise v Divadle Na Veveří 28. 5. 1935. Ta prohlásila, že zde nezakáže provoz her jen proto, že má příslib stavby nové budovy. Tamtéž.

architekty, kteří se zdráhali soutěže zúčastnit⁶²⁵ a muselo se bránit celkem oprávněnému autorskému nároku Bohumila Hübschmanna na komunikační řešení, použité ve stavebním programu: „*Na přípis p. architekta Boh. Hübschmanna, který uplatňuje autorské právo na komunikační řešení, které Družstvo předepsalo pro letošní soutěž zúčastněným architektům, bude odpověděno v tom smyslu, že regulační směrnice pro soutěžící nebyly určeny na základě v r. 1913 neoceněném návrhu „Caevant consules“, nýbrž na základě dobrozdání regulačního sboru zemského hlavního města Brna.*“⁶²⁶. Ve stejném období začíná fungovat i finanční komise Družstva vedená jeho pozdějším předsedou poslancem Františkem Touškem, hledající investiční prostředky k výstavbě, která poměrně naivně uvažuje o krytí nákladů z nakonec nerealizované obří loterie (1 000 000 losů po pěti korunách, pokrytí 75% nákladů)⁶²⁷. Poslední zaznamenaní hodnou událostí tohoto krátkého mezidobí je červnová návštěva presidenta Beneše v Brně, který při této příležitosti zhlédl představení Na Hradbách i ve Starém divadle a vyjádřil popisovaným záměrům podporu: „*Pan president opakoval naději, že divadelní tužby brněnské se dočkají uskutečnění, neboť Brno roste automaticky a se vzrůstem se uskuteční také plány jeho rozvoje.*“⁶²⁸

Zorganizování soutěže roku 1936 představuje pro DČND završení jeho mnohaletých snah. Definitivně tehdy končí veškeré polemiky o účelu této organizace, která se bude napříště zabývat výhradně dokončením všech příprav ke stavbě nového divadla. Ideové boje jsou proto v této době vystřídaný boji převážně administrativními.

⁶²⁵ Zázpis ze schůze předsednictva Družstva z 30. 6. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶²⁶ Zázpis ze schůze předsednictva Družstva z 12. 9. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶²⁷ Zázpis ze schůze předsednictva Družstva z 19. 6. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶²⁸ Anonym: Slavnostní večery, in: Divadelní list XI/23, 20. 6. 1936, s. 569-572.

7. Druhá architektonická soutěž – první a druhé kolo (1936 – 1937)

7.1 Kulturně historické souvislosti

Dvacet tři let, které oddělují druhou soutěž na České národní divadlo od soutěže z let 1910 – 1913, představuje ve vývoji české architektury, divadla a kultury obecně období dynamických proměn. Zájem o architektonické styly, které první soutěž pouze naznačovala (nový klasicismus, kubismus, purismus, konstruktivismus), měl za sebou už svou kulminaci i postupné vyprchání. Nástup a dlouhé roky konjunktury prodělala v této době dokonce i sofistikovanější varianta konstruktivismu funkcionalismus. Ideově byla situace v porovnání s přelomovými roky před první světovou válkou poměrně stabilní, ne-li konzervovaná - stavební trh ovládala hodnotově často již vyprázdněná směs modernistických směrů, někdy označovaná mezinárodní styl, stávající se donekonečna opakovaným módním klišé.

Vedle časového kontextu prodělal razantních změn také kontext místní. V meziválečném období totiž Brno zaznamenalo další velkou stavební proměnu, srovnatelnou s výstavbou budov na okružní třídě (od 1855 do konce století), zmíněným v kapitole 2.3. Zmíněné konstruktivisticko-funkcionalistické tendence ovlivnily v této době tvář řady brněnských veřejných budov (Bohuslav Fuchs: Hotel Avion, 1927 – 1928; Arnošt Wiesner: Krematorium, 1926 – 1930; Mojmir Kyselka: Česká obecná škola chlapecká a dívčí, 1930; Bohuslav Fuchs: Pasáž Alfa 1931 – 1937...) ⁶²⁹, ale i celé řady soukromých domů a vil (Jan Víšek: Kudelův rodinný dům, 1926 – 1927; Jiří Kroha: Krohův rodinný dům, 1928 – 1930; Ludwig Mies van der Rohe: Vila Tugendhat, 1928 – 1930; Jiří Kroha: Patočkova vila, 1935 – 1936; Josef Polášek: Víkendový dům, 1936 – 1937...) ⁶³⁰. Vrchol meziválečných zásahů do tváře města pak představuje velkorysá výstavba Zemského výstaviště v Pisárkách (Emil Králík, Josef Kalous, Jaroslav Valenta, Bohuslav Fuchs, Bohumír Čermák aj., 1927 – 1928) ⁶³¹. S ohledem na téma této práce je podstatné, že rozvoji moderní architektury v meziválečném Brně napomohla potřeba architektů radikálně se vymezovat vůči Německé kultuře a bývalému politickému uspořádání, ztotožňovanému s všudypřítomnými

⁶²⁹ Chroněk, Iloš; Dvořáková, Nina; Nováková, Milada; Samková, Eva: Brno v architektuře a výtvarném umění, Brno, Blok, Brno 1981, s. 195 – 213.

⁶³⁰ Sedlák, Jan (ed): Slavné brněnské vily: Praha, Umělecká agentura Foibos v Praze, a. s.; Národní památkový ústav, územní pracoviště v Brně; Muzeum města Brna 2006

⁶³¹ Chroněk, Iloš; Dvořáková, Nina; Nováková, Milada; Samková, Eva: Brno v architektuře a výtvarném umění, Brno, Blok, Brno 1981, s. 195 – 213.

reprezentačními budovami, jejich dekorativismem a monumentalismem, potřeba *prosazení svébytné české kultury*⁶³². Kladnou úlohu tu hrála také výhodná geografická poloha města ve středu nově vzniklého státu a dynamizace umělecké scény mladými architekty, kteří nedostali příležitost uplatnit se v Praze⁶³³.

Velice obdobná jako v architektuře byla i situace v divadle. Umělecká režie byla již dávno vybojována (Jaroslav Kvapil), odezněly vlny expresionismu a civilismu (obě Karel Hugo Hillar) a pryč byly dokonce i radikální experimenty s konstruktivismem a poetismem (Jiří Frejka, Jindřich Honzl). Výdobytky hledačských dob do sebe vstřebala oficiální kultura (Jiří Frejka v Národním divadle v Praze, Oldřich Stibor v Moravském divadle v Olomouci) a jediným výraznějším centrem inovací tak zůstávalo „Děčko“ Emila Františka Buriana.

Právě ona absorpce progresivních tendencí středním proudem (jak v architektuře, tak v divadle) je pro sledované téma klíčová. Díky ní se totiž do stavebního programu soutěže na budovu, která je přímo esencí oficiální kultury, dostávají formulace o jednoduchosti výrazu, podmínka moderního uspořádání hlediště, vysoké technické nároky na jeviště a podobně. Personálně je tato situace vyjádřena účastí Jiřího Frejky v soutěži, který do ní jako spoluautor jednoho z projektů vnesl řadu inspirativních podnětů.

7.2 Výsledky prvního kola

7.2.1 Včlenění stavby do okolí

Jak již bylo naznačeno v předchozích kapitolách, umožňovaly podmínky nové soutěže vystoupení navrhovaných budov do prostoru Žerotínova náměstí, čehož také všichni zúčastnění autoři (k 30. 9. 1936 bylo odevzdáno celkem 30 projektů)⁶³⁴ využili. Ostatně vzhledem k povinnosti dodržet velkoryse koncipovaný stavební program ani neměli jinou možnost.

Všechny došlé práce tedy situovaly divadlo do rozsáhlého území za evangelickým kostelem, přibližně do stejných míst, kam jej navrhl již Bohumil Hübschmann v roce 1913. Rozdíl mezi jednotlivými návrhy spočíval v natočení divadla či v umístění jeho vchodů.

⁶³² Kujelová, Denisa: *Alfa passage*, bakalářská diplomová práce, Brno, Filosofická fakulta Masarykovy university - Seminář dějin umění 2007.

⁶³³ Tamtéž.

⁶³⁴ Toušek, František; Gregor, Alois: *Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 7. 5. 1939*, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Většina autorů⁶³⁵ se pokoušela náměstí více či méně pravouhle uzavřít, přičemž se projekty dělily na dvě skupiny podle orientace podélné osy – kolmo ke kostelu (např. projekt Vladimíra Škára a Evžena Škardy (**obr. 39**)⁶³⁶, projekt Jana Víška⁶³⁷ či projekt Václava Starce⁶³⁸), či rovnoběžně s kostelem (např. projekt Viléma Kuby a Emanuela Hrušky (**obr. 40**)⁶³⁹ či projekt Bohumila Babánka⁶⁴⁰). Objevilo se však také několik projektů diagonálních (např. projekt Jaroslava Hlaváče a Karla Lodra (**obr. 41**)⁶⁴¹, projekt Elišky Jechové⁶⁴² či projekt Stiva Vacka⁶⁴³), které nejefektivněji zaplňovaly parcelu, u poroty a odborné veřejnosti však vyvolávaly pocit urbanistické roztržiténosti a přílišné nezvyklosti⁶⁴⁴. Dle mého mínění však naproti tomu tyto projekty představují urbanisticky řešení nejčistší. Prodlužují totiž přirozeně postranní ulice, které vybíhají do nově vzniklého symetrického nároží, tvořeného divadelní novostavbou. Problémem zmíněné koncepce ovšem mohlo být nedůsledné držení se podmínky stavebního programu, spočívající v rozšíření ústí Veverí ulice, podmínky, které prosazovalo Město⁶⁴⁵. To, že soutěžní porota jednoznačně upřednostnila ty projekty, „*kteřé uvolňují prostor před divadlem pro nástup obecnstva*“⁶⁴⁶ od Žerotínova náměstí, je ostatně patrné z rozdělení finančních odměn. O hodnocení soutěže bude však uceleněji pohovořeno později.

Vedle těchto základních variant se v soutěži objevilo několik ojedinelých nápadů, z nichž pravděpodobně nejkurióznější jsou obsaženy v návrhu z ruky Viktora Hafila (**obr. 42.**)⁶⁴⁷, který hlavní osu i vchod divadla obracel směrem do neurovnaného prostoru mezi kostelem a Zemskou sněmovnou či v návrhu Františka Kerharta a Františka Zelenky⁶⁴⁸, který posouval divadlo co nejbližší k Veverí ulici a jeho osu orientoval přímo na monumentální

⁶³⁵ Přestože jsou projekty anonymní, budu u nich uvádět jména jejich autorů, které čerpám z těchto zdrojů (V řadě případů je autorství potvrzeno oběma těmito zdroji): Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 7. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.; Průvodní zprávy k některým projektům ze soutěže na české Národní divadlo v roce 1936, Stavba XIII/1937, s. 190 – 200.

⁶³⁶ Škára, Vladimír; Škarda, Evžen: Soutěžní návrh na stavbu národního divadla v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 245.

⁶³⁷ Víšek, Jan: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 233.

⁶³⁸ Starec, Václav: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 234.

⁶³⁹ Kuba, Vilém; Hruška, Emanuel: České národní divadlo v Brně – projekt, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 244.

⁶⁴⁰ Babánek, Bohumil: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 229.

⁶⁴¹ Hlaváč, Jaroslav; Lodr, Karel: Projekt Českého národního divadla, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 240.

⁶⁴² Jechová, Eliška: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 230.

⁶⁴³ Vacek, Stivo: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 251.

⁶⁴⁴ Starý, Oldřich: Poznámky k soutěži na české Národní divadlo v Brně, Stavba XIII/12, 1937, s. 189 -190.

⁶⁴⁵ Tamtéž.

⁶⁴⁶ Tamtéž.

⁶⁴⁷ Hafil, Viktor: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 252.

⁶⁴⁸ Kerhart, František; Zelenka, František: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 243.

nároží Zemského domu (Radikální submitivita a skromnost). Podezřele působí z tohoto hlediska nerozhodný projekt Adolfa Liebschera a Petra Levického, který obsahoval hned 9 variant umístění stavby, a to všechny běžné vyjma diagonální (včetně Hattelovy), doplněné ještě o variantu disfunkčního natočení divadla na blízký roh Zemské sněmovny⁶⁴⁹ (v podstatě posunutí nárožní varianty z minulé soutěže směrem do náměstí)⁶⁵⁰.

Za zmínku stojí také polemický návrh Bohuslava Fuchse podaný hors concours⁶⁵¹. Ten navrhuje novou budovu zrcadlově připojenou k Divadlu Na Hradbách tak, aby spolu vzájemně souviselo staré a nové jeviště a skladiště byla pro obě divadla společná⁶⁵².

7.2.2 Vnější, výtvarná podoba navržených staveb

Variabilita výtvarného výrazu, jakou se prezentovali autoři první soutěže, vzala v případě soutěže druhé za své. Drtivé většině návrhů byl společný všeobecně rozšířený konstruktivisticko-funkcionalistický styl, užívající struktivní a redukované formy a vylučující drobnější dekoraci. Přes veškerý dějinný vývoj a ideová dogmata doby, která prosazovala „civilní, výrazně účelové chápání architektury jako provozní budovy“⁶⁵³ a snažila se vystříhat patetické monumentalitě či kolosální reprezentativnosti, inklinovala však i nadále většina autorů k pevně zakořeněnému klasicistnímu schématu. Pod na první pohled moderním funkcionalistickým pojetím návrhů, vidí proto badatelovo oko stále to stejné schéma antického chrámového průčelí, často opatřené po stranách dvěma mohutnými pylony (Víšek (**obr. 43**); Kuba a Hruška (**obr. 44**); Škára a Škarda (**obr. 45**); Liebscher a Levický; Kerhart a Zelenka; Babánek; Starec; Kubeš, Pekárek a Frejka⁶⁵⁴). Tento z modernistického úhlu pohledu anachronismus rozhodně nijak neodsuzují. Utkvělý klasicistní vzorec je typický pro divadelní architekturu jako takovou, odpovídá jejím funkčním zákonitostem (nástupní haly či portiky dimenzované pro velký počet příchozích), ideovým obsahům (chrám umění) i historickým kořenům (zrod divadelní tradice v antickém Řecku). Podobné pevné vztahy mezi

⁶⁴⁹ Znovu raději připomínám, že Zemská sněmovna (Joštova, zadní stranou obrácen do Žerotínova náměstí) a Zemský dům (roh Veveří a Žerotínova náměstí) jsou dvě různé budovy.

⁶⁵⁰ Liebscher, Adolf; Levický, Petr: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 241.

⁶⁵¹ Mimo soutěž.

⁶⁵² Starý, Oldřich: Poznámky k soutěži na české Národní divadlo v Brně, Stavba XIII/12, 1937, s. 189 -190.

⁶⁵³ Samek, Bohumil: Dějiny úsilí o tvář nové budovy českého divadla v Brně, in: Divadlo je divadlo – sborník statí, úvah a glos k 85. výročí českého divadla v Brně, Brno, Krajské kulturní středisko v Brně 1969.

⁶⁵⁴ Kubeš, Luděk; Pekárek, Oldřich; Frejka, Jiří: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 231.

styly a stavebními typy ostatně nejsou ojedinělé: gotika – sakrální architektura, renesance – správní budovy⁶⁵⁵.

Nerad bych vyvolal představu, že se projekty soutěže podobaly jeden druhému jako vejce vejci. V rámci výše definovaných východisek se autoři vyjadřovali poměrně svobodně a nabízeli často řadu pozoruhodných, originálních řešení - všichni mluvili stejným jazykem, ale volili jiná slova a větná spojení.

Vedle projektů elegantních, ale konzervativních, jež divadlo konstituovaly jako poměrně nenápaditou soustavu pravoúhlých kvádrů, otevírající se světlu soustavou pásových oken či rozměrnějších prosklených ploch (Babánek, Víšek, Kuba a Hruška) či projektů akcentujících široká monumentální průčelí vertikálního členění (Škára a Škarda, Zelenka a Kerhart), zaujmou dva projekty na půdorysu klíčové dírky – projekt Elišky Jechové (**obr. 46**)⁶⁵⁶; projekt Lud'ka Kubeše, Oldřicha Pekárka a Jiřího Frejky (**obr. 47**)⁶⁵⁷. Jechová upoutává pozornost zejména vnějším výrazem hledištní části, vybíhající do náměstí v podobě nízkého, ale rozložitého kruhu, který harmonicky uzavírá nově vzniklé nároží (diagonální varianta) a jehož střední část je proražena vchodem, opatřeným masivními nosníky. Tyto konstrukční články zároveň odkazují k tradici (sloupové či pilastrové vstupy) tím, že odstupují od samotného objemu budovy, která je na nich de facto zavěšena, je však vyjádřena zároveň jejich příslušnost k architektonickým inovacím meziválečných let (konstruktivismus). Ještě radikálněji tuto myšlenku vyjadřuje projekt Václava Starce (**obr. 48**)⁶⁵⁸, kde je obdobná, před fasádu představená struktura, tvořena subtilními ocelovými články, evokujícími divadelní rampy v provazišti. Druhý projekt na klíčovém půdorysu (Kubeš, Pekárek, Frejka) má v porovnání s prvním zrcadlově prohozeno funkční určení jednotlivých stavebních oddílů – hlediště zaujímá kruhovou výseč, jeviště kruh. Tento prostorový koncept je však zastřen bohatým a nepravidelným skupením zvláštních přístavků zakřivených fasád, jež jakoby věštily nástup nepředvídatelného dekonstruktivismu. Tento postup zároveň šťastně rozrušuje tradiční schéma „kryptoklasicistní“ vstupní partie, kterou posouvá mimo střední osu hlavní fasády. Koncept nepravidelného kupení hmot je obsažen také v autorsky neurčeném návrhu č. 268⁶⁵⁹.

Patrně není náhodou, že vedle projektu Jechové, vykazoval invenční myšlení také další diagonální projekt, práce architektů Karla Lodra a Jaroslava Hlaváče (**obr. 41 a obr.**

⁶⁵⁵ Srovnání: Koch, Wilfried: *Evropská architektura*, Praha, Ikar 1998.

⁶⁵⁶ Jechová, Eliška: *Projekt na České národní divadlo v Brně*, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 230.

⁶⁵⁷ Kubeš, Luděk; Pekárek, Oldřich; Frejka, Jiří: *Projekt na České národní divadlo v Brně*, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 231.

⁶⁵⁸ Starec, Václav: *Projekt na České národní divadlo v Brně*, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 234.

⁶⁵⁹ *Projekt na České národní divadlo v Brně č. 268*, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 249.

49)⁶⁶⁰. Polemické stanovisko k nárokům stavebního programu totiž vyžadovalo odvahy, která se pozitivně odrazila i ve výtvarném výrazu projektů. Veškeré divadelní součásti tito autoři integrovali do obrovité výseče, vybíhající a zužující se hluboko směrem do náměstí. Na špici tohoto útvaru pak vložili úzkou vstupní partii horizontálního členění (okna, dveře) z obou stran obklopenou obrovitými, lehce předstupujícími bílými stěnami. Monumentalita a čistota tohoto vstupu jakoby odkazovala přímo k egyptské architektuře, ze které je odvozeno použité téma postranních pylonů a nezdržovala se jejími dalšími transformacemi (antika, renesance, baroko, klasicismus, secese), zatíženými na vertikální členění středních partií (sloupy, pilastry).

Nejpozoruhodnějším vkladem do soutěže je z hlediska výtvarného výrazu dle mého mínění projekt č. 256 (**obr. 50**)⁶⁶¹, který bohužel ve své době nevyvolal větší pozornost, a proto nebylo v mých silách vypátrat jeho původce. Do náměstí autor návrhu obrátil obrovité půlkruhové průčelí, opatřené v horní části vysokými vertikálními okny, lehce vystupujícími nad i před fasádu. Na rozdíl od většiny ostatních autorů se tedy rozhodl namísto konstrukčních prvků vypíchnout jejich výplň. Práce se vyznačuje také odmítnutím pravidelné sítě pásových oken na vedlejších fasádách, které jsou namísto toho pokryty soustavou oken a okének různých tvarů (čtverce, obdélníky, kruhy). Popisovaný projekt se svou originalitou přičí jasnému stylovému zařazení. Sklonem k dekorativismu připomíná geometrickou modernu, k jedné z jejíž významných realizací, londýnskému Paláci Stocklet Josefa Hoffmanna (1905 – 1911) ostatně odkazují i okna vystupující nad hlavní římsu fasády. Celkovým dojmem, který vyvolává, však připomíná také ranou fázi konstruktivismu. V té době byly totiž podobné objekty, připomínající jakési „veselé továrny“ či parníky (kruhová okna, celkový tvar budovy, řady oken v různých výškách – „paluby“) „*plující do utopického světa bezkonfliktní společnosti*“⁶⁶², v oblibě. Zdá se pravděpodobné, že projekt č. 256 vytvořil architekt poněkud starší generace či naopak někdo mladý, nesvázaný obecně platnými názory. K rozuzlení této otázky by snad mohla posloužit doprovodná zpráva k projektu, kde autor definoval svoji snahu „*docílití při použití běžného materiálu co nejjednoduššího a nejdůstojnějšího architektonického řešení*“⁶⁶³. Těžko si představit, že by mladý architekt považoval výsledný projekt za jednoduchý, a tak se zdá pravděpodobnější spíše druhá

⁶⁶⁰ . Hlaváč, Jaroslav; Lodr, Karel: Projekt Českého národního divadla, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 240.

⁶⁶¹ Projekt na České národní divadlo v Brně č. 256, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 246.

⁶⁶² Šmejkal, František: Český konstruktivismus, Umění 30, 1982, s.214-243

⁶⁶³ Projekt na České národní divadlo v Brně č. 256, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 246.

eventualita⁶⁶⁴. Pro tu hovoří také poměrně konzervativní pojetí hlediště, ale o tom více v další kapitole. Jisté každopádně je, že v době propagace čistých tvarů a jasně čitelných myšlenek, musel tento pozoruhodný hybrid vyvolávat přinejmenším rozpaky.

Na závěr této podkapitoly bych ještě rád zmínil dva vyloženě bizarní a nepříliš podařené příspěvky. V obou případech se bude opět jednat o projekty diagonální – odvaha neznamena vždy kvalitu, nýbrž často zásahy mimo terč. První z těchto kuriozit je projekt Stiva Vacka (**obr. 51**)⁶⁶⁵, který novostavbu opatřil velikou hledištní kopulí a takto vzniklý barokizující efekt ještě umocnil půlkruhovým zakřivením hlavní fasády a zapuštěním budovy do jakéhosi urbanistického lůžka, či nového náměstí, dotvořeného dvěma novými nárožními budovami ladných křivek u ústí Veverčí a Ratvítovy ulice (dnes Marešova). Ještě podivněji pak vyznívá autorsky neurčený návrh č. 257⁶⁶⁶, který kamufluje divadlo křížového půdorysu výtvarně zcela nevýrazným pláštěm, připomínajícím obyčejný nárožní dům - autor zřejmě touto metodou hodlal zakrýt nepopulární diagonální dispozici svého divadla.

7.2.3 Vnitřní podoba navržených staveb

Nejrazantnější vývoj prodělaly v mezidobí mezi první a druhou soutěží nároky na vnitřní prostor divadla. Pod tlakem revolučních proměn v režijní praxi, jejichž nejzazší příklady můžeme nalézt v experimentech ruského konstruktivismu, docházelo logicky také k řadě experimentů na poli divadelní architektury. Nejpodstatnější byly z tohoto hlediska tři změny. První se týkala ustálení výsečového amfiteátru, jako nejběžnější formy hlediště. Stoupající a rozšiřující se parter a v ideálním případě také vynechání jakýchkoli pořadí a lóží, zapříčiňovalo dobrou viditelnost ze všech míst a odpovídalo dobovým představám o demokratickém, lidovém divadle.

Ještě razantnější změnou prošlo jeviště, od kterého se vyžadovala možnost rychlých přestaveb a proměn. Extrémních poloh dosáhl tento požadavek ve vizích totálního divadla Waltra Gropia (1927)⁶⁶⁷ či v projektech sovětských bratří Vesninů, z nichž nejznámější je soutěžní návrh na Státní ukrajinské divadlo v Charkově (1931)⁶⁶⁸. Velice rozvinuté polohy

⁶⁶⁴ Věnoval jsem poměrně hodně času pokusům identifikovat tento návrh na základě stylové analýzy. Zkoumaný projekt je však značně odvislý od všeho, s čím jsem se v českém prostředí setkal a pokud se přeci jen projevu nějakého architekta přibližuje, brání identifikaci jiné důvody. Pokud bych měl typovat, označil bych proto za autora tohoto projektu někoho z českých Němců, o jejichž tvorbě bohužel české dějiny umění zatím nepřinesly ucelený obraz. Pro tuto variantu by snad mohl svědčit na rozdíl od jiných projektů strohý jazyk průvodní zprávy.

⁶⁶⁵ Vacek, Stivo: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 251.

⁶⁶⁶ Projekt na České národní divadlo v Brně č. 257, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 250.

⁶⁶⁷ Brockett, Oscar G: Dějiny divadla, Praha, Lidové noviny 1999, s. 584-585.

⁶⁶⁸ Kroha Jiří, Hruza Jiří: Sovětská architektonická avantgarda, Praha, Odeon 1973, obr. 73-158.

dosáhla vize universálního jeviště také v českém prostředí, a to konkrétně v projektu Osvobozeného divadla Josefa Chochola a Jiřího Frejky (1927)⁶⁶⁹, z nichž první se účastnil brněnské soutěže z let 1910 – 1913 a druhý soutěže z let 1936.

Poslední klíčovou změnu prodělalo ústrojí divadelní budovy na základě nových nároků na víceúčelovost kulturních zařízení. Pokud se nebudovaly přímo multifunkční prostory sloužící zároveň jako divadla, kina, koncertní sítě, tančírny nebo tělocvičny⁶⁷⁰ (jeden takový prostor ostatně vznikl v roce 1928 na Brněnském výstavišti, viz: kapitola 6.2.1), byl často alespoň kladen důraz na využití postranních místností divadla pro účely galerií, kaváren, přednáškových a koncertních sálů a podobně. Nároky na zmnožení účelů divadelní budovy se opíraly z části o levicové úvahy o koncentrování všech lidových zábav na jedno místo (v ČSR je toho nejznámějším příkladem projekt Divadla Práce Miroslava Kouřila a Emila Františka Buriana z roku 1938⁶⁷¹), svůj vliv však zřejmě měla i prozaická snaha provozovatelů rozšířením služeb vydělat. Výrazný rozvoj zažívá tento model po druhé světové válce spolu s nástupem tzv. kulturních domů.

Všechny tři uvedené změny v myšlení se ve větší či menší míře podepsaly na podobě návrhů, odevzdaných v prvním kole druhé brněnské soutěže. V případě řešení hledištní části zvolilo různé varianty amfiteatrálního řešení hned 13⁶⁷² z celkového počtu 30ti autorů (Víšek; Babánek; Hruška a Kuba (**obr. 52**); Kerhart a Zelenka; Fuchs; Hlaváč a Lodr; Kubeš, Pekárek a Frejka; Vacek; Haftl; Jechová; projekt č. 268). Jednotlivé návrhy se pak mezi sebou lišily sklonem elevace, mírou rozevření, zakřivením stěn či umístěním komunikačních uliček. Reformní řešení však nebylo uplatňováno důsledně, což se projevilo zejména v častém používání systému divadelních pořadí: *Ve vertikálním rozdělení hlediště se ve známých projektech nejčastěji uplatnil trojitý, terasově uspořádaný amfiteátr (Víšek, Babánek, Holý, Hlaváč & Lodr, Kerhart & Zelenka a dalších třináct neurčených příkladů). Častý je i dvojitý amfiteátr (Hruška & Kuba, Škarda & Škára, Kubeš & Pekárek, Fuchs), zatímco jednotný prostor (s výrazným zlomem profilu) přinesl jediný projektant – Václav Starec.*⁶⁷³ Radikální průbojnost řešení znemožňoval také stavební program, stanovující povinnost šesti lóží. Převod tohoto anachronismu do moderního divadelního prostoru se tehdy odbyval buďto řešením, spočívajícím ve vytočení a odstupňování (výškové, hloubkové) lóží, řešením, jehož propagátorem se u nás stal specialista na divadelní budovy architekt Jindřich Freiwald

⁶⁶⁹ Poláček, Vojtěch: Nerealizovaný projekt Josefa Chochola a Jiřího Frejky na budovu Osvobozeného divadla z roku 1927, proseminární práce, Praha, Filozofická fakulta University Karlovy – Katedra divadelní vědy 2004.

⁶⁷⁰ V našem prostředí jsou takovým příkladem sokolovna a orlovný.

⁶⁷¹ Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, s. 133.

⁶⁷² Janák, Pavel: Soutěž na české Národní divadlo v Brně, Stavitel XVI/22, 1937, s. 20-23.

⁶⁷³ Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, s. 125-129.

(Divadlo v Hronově: 1928 - 1930) a které v případě brněnské soutěže uplatnili Liebscher a Levický, Starec či v menší míře Haftl, nebo situováním lóží do jediné k jevišti čelně orientované řady za přízemkem (Hruška a Kuba, Hlaváč a Lodr, Škára a Škarda). Objevily se však i řešení zcela nepochopitelná, jako byla dvě patra proscéniových lóží v projektu Bohumila Babánka⁶⁷⁴. Ještě podivněji působí vize Jana Víška (**obr. 53**)⁶⁷⁵, který jako by se bez pochopení principu věci pokoušel aplikovat zmíněné freiwaldovské schéma. Lóže sice vytáčí tak, aby byly k jevišti čelem, ze zcela nepochopitelných důvodů je však odstupňovává opačným způsobem než by bylo třeba - místo toho, aby jeho lóže směrem k jevišti ustupovaly do pozadí a uvolňovaly tak pohled z lóží vzdálenějších, vystupují do popředí a pohled ze zadních míst naopak zcela znemožňují. Tento nedostatek nekompensuje ani nabízející se odstupňování po vertikální ose. Půdorys prvního patra z Víškova projektu, který tuto situaci zachycuje, je možná tím nejbizarnějším, co lze v souvislosti se soutěží z roku 1936 objevit. Aby byla obtíž celého řešení opravdu všem zřejmá, je totiž tento půdorys opatřen kroužky, znázorňujícími budoucí diváky, jejichž skupinky rozeseté v jednotlivých lóžích spolu vytváří přímkou, směřující přesně do středu horizontu jeviště. Zdá se tedy, jakoby se Víšek naprosto přiznaně a podle geometrických pravidel pokoušel vytvořit dokonalý zákryt diváckých míst.

V řešení hlediště se vedle dobově progresivního amfiteátru objevovaly i modely jiné. Neotřelé, esteticky působivé, ale pravděpodobně méně divácky výhodné řešení nabízí projekt č. 256⁶⁷⁶, kterému byl věnován výrazný prostor v předchozí podkapitole. Autor tohoto návrhu překvapuje parterem tvaru přesného kruhu, nad nějž klade dvě ustupující půlkruhová pořadí. Nejkonzervativněji působí řešení autora projektu č. 257⁶⁷⁷. Nad přízemím půdorysu písmene „U“ buduje výrazně převýšený prostor se třemi parter obíhajícími a přesně se překrývajícími pořadími. Toto pojetí odpovídá běžné praxi v české divadelní architektuře na konci 19. století (František Buldra: Městské divadlo v Táboře, 1886 – 1887; Friedrich Ohmann: Hudební divadlo v Karlíně, 1897). Podobné řešení volil také autorsky neurčený návrh č. 278⁶⁷⁸.

Výdobytky moderního jeviště⁶⁷⁹ se druhé brněnské soutěže dotkly bohužel ve značně omezené podobě. Na vině byl stavební program, který akcentoval rychlou výměnu rozměrných dekorací na třech čtvercových vozech o rozměrech 14 x 14 m a příliš se nezabýval variabilitou vztahu mezi diváky a herci, tolik podstatnou pro experimentátory

⁶⁷⁴ Babánek, Bohumil: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 229.

⁶⁷⁵ Víšek, Jan: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 233.

⁶⁷⁶ Projekt na České národní divadlo v Brně č. 256, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 246.

⁶⁷⁷ Projekt na České národní divadlo v Brně č. 257, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 250.

⁶⁷⁸ Projekt na České národní divadlo v Brně č. 278, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 253.

⁶⁷⁹ Na okraj je možné zmínit, že Divadlu Na Hradbách se během rekonstrukce v létě 1937 dostalo výrazně modernizovaného jeviště, užívajícího některé vymoženosti, které se objevily i v návrzích popisované soutěže (např. 3 jeviště). Anonym: O rekonstrukci v Divadle Na Hradbách, Divadelní list XIII / 1, 21.8. 1937, s. 3-7.

zmíněné na začátku této kapitoly⁶⁸⁰. Předepsané gigantické jeviště o šířce 50 metrů, hloubce 35 metrů (proskenium – 4 m, hlavní jeviště - 16 m, zadní jeviště – 15 m) a výšce 27 metrů⁶⁸¹, nutilo architekty opakovat stále stejné půdorysné schéma kříže a zároveň nutně ignorovat vztah mezi jevištěm a hledištěm.

Uniknout tomuto vnucujícímu se modelu nebylo jednoduché, radikálním způsobem se o to pokusili pouze Luděk Kubeš a Oldřich Pekárek, spolupracující na řešení vnitřního prostoru divadla s režisérem Jiřím Frejkou (**obr. 54**)⁶⁸². Trojice autorů úmyslně rezignovala na prostorové požadavky stavebního programu a nároky na rychlé výměny rozměrných kulís se pokoušela řešit mnohem úsporněji a elegantněji. K tomuto účelu použila hluboko ponořenou točnu o průměru 19, 5 m v podlaze hlavního jeviště, kde byl umístěn také pohyblivý pás o průměru 30 m a šíři 2, 5 m. Celý systém ještě doplnila velkým propadlem v zadním jevišti.

Hlavním záměrem návrhu bylo vytvořit variabilní prostor, umožňující různá uspořádání pro různé inscenační i nedivadelní záměry. Pokoušel se však také rozostřit moderními divadelníky tolik nenáviděnou hranici mezi jevištěm a hledištěm. K tomuto úmyslu se vyjadřuje Jiří Frejka po skončení soutěže v časopise Stavitel, kde se zároveň dosti nevybíravě vyjadřuje k zadání soutěže: „*Skutečně moderní divadelní stavby, jak je známe z charkovské soutěže, z Gropiova projektu, z projektu Mejerholdova divadla, vycházejí právě z této jednotné koncepce jeviště s hledištěm. A byla by tedy první a nejhlavnější zásada pro architekta, který chce navrhovat divadlo, že musí chápat tuto spojitost. Většina projektantů „modernisuje“ starý typ budov, ale o nic lépe si nepočínala ona brněnská divadelní společnost, která předepsala 13ti m prosceiový otvor, před ním třímetrovou rampu, jeviště obsluhované 3 vozy atd.*“⁶⁸³ Vedle již zmíněných vymožeností měl tento cíl - propojení publika a herců, podpořit pohyblivý portál na principu diafragmatické clony, či výsuvné můstky a konstrukce umožňující hru v hledišti. Teoretickou úspěšnost záměrů měly dokládat nákresy jednotlivých variant uspořádání, kterých jsem v projektu objevil celkem 14.

Výše popsany projekt představuje funkčně a technicky dotaženou ideu, o které Jiří Frejka uvažoval již v počátcích svojí kariéry a kterou v mnohem jednodušší a naivnější formě vyjádřil v již zmíněném návrhu Osvobozeného divadla: „*V zásadě nejde ani o jednostranně otevřené, jeviště, ani o centrální jeviště, nýbrž o jeviště, které by dalo nekonečný počet*

⁶⁸⁰ Stavební program k architektonické soutěži z roku 1936, duben 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 - 209.

⁶⁸¹ Tamtéž.

⁶⁸² Kubeš, Luděk; Pekárek, Oldřich; Frejka, Jiří: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 231.

⁶⁸³ Frejka, Jiří: Brněnská divadelní soutěž, in: Stavitel XVI/24, 1937, s. 24-25.

možností, o jeviště universální.“⁶⁸⁴ V českých poměrech nemělo toto uvažování, natož jeho vyjádření v rozebraném architektonickém návrhu, srovnatelné období.

Vedle návrhu Kubeše, Pekárka a Frejky vykazuje snahu uniknout sugerovanému křížovému uspořádání jeviště pouze projekt Františka Kerharta a Františka Zelenky (**obr. 55**)⁶⁸⁵. Ve výsledku se však jedná o řešení poměrně opatrné, vyvolané nikoli snahou o variabilitu, nýbrž o úsporu prostoru. Postranní jeviště jsou v podstatě pouze stažena k obvodu hlediště, transport kulis z těchto křídel na hlavní scénu se realizuje po obloukově zakřivené kolejnicové dráze. Takové stavební obemknutí hledištní části jevištěm bylo nepřijatelné z hlediska požárních předpisů⁶⁸⁶. V projektu chybí v rozporu se zadáním také jeviště zadní, jehož absence je kompenzována podobně jako v předchozím projektu točnou, která ovšem v tomto případě neslouží jako propadlo. Za velkou výhodu svého návrhu považovali Kerhart a Zelenka přítomnost fixního kruhového horizontu⁶⁸⁷, jenž byl ve většině stávajících divadel pouze skládací a plátěný, a tudíž obtížněji obsluhovatelný⁶⁸⁸.

Projekt Ludka Kubeše, Oldřicha Pekárka a Jiřího Frejky⁶⁸⁹ výrazně aplikuje také poslední ze tří inovací, které byly zmíněny v úvodu podkapitoly. V případě potřeby je autory navržený prostor schopen funkčních proměn, které umožňují jeho využití nejen pro operu a činohru, nýbrž také pro koncerty a kongresová zasedání. Ostatní případy, kdy se autoři pokoušeli obdařit divadelní budovu přidavnými funkcemi, byly již mnohem skromnější. Vzhledem k tomu, že na doplňkové funkce projektů nebylo myšleno ve stavebním programu, byly hojně rozšířeny pouze obligátní bufety, kužárny a kavárny. Výjimku tvoří rozměrný výstavní sál v projektu Kuby a Hrušky.

7.2.4 Hodnocení soutěže

Jury, dotovaná Družstvem poměrně slušnými dietami a odměnami v celkové částce 18 600 K⁶⁹⁰, zasedala od 10. října do 28. listopadu 1936 (8 schůzí)⁶⁹¹. „*Jelikož podle*

⁶⁸⁴ Frejka, Jiří: O universálním jevišti, in: Fronta - sborník mezinárodní soudobé aktivity, Brno, 1927, s. 106-107.

⁶⁸⁵ Kerhart, František; Zelenka, František: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 243.

⁶⁸⁶ Starý, Oldřich: Poznámky k soutěži na české Národní divadlo v Brně, Stavba XIII/12, 1937, s. 189 -190.

⁶⁸⁷ Kruhový horizont byl v Čechách používán od začátku dvacátých let a umožňoval řadu iluzivních scénografických řešení pomocí čocek, projekcí a podobně.

⁶⁸⁸ Průvodní zpráva k soutěžnímu projektu českého Národního divadla v Brně Fr. Kerharta a Fr. Zelenky, Stavba XIII/1937, s. 199 -200.

⁶⁸⁹ Kubeš, Luděk; Pekárek, Oldřich; Frejka, Jiří: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 231.

⁶⁹⁰ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 16. 11. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7. Pro druhé kolo je tato částka již poněkud nižší – 8550 K, což odpovídalo také nižšímu počtu odevzdaných návrhů (5 oceněných z prvního kola). Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 13. 12. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

jednomyslného úsudku poroty nebyl mezi došlými projekty ani jeden, který by se byl mohl označiti za definitivní a na jehož základě by bylo bývalo možno přistoupiti ke stavbě, rozhodla porota I. cenu neuděliti vůbec a částku 45.000 K, kterou Družstvo za souhlasu valné schůze určilo na ceny, rozdělila podle jistého odstupňování. Suma 25.000 K určena na druhou a třetí cenu, byla rozdělena stejným dílem po 12.500 K projektům čís 273 a čís 275. Autoři prvního byli pp. arch. Evžen Škarda a arch. Vladimír Škára z Brna, druhého pp. V. & A. Kuba a Ing. Dr. Emanuel Hruška z Brna. Ze zbývající částky 20.000 K byly odměněny další tři návrhy, a to tak, že projekty čís. 264 a čís. 262 dostaly po 7.000 K a projekt čís. 258 6.000 K. Projekt čís. 264 vypracoval p. ing. arch Jan Víšek z Brna, čís. 262 Ing. Dr. Bohumil Babánek z Brna a čís. 258 p. arch. V. Starec z Prahy. Kromě toho navrhla porota Družstvu, aby zakoupilo projekt čís. 265 od pp. arch Ludka Kubeše a arch. Oldřicha Pekárka z Prahy za 5.000 K, čís. 271 od p. arch. Stiva Vacka z Prahy za touž sumu, čís. 261 od pp. arch. Jaroslava Hlaváče a arch. Karla Lodra z Prahy za 4.000 K a konečně čís. 266 od pp. Ing. arch. Dr. Františka Kerharta a arch. Ing. Františka Zelenky z Prahy, čís. 272 od pp. arch. Dr. A. Liebschera a Ing. Petra Levického z Brna a čís. 253 od p. Ing. arch. Viktota Hafla z Brna po 2.000 K.“⁶⁹²

To jinými slovy znamenalo, že pět projektů bylo oceněno (2 projekty: 2-3 místo, 2 projekty: 4-5 místo, 1 projekt: 6 místo) a dalším šesti bylo uděleno jakési čestné uznání.

Rozhodnutí poroty celkem přesně odpovídalo dobovým preferencím naznačeným v kapitole 7.1. Nejvyšší ocenění se totiž dostalo projektům na první pohled sice moderním, ve své podstatě ovšem poměrně konzervativním a myšlenkově krotkým (všech pět oceněných). Radikálnějšími koncepcími (Kubeš, Pekárek a Frejka; Hlaváč a Lodr, Kerhart a Zelenka) se sice dostalo jistého uznání, v konkurenci s trendovými projekty a s přihlédnutím k tomu, že všechny více či méně porušovaly stavební program, však nejvyšších ocenění dosáhnout nemohly. Pro samotné Družstvo pak nepředstavovaly ani onen obtížně realizovatelný, ale přesto inspirativní podnět, jako tomu bylo v případě novátorského projektu Bohumila Hübschmanna z roku 1913, což dokazují stanoviska předsednictva k nákupu neoceněných prací a převodu na ně se vztahujících autorských práv: *Pokud se týče návrhu poroty, aby byly zakoupeny projekty č. 265, 271, 261, 266, 272, 253 v úhrnné částce 20 000 Kč, usneslo se předsednictvo, že doporučí výboru jejich zakoupení, i když nám tyto projekty při stavbě nového divadla přinesou jen málo co nového. Je to třeba udělati hlavně pro dobrou vůli a shodu s obcí architektů.“⁶⁹³* „Na intervenci Ústředí čsl. architektů, odbor Praha, týkající se

⁶⁹¹ Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 30. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁶⁹² Tamtéž.

⁶⁹³ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 7. 12. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

převodu⁶⁹⁴ autorského práva projektů navržených k zakoupení, odpoví se v tom smyslu, že projekty pro Družstvo nemají ani malou, ba vůbec žádnou cenu a že opatření s autorským právem činí se jen proto, že má Družstvo smutné zkušenosti se soutěží dřívějších (s p. arch. Hübschmannem).⁶⁹⁵

V roce 1936 se velké míře opakoval kompromisní výsledek ideové soutěže z roku 1910 a nabízí se úvaha, zda není upřednostnění prostředních variant typické pro většinu velkých architektonických soutěží, či pro rozhodování větších kolektivů obecně. S věcnou soutěží z roku 1913 má tato soutěž společný zase rozpačitý výsledek a neudělení prvního místa. Další odložení plánované stavby nemohlo těšit Družstvo ani veřejnost a na nepříjemnosti této situace nemohly nic změnit ani chlácholivé řeči poroty: *Porota ve svém závěrečném protokole zdůraznila, že výsledek soutěže, i když nepřinesla projekt schopný provedení bez jakýchkoli změn, byl uspokojivý, neboť upozornila jednak na všechny možnosti staveniště na místě dnešního Starého divadla, jednak osvětlila dokonale i typ i problém moderní scény.*⁶⁹⁶

Další vývoj přesně sledoval návrhy, obsažené v závěrečném ujednání poroty z 28. listopadu 1936: „1) Vyžádati si o oceněných projektech v soutěži z roku 1936 posudky odborníků divadelního provozu. 2) Po vypracování nového programu a po udání směrnic na stavbu nového divadla jednati s autory oceněných projektů o přepracování a doplnění projektů za pevný honorář.“⁶⁹⁷

7.2 Období mezi prvním a druhým kolem soutěže (1936 – 1937)

Na sklonku roku 1936 jednalo Družstvo opět o převzetí bývalého Ústavu Slepčů, v této době sídla Ředitelství státních drah (Žerotínovo náměstí č. 7), jehož převedení pod správu organizace bylo dohodnuto na dobu, kdy bude vypracován definitivní projekt.⁶⁹⁸ Později je tato podmínka ještě zostřena: *Zemský president slíbil, že Zemské dráhy v budově*

⁶⁹⁴ Zakoupení projektu neznamenalo automaticky ještě převod autorských práv, který Družstvo požadovalo. Postup DCND byl poměrně nezvyklý a vyvolal některé negativní reakce architektů. Svých autorských práv se s odůvodněním, že je to proti soutěžním pravidlům, odmítal vzdát architekt Liebscher. Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 2. 9. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶⁹⁵ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 13. 2. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁶⁹⁶ Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 30. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁶⁹⁷ Poslední, v hlavním textu neuvedený bod se týkal povinnosti autorů napříště odevzdat papírový model budovy v poměru 1:200, kterážto podmínka byla do nového stavebního programu nakonec skutečně zahrnuta. Citaci přebírám ze závěrečného protokolu soutěže z roku 1937. Závěrečný protokol poroty pro posouzení přepracovaných ideových návrhů na stavbu nového Českého Národního divadla v Brně na nároží ulice Veveří a Žerotínova náměstí ze dne 12. prosince 1937, 12. 12. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

⁶⁹⁸ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 30. 11. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7; Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 19. 12. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

končí, jakmile bude překročeno ke stavbě.⁶⁹⁹ V průběhu podzimu 1937 byly také organizovány výstavy odevzdaných projektů – od 6. 12. do 20. 12. v paláci České průmyslové banky v Brně⁷⁰⁰, od 2. 2. do 14. 2. pak v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze⁷⁰¹.

Bylo již uvedeno, že porotou proběhnuté soutěže je definována nutnost vypsání druhého kola, kterého by se účastnili pouze v prvním kole ocenění architekti. K přípravě této užší soutěže počíná se připravovat nový stavební program, využívající podnětů soutěže minulé. Brzy jsou proto za účelem průzkumu oceněných projektů osloveni nejrůznější brněnští odborníci (např. ředitel městského stavebního úřadu Peňáz, ředitel požární policie Adámek či docent české techniky v Brně Vašíček)⁷⁰², na Moravu je povolán také světově uznávaný specialista na divadelní architekturu Friedrich Kranich z Hannoveru⁷⁰³. V lednu 1937 se do debaty zapojují také divadelní odborníci, požadující zejména zvýšení počtu 1600 sedadel: „*Dle národku p. řed. Jiříkovského mělo by se postavit hlediště alespoň pro 2500 diváků,...*“⁷⁰⁴ Tento nárok však nemůže být splněn vzhledem k těžko překonatelným finančním a regulačním limitům (divadlo s kapacitou nad 1600 osob se muselo řídit přísnějšími normami, jako byla například striktní izolovanost budovy od jiné zástavby)⁷⁰⁵. Od ledna se dění účastní také ocenění architekti, kteří se spolu se zástupci Družstva pokouší vyjednávat úlevy z hlediska stavebního řádu a regulačních směrnic – vesměs neúspěšně⁷⁰⁶. Babánek, Kuba, Škarda a Víšek se pak dokonce osobně podílí na definitivní textaci soutěžních podmínek 24. 5.⁷⁰⁷

Koncem května byly přípravy druhého kola konečně u konce. Datum odevzdání prací bylo stanoveno na 15. 10. (tato lhůta byla později na žádost autorů prodloužena do 30. 10.) toho roku a za každý přepracovaný projekt byla po dohodě s autory přislíbena paušální odměna 4 000 K⁷⁰⁸. Přes komplikovaná jednání zůstal stavební program⁷⁰⁹ pro druhé kolo

⁶⁹⁹ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 3. 4. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁰⁰ Tamtéž.

⁷⁰¹ Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 19. 12. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁰² Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 19. 12. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁰³ Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 30. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁷⁰⁴ Posudek divadelních odborníků doplněný kanceláří Družstva, únor 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 - 209.

⁷⁰⁵ Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 30. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁷⁰⁶ Tamtéž.

⁷⁰⁷ Podmínky pro přepracování oceněných projektů ze soutěže na návrh českého Národního divadla v Brně, 24. 5. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209

⁷⁰⁸ Závěrečný protokol poroty pro posouzení přepracovaných ideových návrhů na stavbu nového Českého Národního divadla v Brně na nároží ulice Veveří a Žerotínova náměstí ze dne 12. prosince 1937, 12. 12. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

⁷⁰⁹ Stavební program k architektonické soutěži z roku 1936, duben 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 - 209.

„v jádru nezměněn, nehledě k nepatrným celkem dodatkům“⁷¹⁰. O přeformulování jeho nejproblematictějšího bodu, nároku na předdimenzované a koncepčně zastaralé jeviště, se bohužel vůbec neuvažovalo.

7.3 Výsledky druhého kola (1937)

7.3.1 Včlenění stavby do okolí

Z urbanistického hlediska již druhá soutěž žádné nové objevy nepřinesla. Všichni zúčastnění se podrželi konceptů, které uplatnily v prvním kole: podélná osa rovnoběžná s osou kostela - Babánek, Kuba a Hruška, podélná osa kolmá na osu kostela: Víšek, Starec, Škára a Škarda. Záměry prvního kola přehodnotil pouze Jan Víšek v alternativní variantě svého projektu, kde se také on přiklonil k situování paralelnímu s kostelem.

7.3.2 Vnější, výtvarná, podoba navržených staveb

Směřováním výtvarného účinku byly si všechny odevzdané práce poměrně podobné. Bez ohledu na natočení divadla většina autorů uplatňovala směrem k náměstí výtvarně působivá průčelí. S ohledem na blízkost evangelického kostela muselo být totiž nad slunce jasnější, „že vytváření reprezentační fronty do ulice Ratvítovy (dnes Marešova, pozn. autora) vzhledem k pohledu z nám. Žerotínova jest méně vhodné.“⁷¹¹ Z tohoto pravidla lehce vybočoval projekt Viléma Kuby a Emanuela Hrušky⁷¹² a alternativní řešení projektu Jana Víška⁷¹³, kteří v okázalém duchu pojednali obě strany divadla a zdůraznili tak nároží Žerotínova náměstí a Ratvítovy ulice.

V porovnání s prvním kolem se ještě ve větší míře uplatňovala klasicistní schémata průčelí. Radikálně se tato tendence projevila v základní variantě projektu Jana Víška (**obr.**

⁷¹⁰ Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 30. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁷¹¹ Babánek, Bohumil: Průvodní zpráva k užší soutěži Českého národního divadla v Brně, číslo 052, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 - 209.

⁷¹² Kuba, Vilém; Hruška, Emanuel: Návrh na České národní divadlo v Brně, Archiv města Brna, 1937, fond R35, i.č. 237

⁷¹³ Víšek, Jan: Soutěžný návrh na České národní divadlo v Brně – varianta 051, 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 236.

56)⁷¹⁴, která do náměstí vysouvala vstupní rizalit, opatřený v jedné alternativě dokonce figurativním pásovým vlysem pod hlavní římsou. Aplikace tohoto dekorativního a navíc realistického motivu jako by již předznamenávala socialisticko-realistické tendence poválečných let. Podobné směřování vykazuje také monumentální sloupové průčelí z ruky Vladimíra Škára a Evžena Škardy⁷¹⁵. Motiv státního znaku ve středu kompozice doplňují v novém projektu realistické sochy po jejích stranách, naznačeny jsou tu dokonce vitraje, pro modernistické architektky kdysi jeden ze symbolů měšťáckého nevkusu. K nástupu SORELY, ale také k některým realizacím Otakara Novotného z dvacátých let (palác Steinský-Sehnoutka v Hradci Králové, 1928 – 1929; banka v Benešově, 1926)⁷¹⁶ jakoby odkazovala i převýšená atika se středovým vlysem v projektu Václava Starce⁷¹⁷. Méně vyhoceně se klasicistní kompozice objevuje i v subtilních nosnících vysokého řádu, obepínajících nároží projektu Viléma Kuby a Emanuela Hrušky (**obr. 57**)⁷¹⁸. Svůj vliv měla pravděpodobně i na neobjevený návrh Bohumila Babánka, v jehož hodnocení se hovoří o „*představeném vstupním rizalitu*“⁷¹⁹. Až na některé skutečně podružné detaily (zvýrazněná atika, symetrický trojitý vstup od Ratvítovy ulice) se tomuto trendu vymyká kompaktní celoprosklená fasáda nároží již zmíněného variantního řešení Jana Víška (**obr. 58**)⁷²⁰.

Výtvarný ráz návrhů druhého kola byl celkově dosti konzervativní (pokud nebereme za inovaci zmíněné znovuobjevování figurativních dekorací). Jedinou zvláštností, která v této souvislosti stojí za zmínku je proto parabolicky tvarovaná jevištní věž v projektu Václava Starce⁷²¹.

⁷¹⁴ Víšek, Jan: Soutěžný návrh na České národní divadlo v Brně – varianta 051a, 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 – 209.

⁷¹⁵ Škára, Vladimír; Škarda, Evžen: Soutěžný náčrt novostavby Národního divadla v Brně, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 – 209.

⁷¹⁶ Poláček, Vojtěch: Profesionální pouť Otakara Novotného, seminární práce, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Ústav pro dějiny umění 2007

⁷¹⁷ Starce, Václav: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 – 209.

⁷¹⁸ Kuba, Vilém; Hruška, Emanuel: Návrh na České národní divadlo v Brně, Archiv města Brna, 1937, fond R35, i.č. 237.

⁷¹⁹ Závěrečný protokol poroty pro posouzení přepracovaných ideových návrhů na stavbu nového Českého Národního divadla v Brně na nároží ulice Veveří a Žerotínova náměstí ze dne 12. prosince 1937, 12. 12. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

⁷²⁰ Víšek, Jan: Soutěžný návrh na České národní divadlo v Brně – varianta 051, 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 236.

⁷²¹ Starce, Václav: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 – 209.

7.3.3 Vnitřní podoba navržených staveb

Z hlediska utváření vnitřního prostoru druhé kolo nic podstatného nepřineslo. Nejčistší řešení hledištní části představil Václav Starec (**obr. 59**)⁷²², který opět jako jediný uplatnil jednotný amfiteátr bez pořadí. V porovnání s minulou soutěží navíc opustil poněkud zpátečnické schéma téměř pravoúhlého půdorysu a nahradil jej modernějším tvarem klínu, který v různých variantách aplikovali i ostatní autoři. Pozitivní změnou bylo v případě Starcova projektu i výrazné zvětšení elevace. Ideálu jednoprostorového amfiteátru se přiblížil tentokrát i Víšek⁷²³, který se omezil na jediné a navíc mělké pořadí. Daleko vhodnějším způsobem než v minulé soutěži se vyrovnal také s umístěním lóží – položil je na pravidelný pilovitý půdorys a navíc je výškově odstupňoval.

Křížové schéma jevištní sekce se po marných pokusech Kubeše, Pekárka a Frejky již nikdo další nahradit neodvážil.

7.3.4 Hodnocení soutěže

Zahajovací schůze poroty, která zasedala ve stejném složení jako v případě prvního kola, konala se 13. listopadu 1937 v zasedací síni České průmyslové banky v Brně.⁷²⁴ Po celkem pěti dalších schůzkách se 12. prosince toho roku jury propracovala k výsledkům. Za vítěznou jednohlasně zvolila variantu projektu č. 053 Jana Víška, onu osově paralelní s kostelem.⁷²⁵ Vedla jí k tomu obecná preference tohoto urbanistického řešení a ocenění nápadu, situujícího vchody divadla na nároží (Víšek, ale i Kuba a Hruška). Zároveň nalezla zalíbení v „*nijak zvláště architektonicky akcentovaných*“⁷²⁶ vchodech divadla.

Vzhledem k výše uvedeným kritériím výběru nepřekvapuje, že na druhé místo zařadila porota zbylé dva návrhy, které užily stejné urbanistické schéma jako Víšek, projekt Viléma Kuby a Emanuela Hruška (jenž aplikoval i stejný princip vchodového nároží) a projekt Bohumila Babánka. V případě prvně jmenovaného projektu pak ještě zdůraznila jeho významný myšlenkový přínos pro soutěž, *spočívající v řešení úpravy zadní části jeviště*⁷²⁷.

⁷²² Tamtéž.

⁷²³ Obě varianty. Víšek, Jan: Soutěžný návrh na České národní divadlo v Brně – varianta 051a, 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 – 209. Víšek, Jan: Soutěžný návrh na České národní divadlo v Brně – varianta 051, 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 236.

⁷²⁴ Závěrečný protokol poroty pro posouzení přepracovaných ideových návrhů na stavbu nového Českého Národního divadla v Brně na nároží ulice Veveří a Žerotínova náměstí ze dne 12. prosince 1937, 12. 12. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

⁷²⁵ Závěrečný protokol poroty pro posouzení přepracovaných ideových návrhů na stavbu nového Českého Národního divadla v Brně na nároží ulice Veveří a Žerotínova náměstí ze dne 12. prosince 1937, 12. 12. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

⁷²⁶ Tamtéž.

⁷²⁷ Tamtéž.

Tato pochvala bohužel nebyla nijak dále konkretizována a pouze z rozboru inkriminovaného návrhu se mi její důvody odhalit nepodařilo.

Na posledních dvou příčkách se umístily oba ke kostelu kolmé návrhy. Třetí místo připadlo Vladimíru Škárovi a Evženu Škardovi, na posledním čtvrtém místě skončil Václav Starec. Na chvostu soutěžního pole se tyto dva návrhy ocitly pravděpodobně nejen kvůli užití méně oblíbeného urbanistického schématu, ale také díky již zmíněnému odporu poroty vůči akcentovaným vchodovým průčelím, jež byly pro dané projekty typické.

Celkově vyjádřila porota nad výsledky druhého kola uspokojení: *Porota při závěru své práce jednomyslně konstatovala, že návrhy podané v druhé soutěži, byly celkem značně hodnotné a že soutěž poskytla autorům příležitost, aby svoje projekty propracovali a zdokonalili. Je tedy výsledek této soutěže pro realizaci nanejvýš kladný*⁷²⁸. Dále porota Družstvu doporučila, aby bylo autorovi vítězného návrhu Janu Víškoví svěřeno vypracování definitivních podkladů pro stavbu. K tomu dodala, že, „*aby nové divadlo obstálo po všech stránkách*“, bylo by potřeba do konečných plánů zahrnout ještě určité změny. Těmito změnami pravděpodobně porotci mínili jinak řešené zákulisí, kterému vytýkali komunikační nevhodnost (klikaté a slepé chodby) a komplikovaný vstup herců na scénu.

7.4 Shrnutí

Druhá brněnská soutěž se může na první pohled jevit jako příklad svobodného uplatnění pokrokových myšlenek meziválečné avantgardy. Podobný dojem se ostatně snaží vyvolat již citované články dvou členů soutěžní poroty - Oldřicha Starého⁷²⁹ a Pavla Janáka⁷³⁰, publikované v tehdejších odborných časopisech. Ve skutečnosti však byla soutěž zahlcena spíše kompromisními či vyloženě konzervativními řešeními. Tento fakt vyplýval z ducha doby, kdy se význam pokrokových idejí již pomalu vytrácel a rozměňoval, ve velké míře byl zároveň předurčen obmezujícími soutěžními podmínkami, kterým se dalo jen velice obtížně postavit. Nepříznivým okolností čelil proto důsledně pouze projekt Kubeše, Pekárka a Frejky, který však právě z důvodu svého experimentátorství nepostoupil ani do druhého kola. Přesto zůstává tento návrh jednoznačným a jen těžko napadnutelným vrcholem celé soutěže a nejspíše i tuzemským vrcholem meziválečných snah o modernizaci vnitřního divadelního prostoru vůbec.

⁷²⁸ Tamtéž.

⁷²⁹ Starý, Oldřich: Poznámky k soutěži na české Národní divadlo v Brně, Stavba XIII/12, 1937, s. 189 -190.

⁷³⁰ Janák, Pavel: Soutěž na české Národní divadlo v Brně, Stavitel XVI/22, 1937, s. 20-23.

Zdá se, že zásadní vliv na vývoj české divadelní architektury brněnská soutěž z let 1936 a 1937 neměla. V souvislostech formování obecných trendů může zaujmout snad jen nenápadným nástupem některých motivů, které budou typické pro poválečný socialistický realismus. Pro ten budou ostatně příznačná i v obou kolech velice hojně uplatňovaná klasicizující schémata.

8. Další zmařené snahy a přetržení tradice (1937 – 1948)

8.1 Spory mezi architekty (1937 – 1939)

Od 4. 11. 1937 má projekty k dispozici Družstvo⁷³¹. Jak bylo jeho zvykem, organizuje od toho data nejrůznější propagační akce. O zviditelnění svých záměrů hodlá jednat s politiky, žurnalisty a umělci⁷³², připravuje také další výstavu soutěžních návrhů, nakonec zorganizovanou na leden 1938 do Pedagogického musea (Husově třída č. 12)⁷³³. Pod taktovkou předsedy Františka Touška se znovu naplno rozbíhá i příprava finančního programu, který měl sestávat ze stávajících prostředků stavebního fondu (cca 4 000 000 K) a jmění získaného novými, široce zaměřenými akcemi (loterie, sbírky, dary, věcné příspěvky, dohromady cca 5 000 000 K)⁷³⁴. Zvláštní pozornost věnuje Toušek možnosti finančního zapojení peněžních ústavů a průmyslových podniků, detailně pak propracovává svoji koncepci pětimilionové loterie z léta 1936 (viz kapitola 6.3), kterou hodlá vylepšit cenovým odstupňováním losů – 500 000 losů po 5 K a 500 losů po 5 000 K⁷³⁵. Znovu se řeší i věčná otázka získání pozemků v okolí Starého divadla⁷³⁶.

Sympaticky rychlé jednání Družstva je bohužel už začátkem ledna 1938 přibrzděno vážnými komplikacemi. Architekti Vilém Kuba a Emanuel Hruška, autoři druhým místem oceněného návrhu z poslední soutěže, zasílají tehdy předsednictvu připomínky⁷³⁷ k vítěznému návrhu Jana Víška a žádají si, aby byly předloženy všem členům poroty. Jejich kritika byla zdrcující a týkala se téměř všech částí divadla: nezákonná blízkost divadla k sousednímu pozemku, přílišná hloubka hlavního jeviště (36m), roztržení zákulisí na dvě nekomunikující poloviny, lóže mimo předepsaný úhel vidění, nedostatečná celková kapacita hlediště, komplikovaný přístup k šatnám a další desítky bodů. Pronikavost útoku byla ještě zesílena srovnáním Víškova návrhu s projekty prvního kola, které byly za podobné nedostatky vyřazeny a označením některých nepřesností za úmyslně zkreslující - svého

⁷³¹Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 4. 11. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷³²Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 4. 11. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7., Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 13. 12. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷³³Plakát k výstavě přepracovaných návrhů, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 - 209.

⁷³⁴Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 13. 1. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷³⁵Tamtéž.

⁷³⁶Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 10. 2. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7., Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 8. 3. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷³⁷Kuba, Vilém; Hruška, Emanuel: Poznámky k novému projektu brněnského Národního divadla, který byl porotou nejlépe kvalifikován pro realizaci (projekt arch. Víška), 10. 1. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209. Tyto připomínky byly převedeny také do praktické grafické podoby. Kuba, Vilém; Hruška, Emanuel: Graficky vyjádřená kritika projektu Jana Víška, 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

kolegu v podstatě Kuba s Hruškou obviňovali z podvodů založených na úmyslném fixlování s čísly (rozměry).

„Po kratší debatě bylo usneseno vyzvati také Dr. Babánka (také on v poslední soutěži oceněn děleným druhým místem, pozn. autora), aby předložil Družstvu svoji kritiku o Víškově projektu.“⁷³⁸ Ten odevzdal Družstvu své připomínky⁷³⁹ dne 26. 2.⁷⁴⁰ I on jako jeden z hlavních problémů vypíchl nedostatečný odstup od sousední budovy a mimo to zmínil další desítky, ne-li stovky pochybení, z nichž některá opět označil za úmyslná. Jeho zpráva je však podstatněji tím, že pravděpodobně odhaluje příčiny, díky kterým byl Víšek nucen odevzdat tak zfušovanou práci. A nejen to. Přináší i vysvětlení do očí bijících rozdílů mezi oběma variantami, které Víšek ve druhém kole odevzdal (hlavní projekt: klasicizující průčelí s atikovým vlysem, osa orientovaná kolmo ke kostelu; oceněná varianta: prosté nečleněné průčelí konstruktivistického rázu, osa orientovaná paralelně s kostelem). O jaké vysvětlení se tedy jedná? Babánek ve svém elaborátu obviňuje Víška z okopírování⁷⁴¹ svého vlastního půdorysného řešení z prvního kola soutěže. Přitom si vypomáhá citací příspěvku architekta D. Sekery, uveřejněného v Moravské Orlici 20. 2. 1938: „*Znaky prostorového a regulačního řešení, hodnocené dnes porotou a p.drem Kopou, jsou veskrze identické s původními znaky projektu dra Babánka z roku 1936.*“⁷⁴² Radikální změna Víškova konceptu tedy možná vyplývá z přivlastnění si cizích myšlenek, odbylost výsledku pak ze spěchu během vytváření dvou tak rozdílných⁷⁴³ variant.

K tomu musím podotknout, že podobné regulační řešení využili v prvé soutěži i Kuba s Hruškou. Jejich návrh pro druhou soutěž je pak kritizované Víškově variantě nejen velice blízký výtvarným výrazem, ale rámcovým skupením hmot je s ní dokonce téměř totožný. Nabízí se proto ještě konspirativnější, ale z mého pohledu ne úplně nepravděpodobná možnost, že se Janovi Víškovi podařilo získat informace o přípravách projektu Kuby a Hrušky, jejichž záměry pak využil. Tato možnost by dokonale korespondovala s prudkým

⁷³⁸Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 13. 1. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷³⁹Babánek, Bohumil: Rozbor užší soutěže na české Nár. divadlo v Brně z r. 1937, vypracovaný na vyzvání Družstva č. N. div. Prof. Ing. Dr. Techn. Bohumilem Babánkem v lednu a únoru 1938, 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

⁷⁴⁰Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 26. 2. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁴¹Kvůli tomuto podezření z plagiátorství odmítal Babánek delší dobu předat připomínky Janu Víškovi. Nepřál si, aby byly touto osobou opět vytěženy jeho nápady. Opis dopisu Bohumila Babánka předsednictvu Družstva z 26. 2. 1938, in: Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 10. 2. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7., Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 8. 3. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁴²Babánek, Bohumil: Rozbor užší soutěže na české Nár. divadlo v Brně z r. 1937, vypracovaný na vyzvání Družstva č. N. div. Prof. Ing. Dr. Techn. Bohumilem Babánkem v lednu a únoru 1938, 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

⁷⁴³Nutno uvést, že vnitřním členění jsou si obě varianty poměrně podobné. Víšek, Jan: Soutěžný návrh na České národní divadlo v Brně – varianta 051a, 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 – 209. Víšek, Jan: Soutěžný návrh na České národní divadlo v Brně – varianta 051, 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 236.

obratem v názoru, k jakému jakoby došlo uprostřed přípravných prací, a lépe by odpovídala i zmíněné uspěchanosti kritizovaného projektu. Vysvětlovala by také ostrou reakci architektů a jejich kromobyčejnou pečlivost při přípravě stížnosti. Pro zmíněnou variantu hovoří také dobrá informovanost Jana Víška, který měl z pozice předsedy Spolku československých architektů v Brně dosti nadstandardní přehled i jeho pozdější poměrně smířlivé postoje⁷⁴⁴ ke stěžovatelům. Později se objevilo ještě jedno, mnohem prozaičtější vysvětlení, a to, že Kuba s Hruškou se útokem na funkční nedostatky vítězného projektu pokoušeli donutit Družstvo k odkoupení autorských práv na řešení přinesená jejich vlastním návrhem⁷⁴⁵. Tyto detaily zůstanou pravděpodobně navždy nevyřešeny. Větší či menší míra plagiátorství je však v případě vítězného projektu Jana Víška pravděpodobná, do poněkud jiného světla se proto mohou dostávat výsledky druhého kola soutěže.

Popisovanou kauzu Družstvo úzkostlivě drželo pod pokličkou a pokoušelo se ji pokud možno smírně vyřešit. Ke spravedlivému vyřešení sporu měla přispět expertíza někdejších brněnských členů poroty Vladimíra Fischera a Emila Králíka⁷⁴⁶. Její vyhotovení se ovšem stále odkládalo a spolu s tím se brzdily i další přípravné práce. Na straně Družstva stoupala nervozita, která byla ještě umocněna neustále se zhoršujícím stavem Starého divadla a prudce se měnící politickou situací (Mnichovská dohoda, 29. 9. 1938).

Na dobrozdání Fishera a Králíka je nakonec 1. února 1939 zadáno vypracování zaváděcích projektů jak Janu Víškovi tak Vilému Kubovi a Emanueli Hruškovi⁷⁴⁷. To vyvolává přirozeně negativní reakce ze strany zdiskreditovaného, ale přesto právoplatného vítěze soutěže a celá kauza se nakonec dostává až před rozhodčí komisi Ústředí československých architektů⁷⁴⁸. Ta sice definuje právní pochybení ze strany Družstva i ze strany útočících architektů, do nastalého vývoje však již nehodlá nijak zasahovat. Pouze podotýká, že aby byla alespoň částečně zachována legalita, musí být projekt Kuby a Hrušky oficiálně veden pouze jako kontrolní.

Během prvního pololetí roku 1939 tak Brno nezažívá pouze příchod druhé světové války, ale také jakési 3. kolo soutěže na novou budovu ČND. O jeho výsledcích rozhodovala

⁷⁴⁴Víšek se například vyjádřil v tom směru, že nebude podnikat žádné právní kroky proti nepodloženým obviněním Bohumila Babánka. Nedatovaný dopis Jana Víška Družstvu, pravděpodobně 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 – 209.

⁷⁴⁵Protokol rozhodčí komise Ústředí architektů při s. v. čl. odbor Brno, 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

⁷⁴⁶Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 9. 6. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁴⁷Odměny za přípravu projektové dokumentace byly stanoveny na 10 000 K. Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 30. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁷⁴⁸Protokol rozhodčí komise Ústředí architektů při s. v. čl. odbor Brno, 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

25. dubna⁷⁴⁹ stavební komise, složená většinou z bývalých členů poslední soutěžní poroty (např. arch. Králík, Fischer, Šebor, Janák, Starý)⁷⁵⁰ doplněných ředitelem divadla Václavem Jiříkovským⁷⁵¹. S odůvodněním, že se více zabýval odstraněním závad uvedených v posudku užší soutěže, vybrali tito pánové k provedení nakonec přeci jen projekt Jana Víška, který oproti své minulé variantě znovu výrazněji použil některé klasicizující prvky (pilastry vysokého řádu na fasádě).

Vilém Kuba a Emanuel Hruška byli v květnu na žádost Družstva integrováni do i nadále fungující stavební komise, která měla další Víškovy aktivity monitorovat a korigovat⁷⁵². Do stejné komise byli předsednictvem delegováni také Bohumil Babánek a Bohuslav Fuchs.

Rozhodnutím stavební komise z dubna 1939 byly ukončeny vleklé spory, které přípravu stavby nového divadla brzdily. Od této chvíle se proto na plné obrátky rozbíhají doladovací práce, v jejichž protisměru se však na stejně plné obrátky rozbíhá i Druhá světová válka.

8.2 Válečná agonie (1938 – 1945)

Druhá republika přinesla zvýšení vlasteneckého zápalu, který se podepisoval na růstu zájmu veřejnosti i politiků o otázku brněnské divadelní novostavby. Divadlo tehdy totiž znovu nabývalo výrazně politické role, znovu se stávalo oním garantem udržení národní kultury či kultivovanou zbraní vůči všem nepřítelům: „*Divadlo je nepostradatelné k utužení národní a kulturní sebezáchovy! Zabezpečme je včas hojnou návštěvou a předplacením!*“⁷⁵³. „*České divadlo zrodila vášnivá láska, která je dosud zdrojem, z něhož prýští nejvznešenější a nejryzejší podněty, nesoucí se nejen k samým vrcholům krásy a umění, ale také ke všem kulturním a národním zájmům a prospěchu státu*“⁷⁵⁴. Oživení ideje českého národního divadla v jeho původních, léty české dominance poněkud pozapomenutých významech, učinilo z otázky stavby nové budovy klíčové společenské i politické téma. V duchu znovuoživených osvícenských ideálů⁷⁵⁵ se tato moderní, lidově koncipovaná scéna, měla stát ideálním nástrojem pro šíření vlasteneckých i obecně mravních myšlenek mezi široké vrstvy

⁷⁴⁹Protokol o zasedání stavební komise z 25. 4. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

⁷⁵⁰Obsáhlá korespondence mezi architekty a Družstvem z února, března a dubna 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

⁷⁵¹Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 30. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁷⁵²Tamtéž.

⁷⁵³Anonym: Slogan na titulní straně Divadelního listu, in: Divadelní list XIV /4, 10.10.1938 s. 61.

⁷⁵⁴Anonym: Naše cesta, in: Divadelní list, XIV /5, 25.10. 1938, s. 83

⁷⁵⁵Srovnání: Srba, Bořivoj: K zrodu ideje národního divadla v českém divadelním hnutí, in: Program státního divadla v Brně 83/84, září 1983 – duben 1984, s. 15 – 20, s. 54 – 59, s. 122 – 128, s. 158 – 163, s. 219 – 227, s. 262 – 268, s. 302 – 307, s. 342 – 346.

obyvatelstva⁷⁵⁶. Značnou finanční podporu záměru tehdy přislíbil stát, který se zároveň uvolil bez průtahů předat Družstvu budovu bývalého Ústavu slepců (Ředitelství státních drah), vstřícná byla i země, když umožnila zvýšení kapacity divadla z 1600 na 1800 míst⁷⁵⁷.

Ještě větší zájem o danou problematiku přinesla březnová okupace⁷⁵⁸. Jak se dalo očekávat, nárokovalo si Německé divadlo návrat do budovy Na Hradbách, jejíž provoz byl po dohodě s Čechy rozdělen mezi oba národy napolovic⁷⁵⁹. V krizové situaci proto Družstvo ještě urychlilo přípravy svého stavebního záměru. V nich bylo podporováno i novou protektorátní vládou, která na novou budovu přislíbila příspěvek astronomickou částkou 10 mil. K (z celkového nákladu 12 mil. – 13 mil. K)⁷⁶⁰.

Zdálo se tedy, že všechny okolnosti úsilí o stavbu nového divadla vycházejí vstříc, a tak byl v květnu 1939 vytvořen časový harmonogram stavebních prací, který počítal s jejich zahájením na sklonku roku a dokončením počátkem sezóny 1941/1942⁷⁶¹. Tehdejší všeobecné nadšení pro projekt vyjadřuje nejvýstižněji nárůst členské základny Družstva, která se během července a srpna 1939 zvýšila z cca 1000 družstevníků na rekordních cca 1400 družstevníků⁷⁶². Slibný vývoj dokládá i celá řada dalších událostí: s Janem Víškem je v červnu uzavřena velkorysá smlouva, počítající s odměnou 350 000 K za vypracování definitivních zadávacích plánů (dalších 50 000 K pro pomocného architekta)⁷⁶³, za 220 000 K jsou zakoupeny domy č. 5. a 7. na Veveří⁷⁶⁴, od Zemského úřadu přichází první splátka na subvenci 1 000 000 K⁷⁶⁵. Rychle pokračuje kompletace plánů, které jsou během prázdnin konzultovány se stavební komisí, divadelními odborníky (Jaroslav Kvapil, Václav Štech) a znovu také s Friedrichem Kranichem z Hannoveru⁷⁶⁶.

Bod obratu představuje 1. září 1939, kdy Němci napadají Polsko a v Evropě vypuká válečný konflikt. Přestože se již dají vytušit možné budoucí obtíže a Družstvo vzhledem k politickým událostem raději ruší slavnosti položení základního kamene stanovené původně

⁷⁵⁶ Jiříkovský, Václav: O budoucnosti brněnského divadla, in: Divadelní list XIV/11, 14. 1. 1939, s. 241 – 245.

⁷⁵⁷ Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 30. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁷⁵⁸ Jedním ze zdánlivě banálních, ale pro Družstvo obzvláště bolestných projevů okupace, byl policejní příkaz, vyžadující vyvěšení praporů s hákovými kříži na divadelní budovu. Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 29. 3. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁵⁹ Tamtéž.

⁷⁶⁰ Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně - návrh, 7. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁷⁶¹ Tamtéž.

⁷⁶² Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 29. 6. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁶³ Tamtéž.

⁷⁶⁴ Tamtéž.

⁷⁶⁵ Tamtéž.

⁷⁶⁶ Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 30. 8. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7. Na stejné schůzi se řeší také možnost stavby provizoria, pro případ, že by stavba omezila/znemožnila provoz na Veveří. Předsednictvo tuto otázku konzultuje s arch. Škárrou a Gahurou ze Zlína, kteří vizi zavrhuje z důvodů její časové a finanční náročnosti. Tamtéž.

na 28. září⁷⁶⁷, úsilí o stavbu nové budovy se stupňuje. Během září se pořádají různé podpůrné sbírky⁷⁶⁸, v říjnu je na stavebním úřadě povoleno bourání budov a schválena ulice, stavbou nově vznikající⁷⁶⁹. O pokročilém stadiu příprav hovoří fakt, že během listopadu jsou předchozími nájemci vyklíženy domy na Veveří⁷⁷⁰, či skutečnost, že se v prosinci jedná o nákup 90 vagónů železa pro účely stavby⁷⁷¹.

Na sklonku roku 1939 mělo Družstvo svůj toužebně očekávaný cíl na dosah ruky. Jeho úsilí však ztroskotalo, jako již dříve v minulosti, na obstrukcích Němci ovládané radnice⁷⁷² - město odmítalo schválit regulační čáru, což znemožňovalo zahájit jakékoli stavební práce. Po řadě neúspěšných jednání⁷⁷³ je ortel nad novým divadlem definitivně zpečetěn 26. dubna⁷⁷⁴. Tehdy vydává vládní komisař a starosta Oskar Judex výměr, ve kterém přerušuje jednání o povolení ke stavbě, na konto čehož přichází Družstvo okamžitě také o vázanou zemskou subvenci. Svoje rozhodnutí komisař vysvětluje nedostatkem stavebního materiálu a použitelných prostor (nemožnost zbourat budovy stojící na staveništi).

Jan Víšek koná, jako kdyby se nic nedělo a dva dny po tomto osudovém verdiktu odjíždí na rozsáhlou expediční cestu⁷⁷⁵ po říšských divadlech (6 měst, 11 divadel)⁷⁷⁶, jejímž cílem je zejména poznání různých řešení jeviště či jeho vybavení⁷⁷⁷. Výsledkem této cesty bylo v podstatě jen poznání, že hydraulický pohon posuven a propadel je pro velké divadelní

⁷⁶⁷K tomuto rozhodnutí dospělo předsednictvo již dva dny před německou invazí do Polska.: *Vzhledem k posledním politickým událostem rozhodlo předsednictvo nepořádati v příštím měsíci proponované slavnosti spojené s kladením základního kamene, nýbrž konati 28. Září řádnou valnou hromadu a to v divadelní budově na Veveří ul.*“. Tamtéž.

⁷⁶⁸Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 4. 10. 1939 Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁶⁹Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 30. 10. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁷⁰Obchodník Josef Gregor žádá v listopadu Družstvo, jestli si může odnést ze svého bývalého krámu výlohu a parkety, v opačném případě chce náhradu 5000 Kč., Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 30. 11. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁷¹Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 18. 12. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁷²Po 15. 3. 1839 se ujal vedení správy města nacističtí Oskar Judex. Dřimal, Jaroslav (ed.); Peša, Václav (ed.): *Dějiny města Brna II.*, Brno, Blok 1973, s. 140.

⁷⁷³Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 30. 11. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7. Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 11. 12. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7. Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 18. 12. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7. Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 12. 1. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7., Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 15. 2. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7., Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 27. 3. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.,

⁷⁷⁴Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 30. 11. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7. Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 26.4. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7. Zápis ze schůze předsednictva

⁷⁷⁵Víšek, Jan: *Cestovní zpráva – Říšská divadla 1940*, 23. 5. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 209 – 210.

⁷⁷⁶Např.: Staatliches Schauspielhaus Dresden, Staatsoper Dresden, Neues Stadttheater Leipzig, Neues Theater in Dessau, Staatsoper in Hamburg, Thalia – Theater Hamburg, UFA –Theater Hamburg, Deutsches Opernhaus in Berlin-Charlottenburg, Staatsoper Unter den Linden Berlin, Shiller-Theater Berlin.

⁷⁷⁷Víšek vedl podle svých slov rozhovor s ředitelem Státní opery v Drážďanech Brandtem, který představu o klíčové úloze jeviště prý definoval takto: „*Při projektování nového divadla je nutno v první řadě vyřešiti principiálně jeviště a manipulační i pomocné prostory a jejich architekturu přizpůsobiti potřebám divadla.*“ (*Řeší propadla, točny, posuvny, tahy, opony, horizont...*)“ Víšek, Jan: *Cestovní zpráva – Říšská divadla 1940*, 23. 5. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 209 – 210.

provozy výhodnější než pohon elektrický. Víškův „útek“ je vlastně celkem pochopitelný, všechny dosavadní naděje byly zmařeny, a tak je možné začít o problému s klidným srdcem uvažovat od začátku. To dokládá i krabice s archivními materiály Družstva z období války obsahující materiály, které Víšek v té době studoval - zahrnovala mimo jiné Kouřilův a Burianův projekt Divadla práce a odborné články o moderní divadelní architektuře (Mejerchold, Gropius, bratři Vesninové...) ⁷⁷⁸.

Od přelomového jara 1940 se agenda předsednictva výrazně ztenčuje. Zajímavé jsou v tomto období úvahy Družstva o vybudování divadelního muzea, které však podobně jako vize nového divadla nemohou ve válečných letech dojít naplnění ⁷⁷⁹.

Většinu času vedení spotřebovává vyjednávání s vlastní projekční kanceláří (Jan Víšek), která se postupně stává zbytečnou a nepohodlnou ⁷⁸⁰. Víšek totiž hodlá za peníze DČND vytvářet stále další modely a plány, po kterých už ovšem není nijak zvláštní poptávka. Aby opodstatnil svou činnost a získal dodatečné finanční prostředky, zaměřuje se zároveň na exkluzivitu provedení těchto návrhů, kterou dovádí až do absurdních poloh: „*Arch. Víšek doporučuje, aby k modelu hlediště, který má zhotoviti, byl přidělán ještě model vestibulu, kuřárny a ochozu. Toto zvětšení modelu by si vyžádalo náklad asi K 8500. Model hlediště v měř. 1:50 s přesně vypracovanými architektonickými prostory bude možno rozkládat. (Tak bude tu mimo jiné hlediště ve skutečných materiálech, dřevěné obložení, čalouněná sedadla, imitace podlahy, dřevěný strop s miniaturní fasádou) Náklad na tento model bude činiti asi 25 000 Kč.*“ ⁷⁸¹

Přehnané finanční nároky projekční kanceláře nakonec vedou k výraznému zhoršení vztahů mezi předsednictvem a Víškem: „*V záležitosti arch. Víška bylo rozhodnuto, odpovídati na jeho dopisy vždy teprve po poradě s právním zástupcem.*“ ⁷⁸² Kancelář však pracuje až do úředního zrušení Družstva v květnu 1942, kdy gestapo zabavuje veškerý majetek organizace. ⁷⁸³ Že se předsednictvo až do poslední chvíle úplně nevzdávalo naděje na postavení nové budovy dokládá fakt, že ještě koncem ledna toho roku je sestavována další stavební komise (Starý, Janák, Fuchs, Babánek) na posouzení Víškových návrhů ⁷⁸⁴. Naděje se nikdy nevzdal ani samotný architekt, který i přes nepřízeň osudu dále pracoval na svých

⁷⁷⁸Krabice s archivními materiály z doby války, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 209 – 210.

⁷⁷⁹Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 8.10. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁸⁰Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 6. 6. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7., Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 13.2. 1941, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁸¹Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 13.2. 1941, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁸²Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 13.6. 1941, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

⁷⁸³Víšek, Jan: Budování Národního divadla v Brně, in: Program I / 5, 1. 4. 1946, s. 6 – 7.

⁷⁸⁴Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 27.1. 1941, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

plánech - za podpory Baťových závodů se mu nakonec v prvním pololetí roku 1944 podařilo dokončit prováděcí plány v poměru 1:50⁷⁸⁵.

Český divadelní provoz byl gestapem zakázán ještě dříve než Družstvo (12. listopadu 1941), budovy však fungují dále a pod Německou správou dokonce dochází k nákladné opravě Divadla Na Veveří: „Roku 1943 upraven hlavní vchod z Žerotínova nám., nově vydlážděn, vchodové dveře přemístěny, stěny velkého foyeru obloženy mramorem a namontována zrcadla, podlaha vyrovnána a nově vydlážděna. Všechny lóže v hledišti rozbourány a postaveny nové, orchestr prohlouben a rozšířen...“⁷⁸⁶ Výrazné modernizace se dostalo i technickému vybavení divadla (nové osvětlovací mosty, reflektory) a postranním místnostem (nové záchody, sprchy a pokladny). Všechny tyto snahy se ovšem nakonec obrátily v niveč – koncem války byla budova těžce poškozena dvěma nálety (20. 11. 1944 a 12. 4. 1945) a později ještě boji během osvobození města⁷⁸⁷. Ze Starého divadla se tak během několika měsíců stala ruina (úplně zmizelo dvorní křídlo a sklad kulís, chyběly střechy a obvodové zdi byly na spadnutí), která musela být po nepovedených poválečných rekonstrukcích nakonec v roce 1952 stržena⁷⁸⁸. To mělo samozřejmě podstatný vliv na poválečné úvahy o budování nové divadelní budovy.

Kapitola věnující se období druhé světové války poněkud upozadila příkoří způsobené Němci českému a přirozeně také židovskému obyvatelstvu. Není to proto, že bych je chtěl nějak popírat. Podobně rozsáhlá a navíc ožehavá otázka by si však zasloužila podrobnější studium, na které není v této práci prostor. Doufám, že zmíněná fakta – obstrukce při plánech na stavbu nové budovy, zrušení českého divadla i Družstva gestapem, poskytují k této problematice alespoň částečný obrázek. Záhodno na tomto místě snad jen dodat, že ředitel Zemského divadla Václav Jiříkovský byl zatčen a nakonec umučen v koncentračním táboře Osvětim⁷⁸⁹.

8.3 Prolog a epilog (1945 – 1949)

Konec Druhé světové války představoval pro Brno nejvýznamnější zvrát v celých jeho dějinách – byli z něj vysídleni Němci. Ze stejných důvodů jako v případě válečných zločinů

⁷⁸⁵Víšek, Jan: Budování Národního divadla v Brně, in: Program I / 5, 1. 4. 1946, s. 6 – 7.

⁷⁸⁶Anonym: Historie přestaveb národního divadla v Brně na Veveří, nyní Mahenovy činohry, 1946, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁷⁸⁷Tamtéž.

⁷⁸⁸Telcová-Jurenková, Jiřina: Divadlo na Veveří ulici a jeho budova, in: Časopis Moravského muzea, 1960/45, s. 199–214.

⁷⁸⁹Štěpánská, Eva: Před lety..., in: Aplaus – měsíčník národního divadla v Brně VII, květen 2007, s. 23.

na českém obyvatelstvu upozadím kontroverzní otázku tzv. brněnského pochodu smrti a nechám za sebe hovořit pouze stručná a prokazatelná fakta: „*Vysídlení přibližně 20 000 německých obyvatel z Brna v posledních květnových dnech roku 1945, bez toho jestli se vysídlení provinili, či nikoliv, bylo kontroverzní a problematickou akcí, která se neobešla bez zbytečných ztrát na lidských životech a přinesla vyhnáním německým lidem mnoho prokazatelných útrap a bolesti.*“⁷⁹⁰ Pro českou divadelní otázku znamenal odchod Němců nekomplikovaný návrat do Divadla Na Hradbách a definitivní ukončení letitých správně politických tahanic. Ztrátou svého hlavního nepřítele přišlo ovšem zároveň o fungující prostředky motivace a sebeidentifikace.

Po osvobození vedle českého divadla, které nakrátko opět integrovalo do svého názvu slovo „národní“ (1945 – 1947)⁷⁹¹, obnovilo svoji činnost také Družstvo. Potenciálně před sebou mělo dva hlavní úkoly: obnovit poškozenou budovu Na Veveří a konečně realizovat své plány na postavení nové divadelní budovy. Prioritní byl první úkol, a tak hned v květnu 1945 začalo Družstvo s nejnnutnějšími opravami divadla, ve kterém se mu za přimhouření oka stavební policie podařilo zahájit v nadcházející sezóně provoz⁷⁹². Další nutné úpravy proběhly ve Starém divadle během následujících divadelních prázdnin⁷⁹³.

Vedle toho však v plné míře obnovila svoji činnost projekční kancelář Družstva, v čele s Janem Víškem, která pokračovala v přípravách projektu nového divadla. V první fázi navázali architekti na své dřívější snahy a pokoušeli se prosadit svůj již značně pokročilý projekt, situovaný na Žerotínovo náměstí, k čemuž je ostatně vybízelo také doporučení Zemské komise pro stavební obnovu: „*Zničené resp. velmi těžce poškozené a bezpečnostně nevyhovující i regulačně závadné objekty (poničené Staré divadlo, pozn. autora) budou obnoveny novostavbou nového divadla na původním staveništi... (...) Nové divadlo bude mít hlavní frontu do Nám. Žerotínova s hlavním vstupem. Hlavní osa bude kolmá na Tr. Dr.E. Beneše. Divadlo bude mít amfiteatrální hlediště asi pro 1400 osob s jevištěm hlavním hracím a 3 jeviště pomocná*“.⁷⁹⁴

Do hry však brzy vstoupily dvě nové eventuality. První z nich vyplývala ze záměrů města výrazně urbanisticky změnit okolí Starého divadla - Městský stavební úřad uvažoval v této době o možnosti zbourání evangelického kostela, na jehož místě chtěl vést koleje

⁷⁹⁰Kovářík, David: „Brněnský pochod smrti“: Mýty a skutečnost, Centrum pro studium demokracie a kultury, online, <http://www.cdk.cz/konference/60-vyroci/david-kovarik/>.

⁷⁹¹Národní divadlo v Brně: 1945–46, Zemské národní divadlo v Brně 1946–48. Dufková, Eugenie: Almanach II. - Soupis repertoáru českého divadla v Brně 1884-1974, Státní divadlo v Brně 1974.

⁷⁹²Dopis Družstva Národnímu výboru zemského hlavního města Brna – stavební policii, 8. 8. 1946, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁷⁹³Tamtéž.

⁷⁹⁴Vložka k protokolu zemské komise pro stavební obnovu, nedatováno – pravděpodobně 1946, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

z Husovy do Veveří ulice⁷⁹⁵. Na to Víšek reagoval plánem na zboření třinácti domů a posunutím plánovaného divadla dále podél Veveří ulice⁷⁹⁶. S variantou však nebyl příliš spokojen. Vadila mu zejména ztráta kostela, působivé to dominanty Husovy ulice, kterou chtěl alespoň částečně kompenzovat vztyčením jakéhosi vítězného oblouku nad tramvajovými kolejemi.

Daleko více si Jan Víšek sliboval od jiné alternativy. Pro úvahy Družstva se totiž po válce nabízelo úplně jiné a skutečně exkluzivní staveniště na Lažanského náměstí (dnes Moravské), které zůstalo uvolněné po za války nevratně zdevastovaném a v květnu 1945 definitivně strženém Německém domu. V době přípravy projektu se chystalo přejmenování tohoto prostoru na Náměstí Rudé armády a tento nový ideový obsah se podepsal i ve Víškových plánech (**obr. 60**)⁷⁹⁷, které se nezabývaly pouze samotnou budovou divadla, ale řešily širší urbanistický celek náměstí se dvěma novými pomníky (pomník prvního osvobození, pomník Rudé armády): „*Tento střed, Rudé náměstí, stal by se architektonickým jádrem a padesátiletá touha po novém kulturním stánku připojením pantheonu a obou památníků stavebně sepnutých v jeden celek na místě, kde stávala germáská bašta, došla by svého naplnění v důstojném pomníku definitivního Vítězství nad staletými utlačovateli.*“⁷⁹⁸

Víškův megalomanský projekt pro Moravské náměstí představuje prolog k nové kapitole v úsilí o stavbu nové divadelní budovy v Brně. Rámcově je v něm totiž poprvé uvažováno o parcele, která bude nakonec využita pro stavbu Janáčkova divadla. Zcela očividně se pak jedná i o prolog celé epochy, epochy, jež byla podobně jako Víškovo „Rudé náměstí“ zatížena na velká patetická gesta a ideologické obsahy.

V mnoha směrech se však jedná i o epilog. Ve skladbě čistých geometricky tvarovaných hmot projektu se ještě připomínají doznívající tendence meziválečné avantgardy, v ideologicky útočném autorském komentáři se jaksí post mortum vynořuje konkurenční boj s brněnskými Němci.

Epilogem jsou Víškovy poválečné studie i pro dlouhá desetiletí trvající snahy Družstva o divadelní novostavbu. K 16. srpnu 1948 nabývá účinnosti zákon o státním divadle v Brně, který převádí stavební fond a nemovitosti Družstva na stát⁷⁹⁹, 6. dubna 1949 je zodpovědnost za přípravu návrhů převedena na národní podnik Stavoprojekt⁸⁰⁰, 28. dubna je

⁷⁹⁵Víšek, Jan: Budování Národního divadla v Brně, in: Program I / 5, 1. 4. 1946, s. 6 – 7.

⁷⁹⁶Tamtéž.

⁷⁹⁷Tamtéž.

⁷⁹⁸Tamtéž.

⁷⁹⁹Zákon o státním divadle v Brně 192/48, in: Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé, 4. 8. 1948, online, <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/>

⁸⁰⁰Dopis Krajského národního výboru v Brně Družstvu českého národního divadla, 6. 4. 1949, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

pak rozpuštěna projekční kancelář Družstva a její zaměstnanci převedeni do zmíněného národního podniku⁸⁰¹. Definitivní přervání tradice nastává 24. května, kdy je Stavoprojekt Krajským národním výborem zavázán k tomu, aby se distancoval od té doby vytvořených návrhů a vytvořil a provedl návrhy zcela nové⁸⁰². Již v květnu zaniká pravděpodobně i samotné Družstvo⁸⁰³, čímž myšlenka národního divadla v Brně ztrácí svého původce a dlouholetého obhájce. Oporu ztrácí v roce 1948 také v názvu divadla, které se na další desítky let stává divadlem Státním.

⁸⁰¹Dopisy Družstva národního divadla zaměstnancům projekční kanceláře, 28. 4. 1949, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁸⁰²Dopis Krajského národního výboru v Brně Československým stavebním závodům, n. p. Stavoprojektu, krajskému architektonickému ateliéru, 24. 5. 1949, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

⁸⁰³Přesné datum rozpuštění Družstva neznám. Dokumenty s pozdějšími daty však ve fondu R35 (DČND) nejsou přítomny.

9. Stručně k dalšímu vývoji

9.1 Třetí architektonická soutěž a vznik Janáčkova divadla (1956 – 1965)

Významným svorníkem mezi minulým a budoucím vývojem zůstává osoba Jana Víška, který vyvíjí i v rámci Stavoprojektu návrh budoucího divadla a v další, v pořadí již třetí, soutěži na toto téma získává opět ta nejvyšší ocenění.

Zmíněná soutěž se odehrála ve dvou kolech roku 1956 a na jejím průběhu se podepsaly tehdejší politické proměny, v umělecké oblasti provázené postupným ústupem ze socialisticko-realistických pozic. Za staveniště byly městem určeny nově Sady Osvobození, autoři však ve svých projektech prověřovali i jiná místa (nám. Rudé armády (Moravské nám.), Husova ulice, Komenského nám., Lužánky, nám. 28 října, autobusové nádraží, roh Pekárenské a Leninovy (Kounicovy))⁸⁰⁴.

V nejasné době, kdy staré normy přestávaly platit, ale nové ještě nebyly konstituovány, tendovala porota logicky ke kompromisním a opatrnickým rozhodnutím ještě více než v případě dvou minulých soutěží. V prvním kole proto odmítla extrémní SORELY, jako byl „*starožitný kolos Lubora Laciny*“⁸⁰⁵, který „*posuzovatele zřejmě přímo pobouřil obrovitou kulovou kopulí nad sloupy obklopeným tamburem, maskující provazištní věž.*“⁸⁰⁶, ale velké pochopení neměla ani pro přílišnou strohost projektu dvojice Lasovský a Velé, připomínajícím některými prvky spíš užitkovou než monumentální budovu⁸⁰⁷.

Projekt Jana Víška a jeho kolegů Viléma Zavřela a Libuše Žáčkové-Pokorné se pohyboval někde mezi oběma výše naznačenými póly. Jejich návrh spojoval některé bizarní prvky socialistického realismu (sousedí „jízdy králů“ na stranách průčelí) s důstojným, ale poněkud nudným klasicismem celkové koncepce (**obr. 61**)⁸⁰⁸. Ve druhém kole, kde tito autoři nakonec zvítězili, ustoupil mírně od zmíněného dekorativismu a k jeho dalšímu oprošťování pak docházelo i během projektové přípravy - valná část sochařské výzdoby byla přenášena

⁸⁰⁴Samek, Bohumil: Dějiny úsilí o tvář nové budovy českého divadla v Brně, in: Divadlo je divadlo – sborník statí, úvah a glos k 85. výročí českého divadla v Brně, Brno, Krajské kulturní středisko v Brně 1969.

⁸⁰⁵Tamtéž.

⁸⁰⁶Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, s. 145 - 147.

⁸⁰⁷Tamtéž.

⁸⁰⁸Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu J. Víška, V. Zavřela a L. Žáčkové z roku 1957, Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, obrazová příloha.

z budovy do jejího okolí⁸⁰⁹. Nad ostatní práce vynikal vítězný projekt údajně zejména promyšleným vnitřním řešením (amfiteátr s kukátkem)⁸¹⁰, ve výsledné realizaci⁸¹¹ však překvapí nevhodné umístění lóží, odstupňovaných poněkud disfunkčním způsobem, které trochu upomene na Víškův přehmat z předválečné soutěže (srovnej s kapitolou 7.2.3).

Projekty soutěže z let 1956 jsem neviděl. Je možné, že jsou uloženy v archivu brněnského Stavoprojektu, nacházejícím se v rámci Moravského zemského archivu v Třebíči. Stručný, ale slušný přehled k této problematice poskytuje citovaná práce Jiřího Hilmery, i ona však získává informace pouze ze sekundárních zdrojů (dobové odborné články).

V polomrtvých sadech, od přísunu životadárného proudu lidí odděleného dvěma dopravními tepnami, byl mezi lety 1960 – 1965 Víškův uměřený kolos po dílčích úpravách projektu skutečně postaven a Janáčkovo divadlo dodnes nad širokými schody na konci velkolepé dlážděné plochy s čtvercovou kašnou trůní (**obr. 62**). Místo působí jako zakleté. Plácek před divadlem svou atmosférou připomíná dlážděnou plochu u bývalého Stalinova pomníku v Praze. Jen lidí je tu méně. Divadlo jakoby se totiž svým položením poněkud odvracelo od města. Zmíněná rušná ulice navíc ostře ohraničuje pulzující srdce Brna, a tak k tomuto příkladu socialistické megalomanie, nepřiliš dobrého urbanistického rozhodnutí a kompromisního uměleckého vyjadřování mnoho náhodných kolemjdoucích nezabloudí.

9.2 Osud původní parcely – „Bílý dům“ (1974 – 1976)

Na místě stavební parcely na Žerotínově náměstí byla postavena budova Vyšší odborné školy zdravotní, tzv. bílý dům (Miroslav Spurný, 1974 – 1976) (**obr. 63**). Tento strohý monolit z betonu a skla, typický produkt československého stavitelství 70. a 80. let, působí stejně jako Janáčkovo divadlo klidně, vyrovnaně, ale poněkud nudně. Řešení v základních objemech srovnatelné s Janákovým návrhem z roku 1910 (viz kapitola 4.1.2) nedokázalo roztříštěné náměstí stmelit ani mu vtisknout novou dominantu. Sporná je také funkce objektu. Domnívám se, že takto atraktivní místo, položené v těsném sousedství nejrůšnějšího bodu Brna, vyústění České třídy na prstenec okružní třídy, by si bývalo zasloužilo budovu se zábavní či obchodní funkcí, která by zastrčené Žerotínovo náměstí oživila. Třeba divadlo.

⁸⁰⁹Samek, Bohumil: Dějiny úsilí o tvář nové budovy českého divadla v Brně, in: Divadlo je divadlo – sborník statí, úvah a glos k 85. výročí českého divadla v Brně, Brno, Krajské kulturní středisko v Brně 1969.

⁸¹⁰Tamtéž.

⁸¹¹Reprodukce fotografie hlediště Janáčkova divadla, in: Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, obrazová příloha.

9.3 Obnovení názvu (1992 – 2009)

Po krátkém období, kdy divadlo užívalo názvu Zemské divadlo v Brně (1990 – 1992), vrátilo se po sametové revoluci ke svému nejstaršímu označení (Národní divadlo v Brně, od 1993)⁸¹². Na zasedání Zastupitelstva města Brna ze dne 23. 12. 1992, kde se o této záležitosti rozhodovalo, však padaly i jiné varianty: „*V rozpravě vystoupili: doc. ing. Zdeněk Kolíbal, CSc. (s návrhem názvu Moravské národní divadlo v Brně), MUDr. Jaroslav Továrek, RNDr. Mojmír Vlašín (s návrhem názvu Evropské divadlo světového dosahu), ing. Josef Havel, MUDr. Jaromír Hrabovský, CSc. (s návrhem Janáčkovo národní divadlo v Brně), JUDr. Michal Lamparter (s názvem Městské divadlo v Brně pro všechny scény)*...“⁸¹³ Široké spektrum návrhů dokládá již dříve naznačenou hypotézu (viz kapitoly 3.4 a 6.2.2), že idea národního divadla v Brně nebyla nikdy pořádně usazena a přijata. Ideový podtext názvu není, zdá se, ani dnes příliš pocíťován nebo dobře chápán. V případě Národního divadla zřizovaného nikoli ministerstvem kultury, jak je tomu v Praze, ale městem, se problémům s jasným ukotvením této myšlenky ani nelze příliš divit. Podezření z toho, že se jedná vlastně o obyčejnou městskou scénu, podněcuje samo divadlo užíváním brněnského městského znaku ve svých propagačních materiálech. Na okraj možno podotknout, že ještě komplikovanější je situace v případě Národního divadla Moravskoslezského v Ostravě (Název obnoven v roce 1995), kde se střetávají ideje divadla národního, zemského i městského.

⁸¹² Od roku 2008 je oficiální název divadla: Národní divadlo Brno, příspěvková organizace.

⁸¹³ Zápis o průběhu XXV. zasedání Zastupitelstva města Brna, konaného dne 23. prosince 1992, 23. 12. 1992, online, http://www.brno.cz/main/dokumenty/zmb/19921223-zmbZ1_25z.htm.

10. Závěr

Z rozsáhlého historického materiálu let 1881 – 1949, s nutnými časovými přesahy na obou stranách, lze za pomoci zvolené metody sledování politických, sociálních a ekonomických kontextů extrahovat tři základní, v mnoha bodech propojená témata: 1. Formování, vývoj a přijímání ideje národního divadla v Brně, 2. Dějiny úsilí o stavbu nové divadelní budovy v Brně, 3. Charakter a proměny institucionální správy brněnského českého divadla.

Z hlediska prvního bodu je nejpodstatnějším zjištěním práce dlouhodobá ideová neukotvenost zkoumaného modelu. Představa českého národního divadla v zemském hlavním městě byla totiž během celé své existence napadána pro svoji nejasnost a nelogičnost a nikdy se jí nepodařilo bezezbytku obhájit. Důležitá je i okolnost, že se o její vysvětlení téměř nikdo systematicky nepokoušel a samotnými provozovateli (DČND) byla využívána spíše jako dobře působící reklamní značka či vnařidlo na nejrůznější subvence. Nejpodstatnější výjimku z tohoto pravidla tvoří široce koncipovaná veřejná diskuze z roku 1899, vyvolaná divadelním redaktorem Josefem Merhautem. Na vzestupu byla tato idea také v období dějinných převratů a krizí, kdy se Národní divadlo stávalo nástrojem politického nátlaku (1918 – 1922, 1938 – 1942, 1945). Na rozdíl od zmíněných diskuzí sklonku 19. století však tato krizová období neznamena nic podstatného pro cizelaci ideje v rámci jejích místních specifik (Brno, Morava). Největší úpadek zájmu o národní podtext brněnského divadla se logicky dostavuje v letech relativního politického klidu (1922 – 1936). Na vývoj zkoumané myšlenky měla nezanedbatelný vliv i přítomnost konkurenčního německého etnika ve městě. Zejména tato okolnost politicky angažovaný model národního divadla vytvořila a v dalších letech udržovala při životě.

Úsilí o stavbu nové divadelní budovy charakterizuje asi nejvíce jeho marnost. Obě dvě soutěže na ČND jsou totiž realizovány těsně před vypuknutím světových válek, a tak přicházejí jejich výsledky téměř úplně v niveč. K tomu se nabízí dráždivá myšlenka, že tento opakující se dějinný mustr není náhodný. Organizačně náročná příprava soutěží totiž vyžadovala obzvláště vhodnou souhru okolností, kterých bylo možno docílit možná právě jen v oněch klidných dobách před bouří. Pro českou kulturu obecně jsou ostatně předválečné roky spojené s některými významnými uměleckými projevy - českým architektonickým kubismem (1910 – 1914) či vrcholem zlaté éry českého prvorepublikového filmu (1935 – 1939). Druhé významné zjištění tohoto bodu se týká společné obecné charakteristiky všech tří brněnských soutěží (1910 – 1913, 1936 – 1937, 1956) na novou budovu. Ve všech zkoumaných

architektonických kláních (2 soutěže na ČND, 1 soutěž na SD) byly totiž porotami upřednostněny kompromisní varianty a odmítnuty myšlenky buď příliš tradiční, nebo naopak nezvykle inovativní. Nezbývá než zopakovat hypotézu, že tento výsledek vyplýval pravděpodobně jak z povahy zakázky, která si žádala něčeho umělecky objevného, ale zároveň důstojného a všeobecně přijatelného, tak z všeobecného sklonu kolektivního rozhodování pro kompromisy.

Poslední v úvodu této kapitoly definované téma, téma institucionální zprávy, přináší řadu dílčích zjištění, z nichž žádné těm ostatním vyloženě nedominuje. Na základě zkoumání celé řady provozních modelů divadla (v režii najímané společnosti, v režii DČND, v režii Kuratoria, v režii Země) jsem dospěl k poměrně banálnímu, ale o to podstatnějšímu závěru, že z ekonomického hlediska se nejlépe osvědčil kapitalistický model najímání externí soukromě podnikatelské společnosti, a to i přesto, že jeho výhodnost poněkud přibrzd'ovaly správní omezení ze strany najímatele. Ostatní modely trpěly přehnanou byrokratičností a rozptýlením konkrétní zodpovědnosti. To vedlo často ke zmatečné a nehospodárné správě majetku, jejímž vyhoceným příkladem je odčerpání astronomických částek z účelového jmění stavebního fondu během přelomových let 1918 – 1922. V tomto bodě by neměla být opomenuta také těžká situace českého divadla v době německé dominance (do 1918, 1939 – 1945), kdy musela být velká část energie věnována zápasu s úředními restrikcemi. Do podobné situace, a za vydatné podpory DČND i praktikujících divadelníků, se ovšem po první světové válce dostali i Němci (1918 – 1939), a tak lze celou tuto krátkou úvahu shrnout do tvrzení, že v Brně zkoumaného období platily úřady za mocný nástroj nacionální i jiné šikany.

Na úplný závěr je dobré připomenout, že první ze tří rozebraných témat je zbývajícím dvěma poněkud nadřazeno. Obecné představy o poslání a duchu národního divadla samozřejmě ovlivňovaly vize autorů rozebíraných architektonických soutěží i rozhodování jejich porot a svůj vliv měly také na úřední a právní spory s Němci. Přesto všechno ovšem platí tvrzení podané v bodě jedna, považující ideu národního divadla v zemské metropoli za poměrně málo vlivnou a obtížně uchopitelnou - České národní divadlo v Brně bylo po většinu své existence v první řadě divadlo, ve druhé řadě české a teprve v poslední řadě národní. Jisté ovšem zůstává pouze to, že bylo v Brně.

11. Résumé

The subject of this dissertation is the history of Czech national theatre in Brno. Primary goal is not an artistic development of the stage, but the wider consequences of its existence (mainly political, social and economical). During the chronological explanation the work focuses on periods and events in which these consequences are most evident (new theatre building architectural competitions) or most dynamically changing (political or administrative overturns).

This work has two main issues. In a first place, it proves that whole idea of Czech national theatre in Brno was not fully understood either by the public, or by the representatives of this institution. It was and is rather a good marketing label, then well-considered ideological concept (in comparison to National theatre in Prague).

Second big issue is a confirmation of Czech-German discords as determining power in Brno's social life before year 1945. Tension between two national groups in town was on one hand causing discomforting atmosphere of mutual seditious campaigns, but on the other hand, it was also a base for beneficial competitiveness. And this can be clearly proofed by formation and further development of Czech national theatre in Brno.

The main sources of this work are archive materials of Czech national theatre syndicate in Brno (Družstvo českého národního divadla v Brně), stored in Municipal archive in Brno.

12. Zdroje

12.1 Literatura

Assmann, Jan: Egypt: Theologie a zbožnost rané civilizace, Praha, Oikuméné 2002.

B., J.: Divadla v Brně a české národní divadlo v Brně, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 36-43.

Brockett, Oscar G.: Dějiny divadla, Praha, Lidové noviny 1999.

Bulín, Hynek: Počátky českého divadla v Brně, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 7-18.

Dřímal, Jaroslav: Archiv města Brna – průvodce po fondech a sbírkách, Praha, Archivní správa ministerstva vnitra 1956.

Dřímal, Jaroslav (ed.); Peša, Václav (ed.): Dějiny města Brna II., Brno, Blok 1973.

Dufková, Eugenie: Almanach II. - Soupis repertoáru českého divadla v Brně 1884-1974, Státní divadlo v Brně 1974.

Dufková, Eugenie: Soupis českých divadelních představení v Brně v letech 1864-1884 in: Putování múzy Thálie: Sto let stálého českého divadla v Brně 1884-1984 - příloha k 100 letům otevření Národního divadla v Brně na Veveří ulici, Brno, Státní divadlo 1984.

Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999.

Horská, Pavla: Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa, Praha – Litomyšl, Paseka 2002.

Chroněk, Iloš; Dvořáková, Nina; Nováková, Milada; Samková, Eva: Brno v architektuře a výtvarném umění, Brno, Blok 1981.

Janák, Pavel: Soutěž na české Národní divadlo v Brně, *Stavitel* XVI/ 22, 1937, s. 20-23.

Jordánková, Hana; Sulitková, Ludmila: Brno, I. díl – Město uvnitř hradeb, Praha a Litomyšl, Paseka 2008.

Koch, Wilfried: *Evropská architektura*, Praha, Ikar 1998.

Kožík, František: Divadlo na Veveří (Průvodní slovo k fotografické reportáži), in: *Zlatá kniha*, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 19-35.

Kroha, Jiří; Hruža, Jiří: *Sovětská architektonická avantgarda*, Praha, Odeon 1973, obr. 73-158.

Kujelová, Denisa: *Alfa passage*, bakalářská diplomová práce, Brno, Filosofická fakulta Masarykovy university - Seminář dějin umění 2007.

Lévi–Strauss, Claude: *Smutné tropy*, Praha, Odeon 1966.

Maliř, Jiří: Advokát - příklad Hynka Bulína st., in: *Fasora, Lukáš; Hanuš, Jiří; Maliř, Jiří; Vykoupil, Libor: Člověk na Moravě v první polovině 20. Století*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006, s. 158-193.

Mareš, František: Merhautovy zásluhy o brněnské divadlo, in: *Zlatá kniha*, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 44-53.

Mareš, František: *Národní divadlo Moravy (Anketa o brněnské otázce divadelní r. 1899)*, in: *Zlatá kniha*, Brno, Družstvo národního divadla v Brně: s. 41-43.

Pešek, Jiří: *Od aglomerace k velkoměstu: Praha a středoevropské metropole 1850-1920*, Praha, Scriptorium 1999.

Poláček, Vojtěch: Nerealizovaný projekt Josefa Chochola a Jiřího Frejky na budovu Osvobozeného divadla z roku 1927, proseminární práce, Praha, Filozofická fakulta University Karlovy – Katedra divadelní vědy 2004.

Poláček, Vojtěch: Profesní pout' Otakara Novotného, seminární práce, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Ústav pro dějiny umění 2007.

Samek, Bohumil; Hrubý, Karel, Otto: Brno proměny města, Brno, Blok 1982.

Samek, Bohumil: Dějiny úsilí o tvář nové budovy českého divadla v Brně, in: Divadlo je divadlo – sborník statí, úvah a glos k 85. výročí českého divadla v Brně, Brno, Krajské kulturní středisko v Brně 1969.

Sedlák, Jan (ed): Slavné brněnské vily: Praha, Umělecká agentura Foibos v Praze, a. s.; Národní památkový ústav, územní pracoviště v Brně; Muzeum města Brna 2006.

Schnirch, Juliius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

Schnirch, Julius; Babánek, Bohumil: Družstvo českého národního divadla v Brně a snahy o stavbu nového divadla, in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 58-80.

Schultz, Christian: Německý dům v Brně v letech 1918-1939, diplomová práce z východoevropských dějin, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel a Masarykova universita v Brně 2007, online, <http://gfps.realmind.org/cz/>.

Starý, Oldřich: Poznámky k soutěži na české Národní divadlo v Brně, in: Stavba XIII/12, 1937, s. 189-190.

Třeštíková, Zuzana: Meziválečná pozemková reforma a její průběh na majetku premonstrátského kláštera v Milevsku, diplomová práce, Brno, Právnická fakulta Masarykovy university – Katedra dějin státu a práva 2006.

Veselý, Zdeněk: Dějiny českého státu v dokumentech, Praha, Victoria publishing, a.s. 1994.

Vondrák, Jaroslav: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

Zatloukal, Pavel: Příběhy z dlouhého století – Architektura let 1750 - 1918 na Moravě a ve Slezsku, Olomouc, Muzeum umění Olomouc 2002.

Zatloukalová, Jarmila: Brněnské divadlo: repertoár 1848-1914, Brno, Archiv města Brna, 2001.

Zatloukalová, Jarmila: Úvod k inventáři fondu R35, Archiv města Brna, 1993.

12.2 Prameny

Anonym: Článek o ideové soutěži na Národní divadlo v Brně, in: Dílo IX, 1911, s. 29-30.

Anonym: Die elektrische Beleuchtung, Brünnner Presse, 1. 11. 1882, Archiv města Brna, fond 03, i.č. 72.

Anonym: Die Eröffnung des neuen Theaters, Illuſtriertes Morgenblatt, 15. 11. 1882, Archiv města Brna, fond 03, i.č. 72.

Anonym: Historie přestaveb národního divadla v Brně na Veveří, nyní Mahenovy činohry, 1946, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Anonym: Naše cesta, in: Divadelní list, XIV /5, 25. 10. 1938, s. 83.

Anonym: O rekonstrukci v Divadle Na Hrabách, Divadelní list XIII/ 1, 21. 8. 1937, s. 3-7.

Anonym: Pět set představení Prodané nevěsty, in: Divadelní list XI/ 21, 27. května 1936, s. 525-530.

Anonym: Slavnostní večery, in: Divadelní list XI/ 23, 20. 6. 1936, s. 569-572.

Anonym: Slogan na titulní straně Divadelního listu, in: Divadelní list XIV/ 4, 10. 10. 1938, s. 61.

Anonym: Zprávy a poznámky, in Volné směry, 1909, s. 114-115.

Babánek, Bohumil: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 229.

Babánek, Bohumil: Průvodní zpráva k užší soutěži Českého národního divadla v Brně, číslo 052, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Babánek, Bohumil: Rozbor užší soutěže na české Nár. divadlo v Brně z r. 1937, vypracovaný na vyzvání Družstva č. N. div. Prof. Ing. Dr. Techn. Bohumilem Babánkem v lednu a únoru 1938, 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Borovský, Karel, Havlíček: Z Moravy, Praha, Národní noviny, listopad 1848, online, <http://texty.citanka.cz/havlicek/nn1-20.html>.

Část návrhu „Národ sobě“ (Antonín Balšánek) z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 218.

Část návrhu „Paridův soud“ (nezjištěný autor) z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 216.

Část návrhu Quo vadis (Alois Čenský) z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 219.

Část návrhu „Zelená maska“ (František Roith), Archiv města Brna, fond R35, i.č. 222.

Část návrhu „Zlatoroh“ neznámého autora, Archiv města Brna, fond R35, bez inventárního čísla.

Dílčí dlužní listy z roku 1894, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 209-210.

Dopis advokáta Antonína Balšánka Družstvu národního divadla v Brně z roku 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Dopis architekta Kysely spojený s odpovědí Družstva z 16. června 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Dopis Bohumila Babánka a Vladimíra Fischera Družstvu, září 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Dopis Družstva Národnímu výboru zemského hlavního města Brna – stavební policii, 8. 8. 1946, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Dopis Družstva Zemskému výboru Markrabství Moravského datovaný 12. 9. 1907, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205.

Dopis Družstvu od Císařského královského místrdožitelského přäsidia pro Moravu z 18. 9. 1881. Archiv města Brna, fond R35, i.č. 63.

Dopis Družstvu od c.k Policejního ředitelství v Brně informující o rozhodnutí císaře poskytnout Družstvu dar 10 000 K., 18. 11. 1908, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Dopis Emila Králíka Družstvu z 11. března 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Dopis Josefa Gočára Družstvu národního divadla v Brně z roku 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Dopis Kamila Hilberta Družstvu ze 7. července 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Dopis Krajského národního výboru v Brně Československým stavebním závodům, n. p. Stavoprojektu, krajskému architektonickému ateliéru, 24. 5. 1949, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Dopis Krajského národního výboru v Brně Družstvu českého národního divadla, 6. 4. 1949, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Dopis Leopolda Jungmanna Družstvu z 26. listopadu 1912, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Dopis pana Bendy z SVU Mánes Družstvu z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Dopis ředitele pivovaru v Brně V. J. Čečetky Judr. Baronu Pražákovi z 23. 11. 1900, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Dopis Vendelína Budila Družstvu z 31. 5. 1893, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

Dopis Vendelína Budila předsedovi Družstva Judr. Baronu Pražákovi z 8. 7. 1893, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

Dopis Vendelína Budila předsedovi Družstva Judr. Baronu Pražákovi z 14. 7. 1893, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

Dopis Vendelína Budila předsedovi Družstva Judr. Baronu Pražákovi z 25. 7. 1893, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

Dopis z 28. února 1913, podepsaný mnoha architekty, jehož odesilatelem a nejspíše i pisatelem je Otakar Novotný, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Dopisy SVU Mánes (Novotný, Benda) Družstvu a odpovědi Družstva na tyto dopisy z jara 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Dopisy Družstva národního divadla zaměstnancům projekční kanceláře, 28. 4. 1949, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Dryák, Alois: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s.30-50.

Fotografie domu na Ratvítově náměstí č. 6 z roku 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby pravděpodobně z projektu Aloise Dryáka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Aloise Dryáka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby k projektu Aloise Dryáka z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 217.

Fotografie prostorové kresby z projektu Bohumila Hübschmanna z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Čeňka Vořecha z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Emila Králíka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Františka Rotha z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Jaroslava Vondráka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Josefa Chochola z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Josefa Maříka a Karla Šidlíka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Ladislava Pospíšila z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu „Moravěnce milé“ neznámého autora z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu neznámého autora z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Otakara Novotného z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Pavla Janáka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Stará píseň neznámého autora z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Theodora Macharáčka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie prostorové kresby z projektu Viktorína Šulce z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Fotografie různých prostorových kreseb z různých projektů, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211.

Frejka, Jiří: Brněnská divadelní soutěž, in: Stavitel XVI/24, 1937, s. 24-25.

Frejka, Jiří: O universálním jevišti, in: Fronta - sborník mezinárodní soudobé aktivity, Brno 1927, s. 106-107.

Haftl, Viktor: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 252.

Hlaváč, Jaroslav; Lodr, Karel: Projekt Českého národního divadla, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 240.

Hübschmann, Bohumil: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s. 30-50.

Chroněk, Iloš; Dvořáková, Nina; Nováková, Milada; Samková, Eva: Brno v architektuře a výtvarném umění, Brno, Blok 1981, s. 195-213.

Ideová soutěž na náčrtky pro České národní divadlo a přiléhající nájemné domy v Brně, Architektonický obzor 10, 1911, sešit 2 – únor.

Ideová soutěž na náčrtky pro České národní divadlo a přiléhající nájemné domy v Brně, Architektonický obzor 10, 1911, sešit 3 – březen.

Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, in: Styl 3, 1911, s.30-50.

Janák, Pavel: Soutěž na české Národní divadlo v Brně, in: Stavitel XVI/22, 1937, s. 20-23.

Jednatelská zpráva Družstva českého národního divadla v Brně čtená ve valné hromadě dne 2. května 1895, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Jednatelská zpráva Družstva českého národního divadla v Brně, přednesená ve valné hromadě dne 16. května 1897, in: Výroční zprávy Družstva českého nár. divadla v Brně za rok 1896, Brno, Družstvo českého národního divadla v Brně 1897, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Jednatelská zpráva výboru Družstva Národního divadla v Brně, přednesená o valné hromadě dne 2. května profesorem Frant. Dlouhým, 2. 5. 1896, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Jednání s akciovým pivovarem v Přerově o možných půjčkách na stavbu arény ND v Brně, korespondence z 5. 6. 1907, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Jechová, Eliška: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 230.

Jiříkovský, Václav: O budoucnosti brněnského divadla, in: Divadelní list XIV/11, 14. 1. 1939, s. 241-245.

Kerhart, František; Zelenka, František: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 243.

Konkurs – zadání ideové soutěže z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Korespondence mezi Družstvem a ředitelem Antonínem Fenclem ze sezóny 1913/14, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

Korespondence mezi Družstvem a ředitelem Antošem J. Frýdou z roku 1908, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

Kovářík, David: „Brněnský pochod smrti“: Mýty a skutečnost, Centrum pro studium demokracie a kultury, online, <http://www.cdk.cz/konference/60-vyroci/david-kovarik/>.

Krabice s archivními materiály z doby války, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 209-210.

Kuba, Vilém; Hruška, Emanuel: České národní divadlo v Brně – projekt, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 244.

Kuba, Vilém; Hruška, Emanuel: Graficky vyjádřená kritika projektu Jana Víška, 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Kuba, Vilém; Hruška, Emanuel: Návrh na České národní divadlo v Brně, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 237.

Kuba, Vilém; Hruška, Emanuel: Návrh na České národní divadlo v Brně, Archiv města Brna, 1937, fond R35, i.č. 237.

Kuba, Vilém; Hruška, Emanuel: Poznámky k novému projektu brněnského Národního divadla, který byl porotou nejlépe kvalifikován pro realizaci (projekt arch. Víška), 10. 1. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Kubeš, Luděk; Pekárek, Oldřich; Frejka, Jiří: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 231.

Liebscher, Adolf; Levický, Petr: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 241.

Listina přítomných – při enquetové schůzi o ND na Moravě ve Vesně dne 16. 4. 1899, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 80.

Mařík, Josef; Šidlík, Karel: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s. 30-50.

Nedatovaný dopis Jana Víška Družstvu, pravděpodobně 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Nedatovaný dopis Organizace českého herectva v Praze Družstvu, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Nedatovaný leták, který zval na Národní slavnost v Lužánkách, konanou 16. 9. 1894, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Několik dopisů mezi Družstvem a SVU Mánes z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Novotný, Otakar: Kronika, Volné směry, 1911, s. 157-159.

Novotný, Otakar: O reprezentačním domě obce Pražské, Styl 4, 1912, s. 38-39.

Novotný, Otakar: Poznámka o dokonalých slozích, Styl 5, 1913, s. 1-10.

Novotný, Otakar: Tvoření formy v architektuře, Styl 4, 1912, s. 3-10.

Obsáhlá korespondence Družstva z počátku 30. let 20. století, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 209-210.

Obsáhlá korespondence mezi architekty a Družstvem z února, března a dubna 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Odpečetěné obálky se jmény autorů, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Odpověď Družstva na dopis pana Bendy z SVU Mánes z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Opis dopisu Bohumila Babánka předsednictvu Družstva z 26. 2. 1938, in: Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 10. 2. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Opis originálu smlouvy mezi DČND v Brně a div. ředitelem panem Aloisem Staňkem – Doubravským pro léta 1903/4 – 1907/8, 9. června 1903, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 40.

Plakát k výstavě přepracovaných návrhů, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Plán na postavení verandy na staveništi v Habrlerově ulici z 31. 5. 1904, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 80.

Plány jednotlivých podlaží projektu „Caevant consules“ Bohumila Hübschmanna, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 221.

Podmínky na návrh Českého národního divadla v Brně, duben 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Podmínky pro přepracování oceněných projektů ze soutěže na návrh českého Národního divadla v Brně, 24. 5. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Podmínky věcné soutěže z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

Polizeiverordnung über die bauliche Anlage, die innere Einrichtung und den Betrieb von Theatern, öffentlichen Versammlungsräumen und Zirkusanlagen, Sechste ergänzte Auflage, Berlin, Wilhelm & Sohn 1929, s. 17-33.

Posudek architektů z 19. 11. 1909, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Posudek divadelních odborníků doplněný kanceláří Družstva, únor 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Program ideové soutěže z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Projekt na České národní divadlo v Brně č. 256, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 246.

Projekt na České národní divadlo v Brně č. 257, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 250.

Projekt na České národní divadlo v Brně č. 268, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 249.

Projekt na České národní divadlo v Brně č. 278, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 253.

Protokol o uložení urny sepsaný dne 17. 5. 1935 a seznam zde schraňovaných památek, 17. 5. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 78a.

.Protokol o zasedání jury z 13. ledna 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Protokol o zasedání jury z 23. ledna 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Protokol o zasedání stavební komise z 25. 4. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Protokol rozhodčí komise Ústředí architektů při s. v. čsl. odbor Brno, 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Protokol z ustavující schůze poroty ze 17. prosince 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

Protokol ze schůze poroty z 18. prosince 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

Protokoly o zasedání jury z 13. ledna a 23. ledna 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Protokoly ze schůzí poroty ze 17. a 18. prosince 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

Průvodní zpráva k soutěžnímu projektu českého Národního divadla v Brně Fr. Kerharta a Fr. Zelenky, Stavba XIII/1937, s. 199-200.

Průvodní zpráva o soutěžním návrhu Quo vadis (Alois Čenský), Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

Průvodní zprávy k některým projektům ze soutěže na české Národní divadlo v roce 1936, Stavba XIII/1937, s. 190-200.

Příští věcná soutěž na Národní divadlo v Brně, Kronika 51, Styl 3, 1911, s.51-52.

Reakce poslance Dr. Stránského na referát Františka Mareše přednesený na jedné ze schůzí Družstva z jara 1899, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 80.

Referát Františka Mareše přednesený na jedné ze schůzí Družstva z jara 1899, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 80.

Reprodukce fotografie hlediště Janáčkova divadla, in: Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, obrazová příloha.

Reprodukce fotografie hlediště Starého divadla z roku 1934, in: Kožík, František: Divadlo na Veveří (Průvodní slovo k fotografické reportáži), in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934, s. 19-35.

Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu Josefa Gočára a Vlastislava Hofmana z roku 1910, in: Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, obrazová příloha.

Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu J. Víška, V. Zavřela a L. Žáčkové z roku 1957, in: Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, obrazová příloha.

Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu Otakara Novotného z roku 1913, in: Novotný, Otakar: Vybrané stati o architektuře, interiéru, užitém umění a uměleckém průmyslu, ACTA UPM XVIII, C3 COMMENTATIONES, Praha, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze 1984.

Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu Pavla Janáka na úpravu Palackého náměstí v Praze z roku 1907, Šopák, Pavel: Janák, Pavel, in: Bergmanová, Marie a kolektiv: Vademekum – Moderní umění v Čechách a na Moravě 1890 – 1938, Praha, Gallery 2002, s. 154.

Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu Richarda Klenky a Viktorína Šulce z roku 1913, in: Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, obrazová příloha.

Reprodukce fotografie z projektu Bohumila Babánka na nové Německé divadlo z roku 1935, online, 18. 8. 2008, <http://www.docomomo.cz/index/building/361>.

Reprodukce fotografií z projektů soutěží na Německé divadlo v letech 1928-1929 a 1935, online, 18. 8. 2008, <http://www.docomomo.cz/index/buildings>.

Resumé pracovního komitétu pro divadelní otázku v Brně, který se sešel 19. 3. 1928 v Pánském klubu a 26. 3. u Stopků. Archiv města Brna, fond R35, i.č. 79.

Roith, František: Autorská zpráva k projektu, in: Ideová soutěž na národní divadlo v Brně – původní zprávy k projektům, Styl 3, 1911, s. 30-50.

Roštlapil, Václav: Alternativní projekt menšího divadla, 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Roštlapil, Václav; Grunt, Jaroslav: Důvodná zpráva k přípravnému podprojektu na budovu ČND v Brně, 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Různé články uveřejněné v čísle periodika. Tagesblatte aus Mähren und Schlesien, 15. 11. 1882.

Sbírky v Království Českém na České Národní divadlo v Brně, Velká účetní kniha podle okresů – příspěvky obcí a spolků z let 1902-1904, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 194.

Schmigmator, K.; Dernier, S.: Situationsplann der Landeshauptstadt Brünn, Brünn, Verlag von C. Winkler's Buchhandlung 1890.

Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.

Situační plány k věcné soutěži v roce 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213b.

Slovní doprovod a rozpočet nákladu k projektu „Fibich“ Aloise Dryáka z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 212.

Smlouva mezi DČND a panem ředitelem Františkem Pokorným z 18. 8. 1885, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 40.

Smlouva s ředitelem Františkem Lacinou na sezónu 1912/13, podepsaná 1. 5. 1912, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 40.

Smlouva s ředitelem Františkem Lacinou z 15. 3. 1900, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 40.

Smlouva s ředitelem Františkem Lacinou z 29. 4. 1909, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 40.

Smlouva uzavřená mezi Družstvem českého Národního divadla v Brně a zemí Moravskoslezskou o převzetí provozování Národního divadla v Brně – Návrh, 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 42.

Soupis projektů ideové soutěže z roku 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Srba, Bořivoj: K zrodu ideje národního divadla v českém divadelním hnutí, in: Program státního divadla v Brně 83/84, září 1983 – duben 1984, s. 15-20, s. 54-59, s. 122-128, s. 158-163, s. 219-227, s. 262-268, s. 302-307, s. 342-346.

Starec, Václav: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 234.

Starec, Václav: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Stavební program k architektonické soutěži z roku 1936, duben 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Stavební program k věcné soutěži pro České národní divadlo v Brně z 15. května 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 214.

Stavební program pro soutěž z roku 1937, 1937, Archiv města Brna, fond R35, 24. 5. 1937, i.č. 208-209.

Šeky vypsány Judr. Františkem Aloisem Šromem 12. 9. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 209-210.

Škára, Vladimír; Škarda, Evžen: Soutěžní návrh na stavbu Národního divadla v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 245.

Škára, Vladimír; Škarda, Evžen: Soutěžní náčrt novostavby Národního divadla v Brně, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Šmejkal, František: Český konstruktivismus, Umění 30, 1982, s. 214-243.

Štěpánská, Eva: Před lety..., in: Aplaus – měsíčník národního divadla v Brně VII, květen 2007, s. 23.

Telcová-Jurenková, Jiřina: Divadlo na Veveří ulici a jeho budova, in: Časopis Moravského muzea, 1960/45, s. 199-214.

Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně - návrh, 7. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Toušek, František; Gregor, Alois: Zpráva Družstva českého národního divadla v Brně o přípravách na stavbu Českého národního divadla v Brně, 30. 5. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Vacek, Stivo: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 251.

Víšek, Jan: Budování Národního divadla v Brně, in: Program I/5, 1. 4. 1946, s. 6-7.

Víšek, Jan: Cestovní zpráva – Říšská divadla 1940, 23. 5. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 209-210.

Víšek, Jan: Projekt na České národní divadlo v Brně, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 233.

Víšek, Jan: Soutěžný návrh na České národní divadlo v Brně – varianta 051a, 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Víšek, Jan: Soutěžný návrh na České národní divadlo v Brně – varianta 051, 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 236.

Vložka k protokolu zemské komise pro stavební obnovu, nedatováno – pravděpodobně 1946, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 205a.

Vysvětlení k návrhu Nový život od neznámého autora, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Výroční zpráva Družstva za rok 1889 čtená na valné hromadě 9. 2. 1890, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Výroční zpráva Družstva za rok 1890 čtená na valné hromadě 12. 4. 1891, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Výroční zpráva Družstva za rok 1891 čtená na valné hromadě 25. 3. 1892, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Vzrůst obyvatelstva města Brna – tabulka, in: Roštlapil, Václav; Grunt, Jaroslav: Důvodná zpráva k přípravnému podprojektu na budovu ČND v Brně, 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Zákon o státním divadle v Brně 192/48, in: Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé, 4. 8. 1948, online, <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/>.

Zápis o průběhu XXV. zasedání Zastupitelstva města Brna, konaného dne 23. prosince 1992, 23. 12. 1992, online, http://www.brno.cz/main/dokumenty/zmb/19921223-zmbZ1_25z.htm.

Zápis z první schůze výboru družstva z 24. 1. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis z výboru Družstva z 31. 1. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis z výboru Družstva z 16. 2. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 13. 4. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 4. 5, 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápisy ze schůzí výboru Družstva z jara 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápisy ze schůzí výboru Družstva z 27. 4. a 5. 5 a valné hromady z 13. 4. 1881, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 4. 11. 1882, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze valné hromady Družstva z 26. 9. 1883, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze Družstva z 12. 11. 1883, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze valné hromady Družstva ze 7. 8. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 20. 9. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 10. 10. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 25. 11. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 4. 12. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 11. 12. 1884, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápisy ze schůzí výboru Družstva z jara 1885, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 31. 7. 1885, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 6. 11. 1885, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 21. 1. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 27. 1. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 1.

Zápis z valné hromady Družstva z 31. 1. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 22. 2. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Schůze enketty - zápis, 10. 6. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 21. 6. 1886, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Zápisy ze schůzí výboru Družstva z 17. 11. 1892, 19. 3. 1892, 9. 4. 1892, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 2. 4. 1892, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Zápisy ze schůzí výboru Družstva z 22. 4., 30. 5., 9. 6., a 15. 6., 1892., Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Zápisy ze schůzí výboru Družstva z jara a léta 1894, například z 2. 6. toho roku, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 2.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 22. 3. 1897.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 26. 2. 1898., Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis ze schůze valné hromady Družstva z 10. 5. 1899., Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis ze schůze valné hromady Družstva z 21. 4. 1900, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 26. 11. 1900, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 20. 3. 1901, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis ze schůze výboru Družstva ze 17. 12. 1901, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápisy z výboru Družstva z 9. 2. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 15. 3. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 24. 3. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis z valné hromady Družstva z 26. 5. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis z výboru Družstva z 27. 6. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis z výboru Družstva z 6. 8. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis z výboru Družstva z 14. 7. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis z výboru Družstva z 22. 7. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis z výboru Družstva z 19. 9. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis z výboru Družstva z 1. 10. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis z výboru Družstva z 1. 12. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápisy z výboru Družstva z 22. 10. a 9. 12. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis z výboru Družstva z 9. 12. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis z výboru Družstva z 22. 12. 1902, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 19. 1. 1903, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápisy ze schůzí výboru Družstva z roku 1903, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis ze schůze valné hromady Družstva z 25. 4. 1903.

Zpráva o schůzi architektonické komise z 19. 6. 1903, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis z výboru Družstva z 1. 2. 1904, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 3.

Zápis z výboru Družstva z 26. 10. 1908, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 4.

Zápis z výboru Družstva z 16. 11. 1908, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 4.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 7. 12. 1908, Protokol o schůzi architektonické komise konané dne 17. 12. 1908, Archiv města Brna, fond R 35, i.č. 205.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 16. 11. 1908, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 4.

Zápis ze schůze družstva z 7.12. 1908, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 25. 1. 1909, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 3. 2. 1909, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

Zápis z mimořádné valné hromady Družstva z 27. 2. 1909.

Zápis z mimořádné valné hromady Družstva z 13. 3. 1909 (Pokračování odročené schůze z 27. 2.), Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 22. 3. 1909, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 3. 5. 1909.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 29. 1. 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 16. 3. 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 5.

Zápis ze schůze družstva z 12.5. 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Zápis ze schůze družstva z 15.6. 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Zápis z výborové schůze Družstva Českého národního divadla v Brně z 10. dubna 1911, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 206.

Zápis ze schůze výboru družstva z 10. 1. 1914, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis ze schůze výboru družstva z 18. 2. 1914, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis ze schůze výboru družstva z 3. 3. 1914, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis ze schůze výboru družstva z 15. 5. 1914, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis ze schůze výboru družstva z 13. 8. 1914, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis z velké schůze Družstva a zástupců spolků z 11. 5. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 12. 6. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 14. 10. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 23. 11. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis z ustavující schůze nového výboru Družstva z 12. 12. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 19. 12. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 21. 12. 1918, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 4. 1. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápisy ze schůzí výboru Družstva ze 7. 2. a 12. 2. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 11. 3. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 6.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 11. 3. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápisy ze schůzí výboru Družstva ze 17. 3. a 27.3. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 27.3. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 8. 4. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 15. 4. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 30. 4. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 3. 5. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 8. 5. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 12. 6. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze valné hromady Družstva z 18. 6. 1919.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 7. 8. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 29. 9. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 6.12. 1919, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 21. 2. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze mimořádné valné hromady Družstva z 22. 2. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 6. 3. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 13. 4. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 11. 5. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 21. 6. 1920.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 4. 9. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 27. 11. 1920, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 18. 1. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze řádné valné hromady Družstva z 11. 4. 1921.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 27. 5. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 11. 6. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 28. 6. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 22. 9. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 7. 10. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 19. 11. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 9. 12. 1921, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 30. 1. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 15. 3. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 23. 5. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 16. 6. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 16. 6. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze valné hromady Družstva z 19. 6. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze valné hromady z 20. 11. 1922, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 3. 3. 1923, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 24. 3. 1924, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 14. 4. 1924, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 9. 2. 1925, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze valné hromady z 23. 3. 1925, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 27. 3. 1925, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 17. 4. 1925, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 8. 6. 1925, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 28. 1. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 19. 2. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze valné hromady z 28. 3. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 16. 4. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápisy ze schůzí výboru Družstva ze 7. 5. 1926 a 20. 8. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 7. 6. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 26. 11. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze valné hromady z 12. 12. 1926, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 18. 3. 1927, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 9. 4. 1927, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze valné hromady z 27. 11. 1927, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 13. 1. 1928, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 22. 3. 1928, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 26. 3. 1928, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis z mimořádné valné schůze z 29. 4. 1928, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 5. 5. 1928, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 19. 4. 1929, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze valné hromady Družstva z 2. 6. 1929, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 1. 2. 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 21. 3. 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 21. 3. 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 1. 4. 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze výboru Družstva z 12. 5. 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze vedení Družstva a zástupců Země z 30. 12. 1930, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze vedení Družstva a zástupců Země z 1. 6. 1931, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze vedení Družstva a zástupců Země z 28. 1. 1932, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 17. 5. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 1. 6. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 2. 7. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 12. 9. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 15. 10. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 13. 12. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 16. 12. 1935, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 14. 2. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 13. 3. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 20. 4. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 18. 5. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 3. 6. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 19. 6. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 30. 6. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 12. 9. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 16. 11. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 30. 11. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 7. 12. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 19. 12. 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 13. 2. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 3. 4. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 2. 9. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 4. 11. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 13. 12. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 13. 1. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 10. 2. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 26. 2. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva ze 8. 3. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 9. 6. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 30. 11. 1938, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 29. 3. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 29. 6. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 30. 8. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 4. 10. 1939 Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 30. 10. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 30. 11. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 11. 12. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 18. 12. 1939, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 12. 1. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 15. 2. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 27. 3. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 26.4. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 6. 6. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 8.10. 1940, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 27.1. 1941, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 13.2. 1941, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zápis ze schůze předsednictva Družstva z 13.6. 1941, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 7.

Zpráva rozpočtového výboru o dodatečném schválení ve smyslu § 3 zák. ze dne 15. dubna 1920, č 337 Sb. z. a n. vládního nařízení ze dne 28 září 1920, č. 550 Sb. z. a n. o osvobození darů pro národní fond Masarykův od daní a poplatků, Senát Národního shromáždění R. Č. r. 1921., 12. 1. 1921, online, http://www.psp.cz/eknih/1920ns/se/tisky/t0359_00.htm.

Závěrečný protokol poroty pro posouzení přepracovaných ideových návrhů na stavbu nového Českého Národního divadla v Brně na nároží ulice Veverí a Žerotínova náměstí ze dne 12. prosince 1937, 12. 12. 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208-209.

Životopis Ladislava Chmelenského zaslaný Družstvu v roce 1890, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 50.

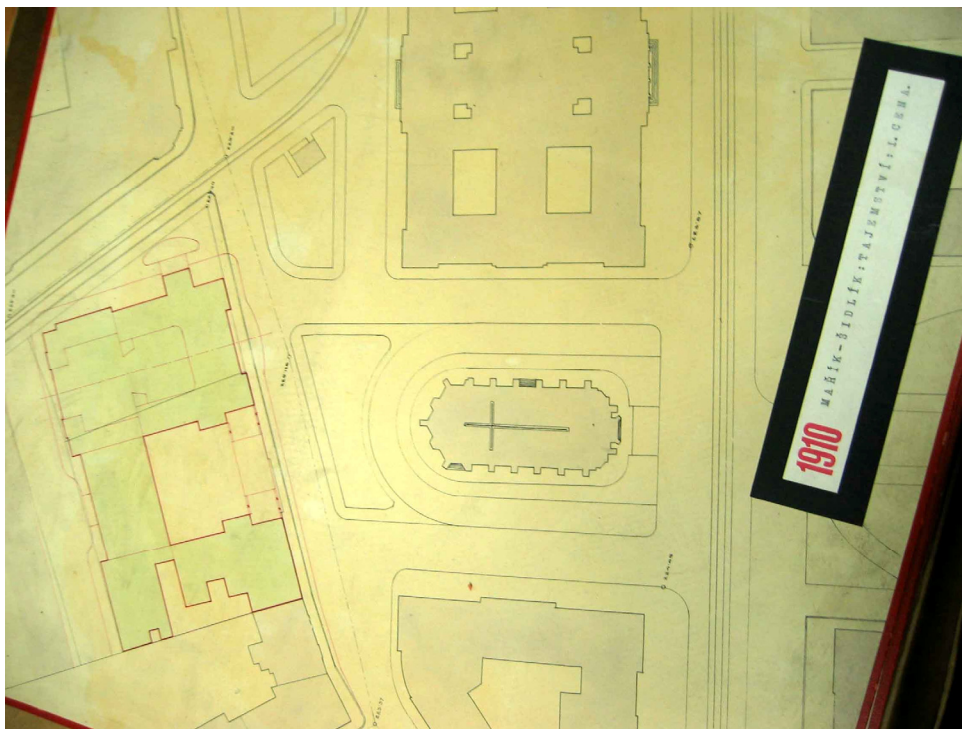
13. Obrazová příloha



Obr. 1 Reprodukce fotografie někdejšího Německého divadla (Na Hradbách, Mahenova), in: Kozík, František: Divadlo Na Hradbách (převodní slovo k fotografické reportáži), in: Zlatá kniha, Brno, Družstvo národního divadla v Brně 1934 in: s. 111 - 140.



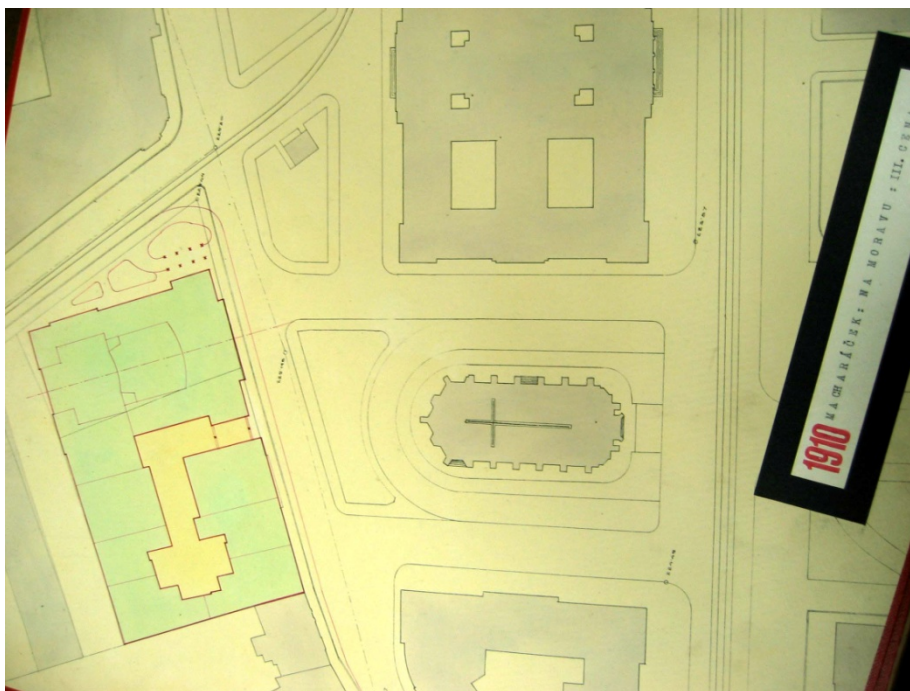
Obr. 2 Fotografie nákresu domu na Ratvitově náměstí č. 6 z roku 1884 Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



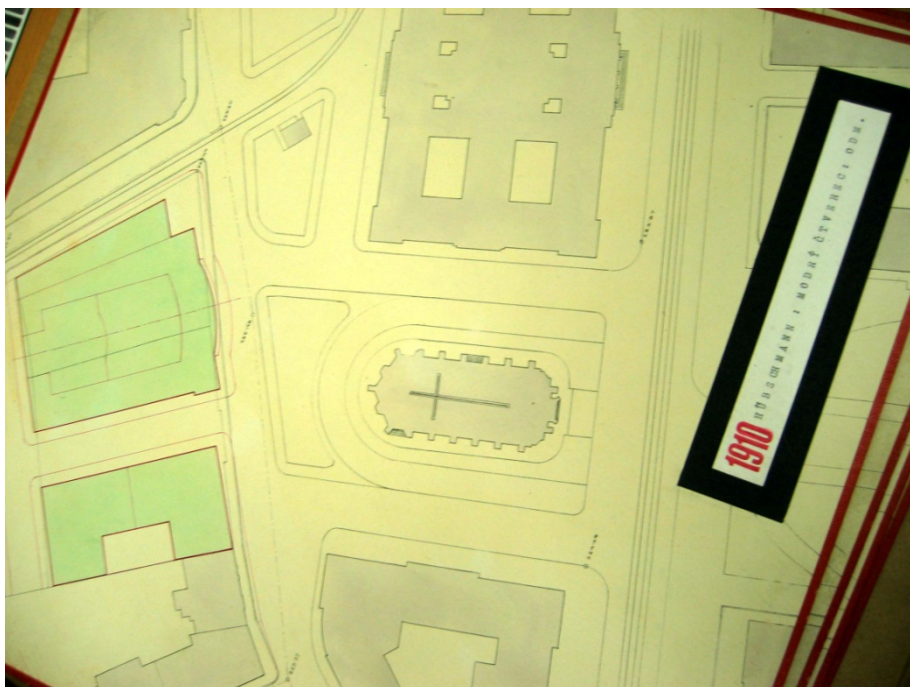
Obr. 3 Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.
Josef Mařík a Karel Šidlík: Tajemství



Obr. 4 Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.
Alois Dryák: Studie



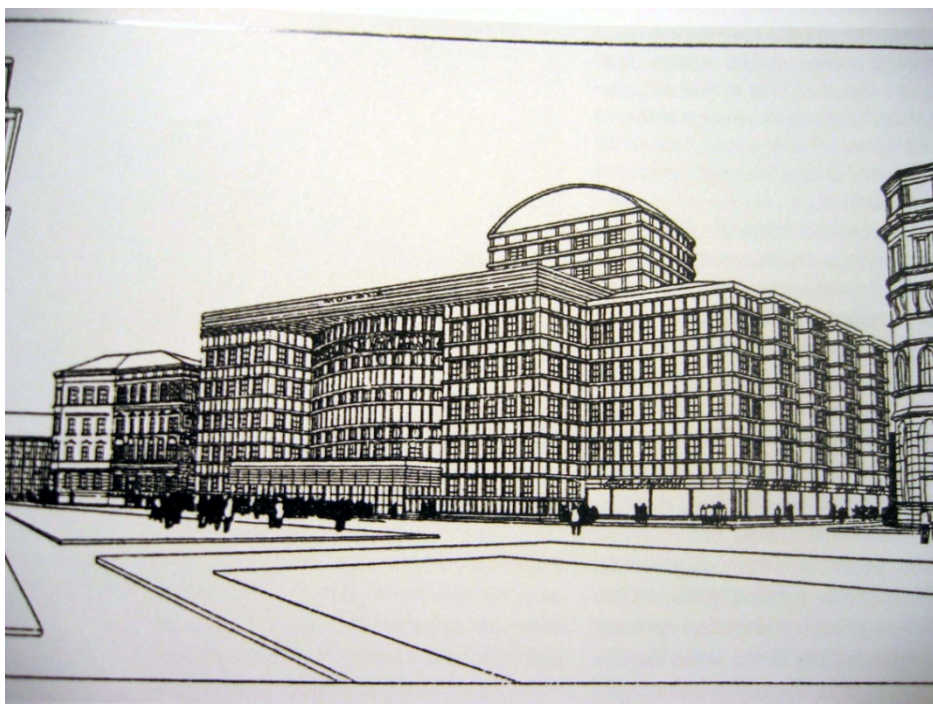
Obr. 5 Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.
Theodor Macharáček: Na Moravu



Obr. 6 Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.
Bohumil Hübschmann: Modrý čtverec



Obr. 7 Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.
Neznámý autor: Stará píseň



Obr. 8 Fotografie prostorové kresby z projektu Pavla Janáka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



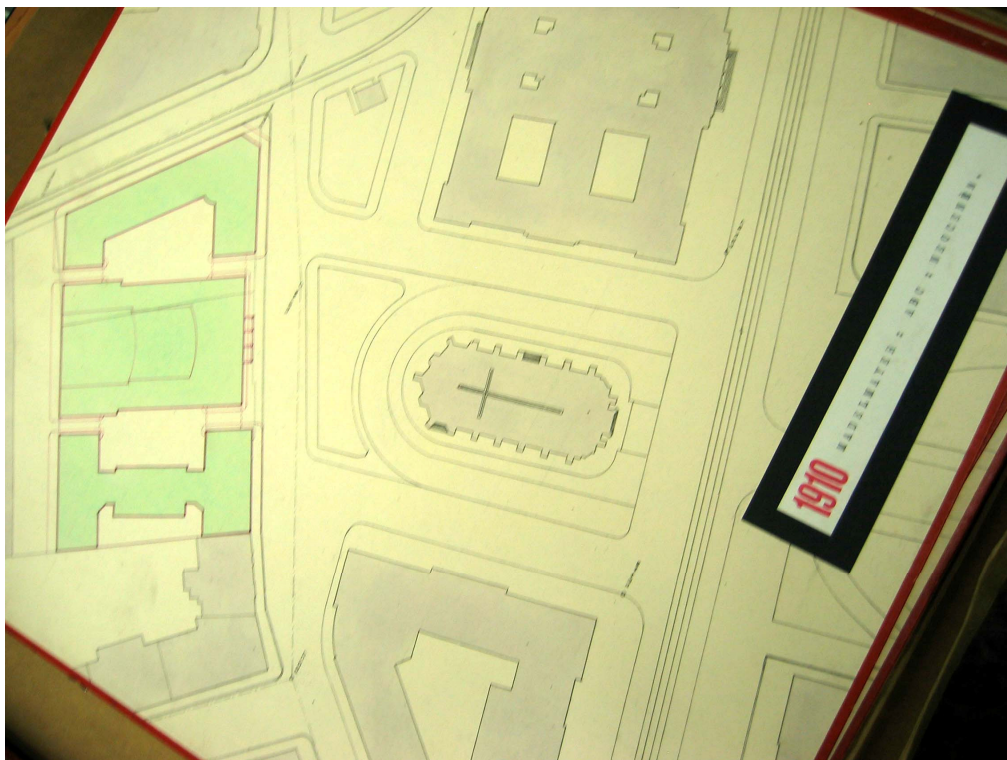
Obr. 9 Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.
Otokar Novotný



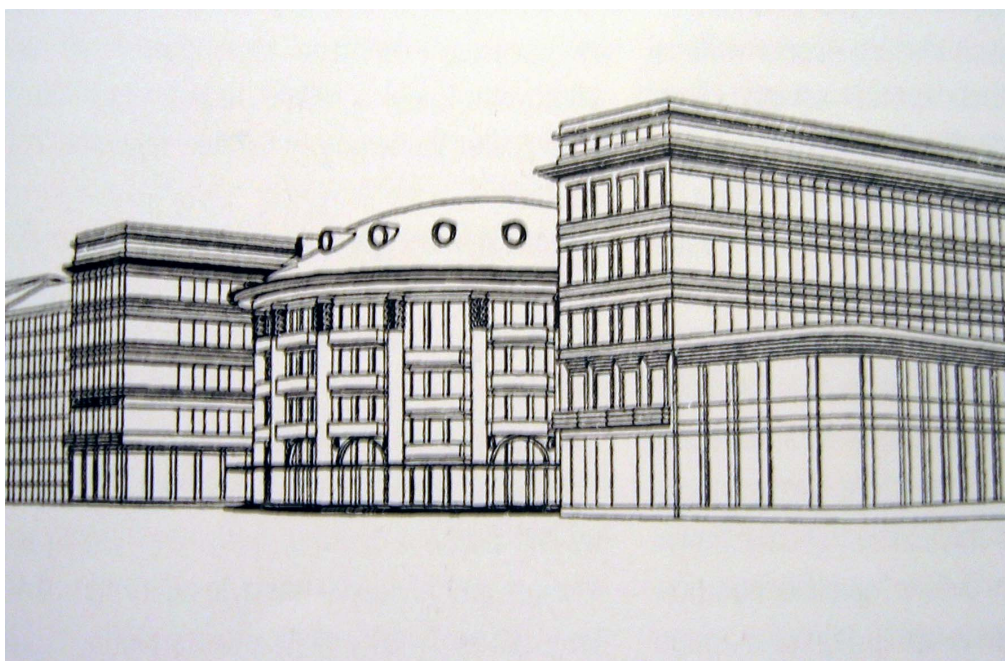
Obr. 10 Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.
Jaroslav Vondrák: Nově si stavme...



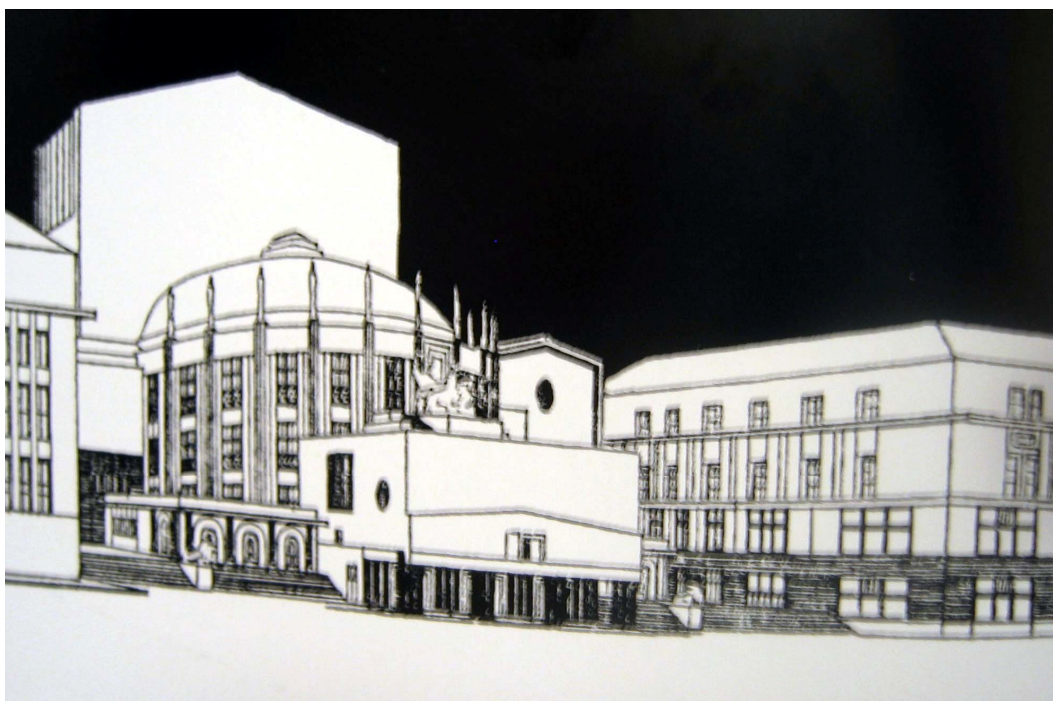
Obr. 11 Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.
Antonín Balšánek



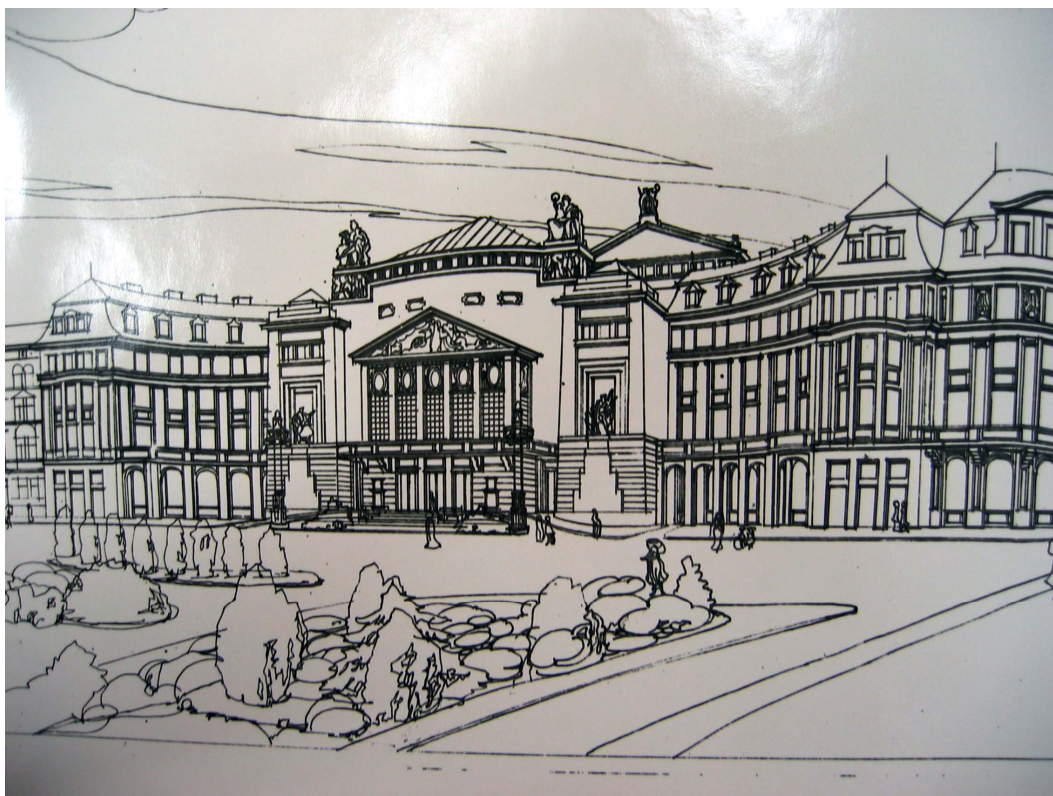
Obr. 12 Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.
Kladius Madelmayer: ABC



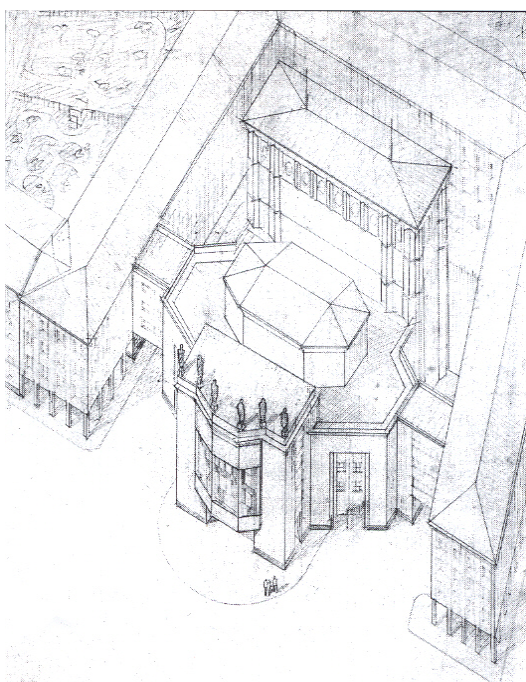
Obr. 13 Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.
Josef Chochol



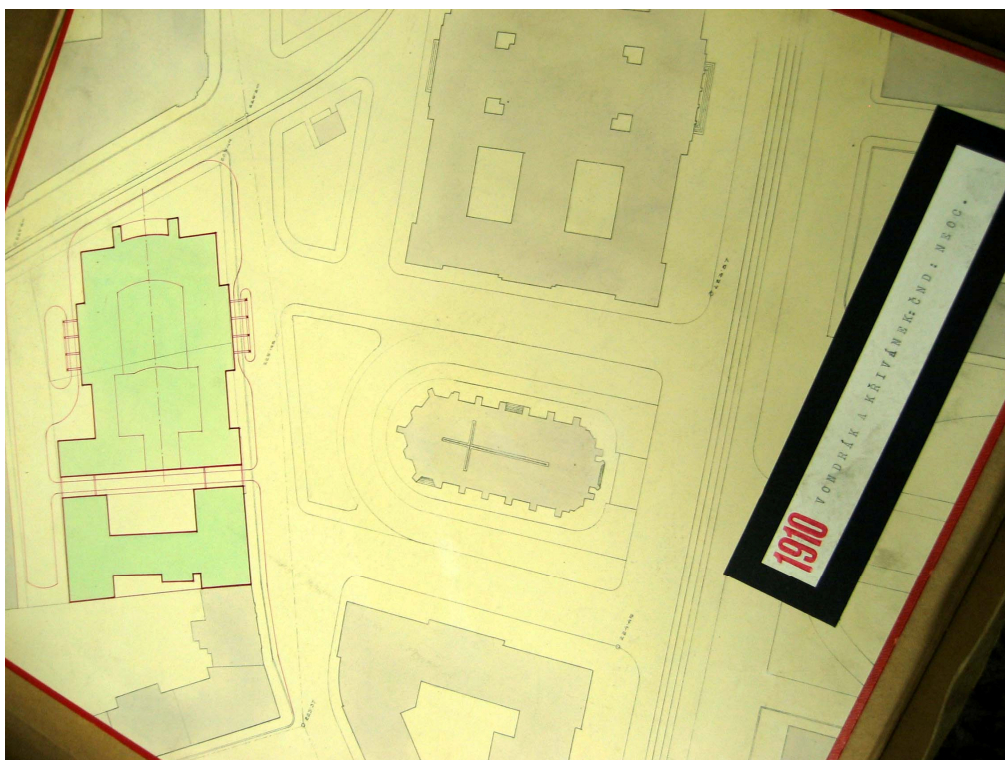
Obr. 14 Fotografie prostorové kresby z projektu Čeňka Vořecha z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



Obr. 15 Fotografie prostorové kresby pravděpodobně z projektu Aloise Dryáka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



Obr. 16 Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu Josefa Gočára a Vlastislava Hofmana z roku 1910, Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, obrazová příloha



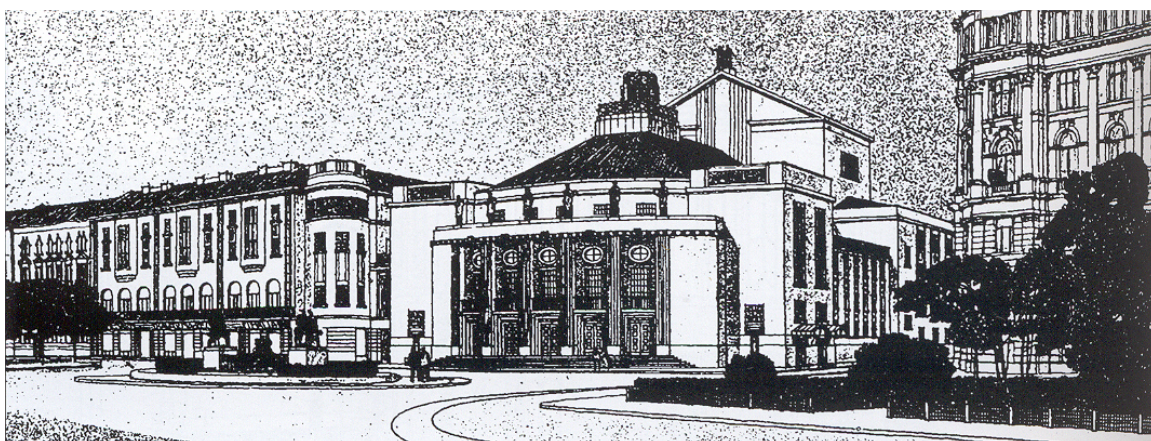
Obr. 17 Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.
Vondrák a Krivánek: ČND



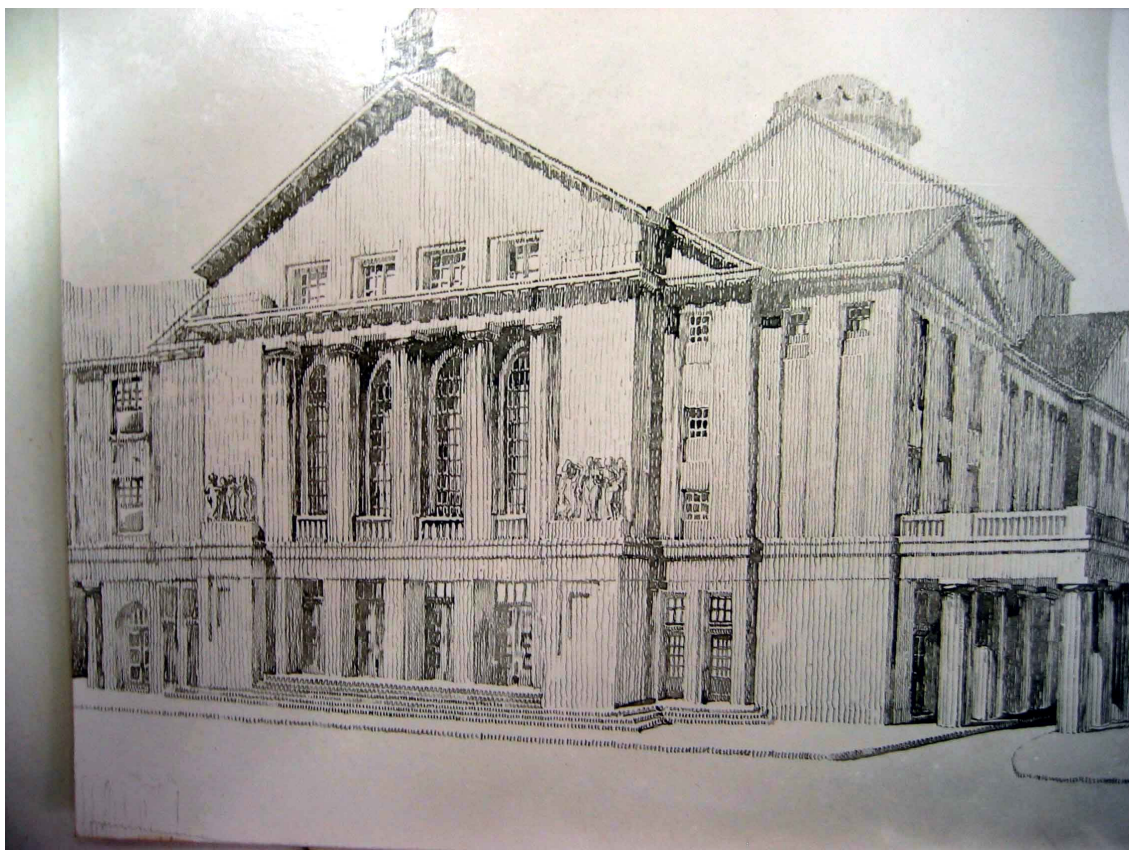
Obr. 18 Situační plány k ideové soutěži v roce 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213a.
Antonín Balšánek



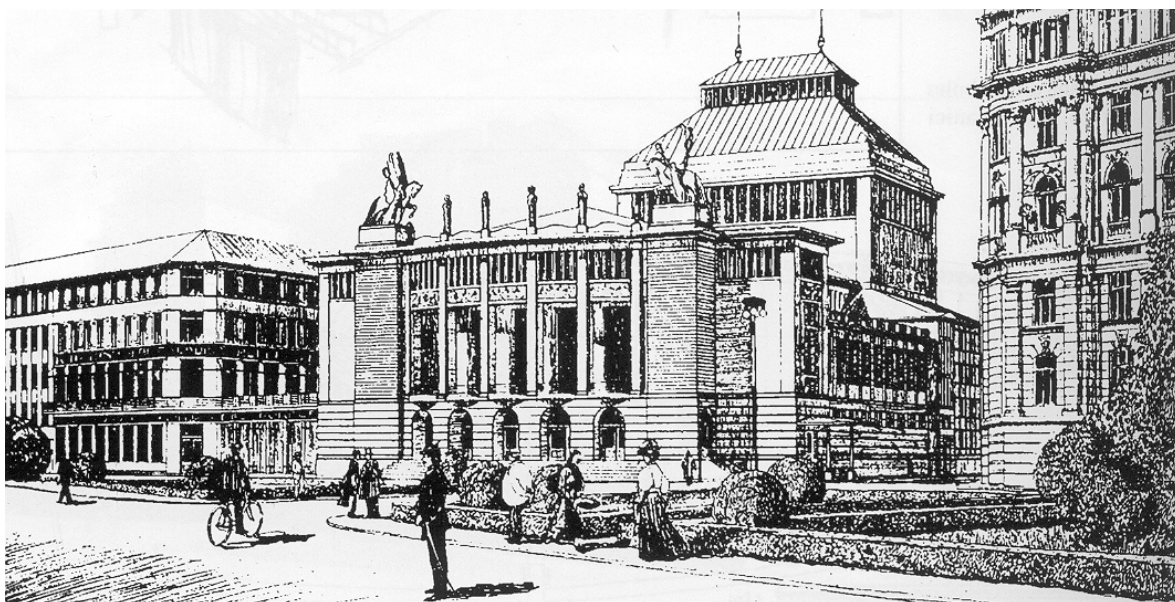
Obr. 19 Fotografie prostorové kresby z projektu Josefa Mařika a Karla Šidlíka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



Obr. 20 Fotografie prostorové kresby z projektu Aloise Dryáka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



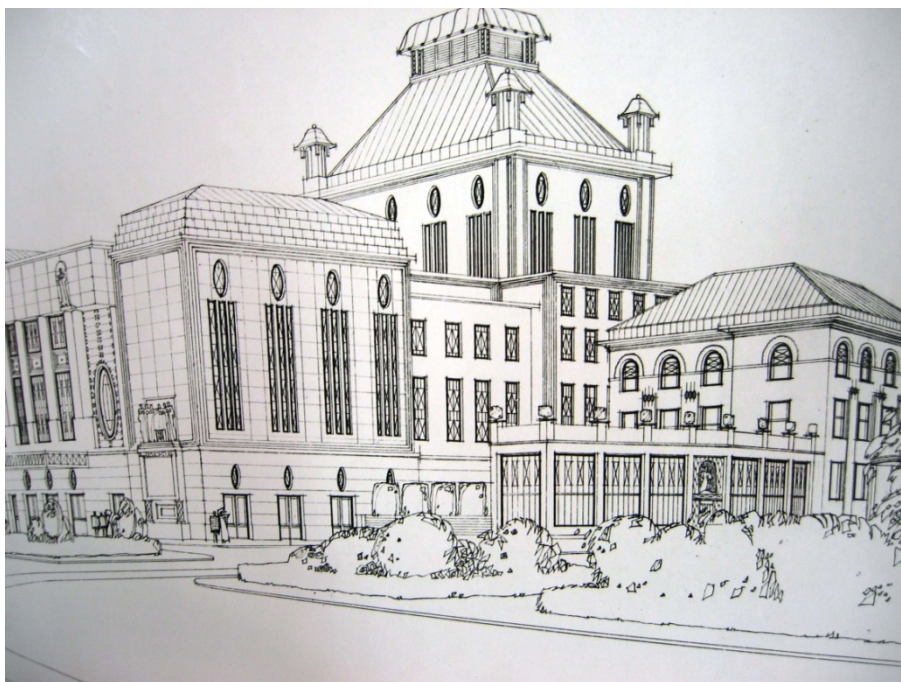
Obr. 21 Fotografie prostorové kresby z projektu Theodora Macharácěka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



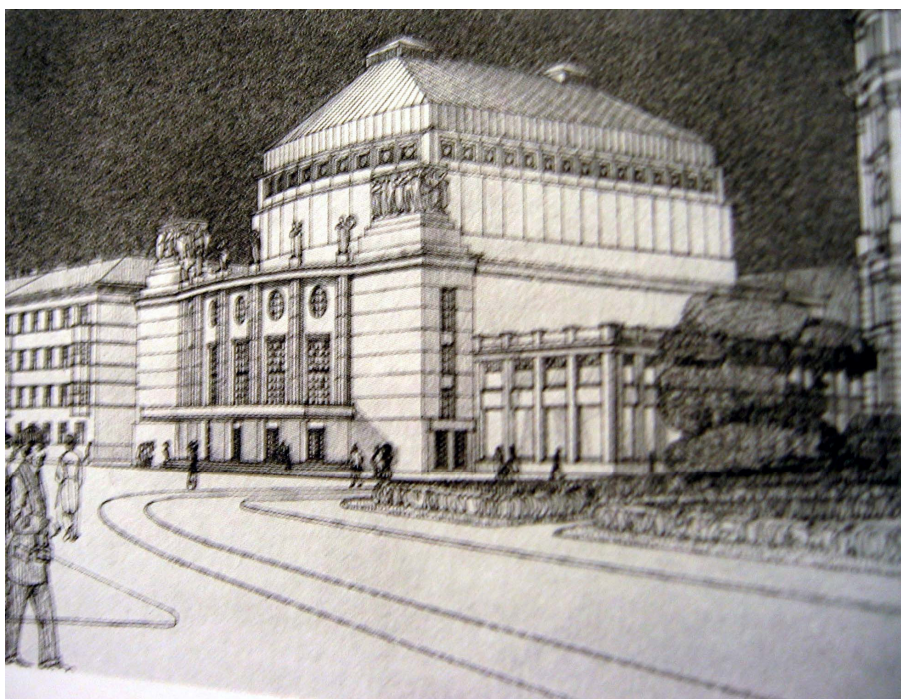
Obr. 22 Fotografie prostorové kresby z projektu Františka Rotha z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



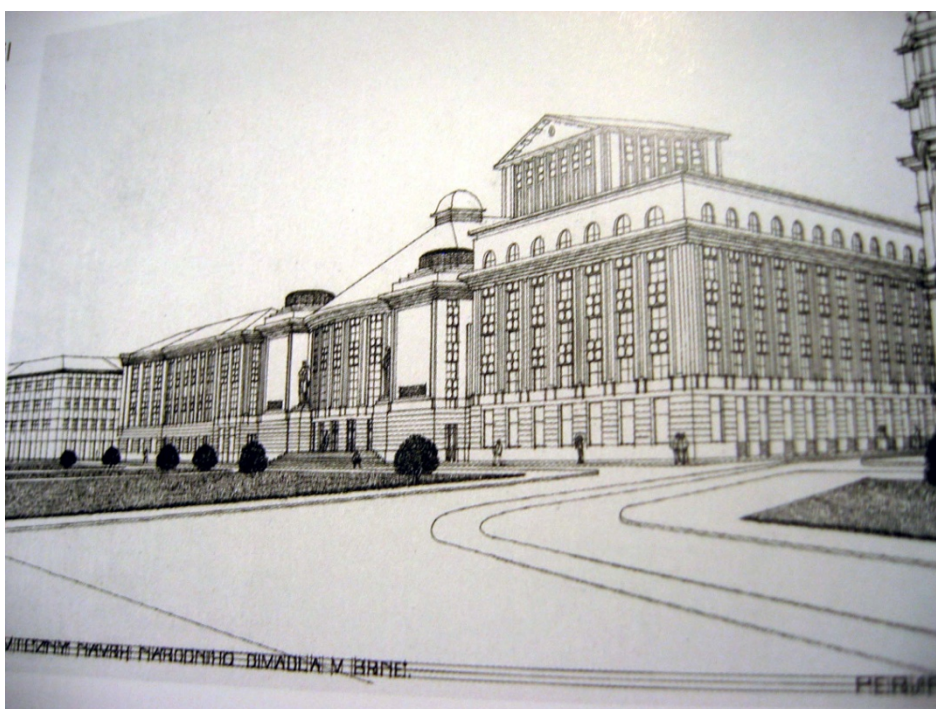
Obr. 23 Fotografie prostorové kresby z projektu neznámého autora Stará píseň z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



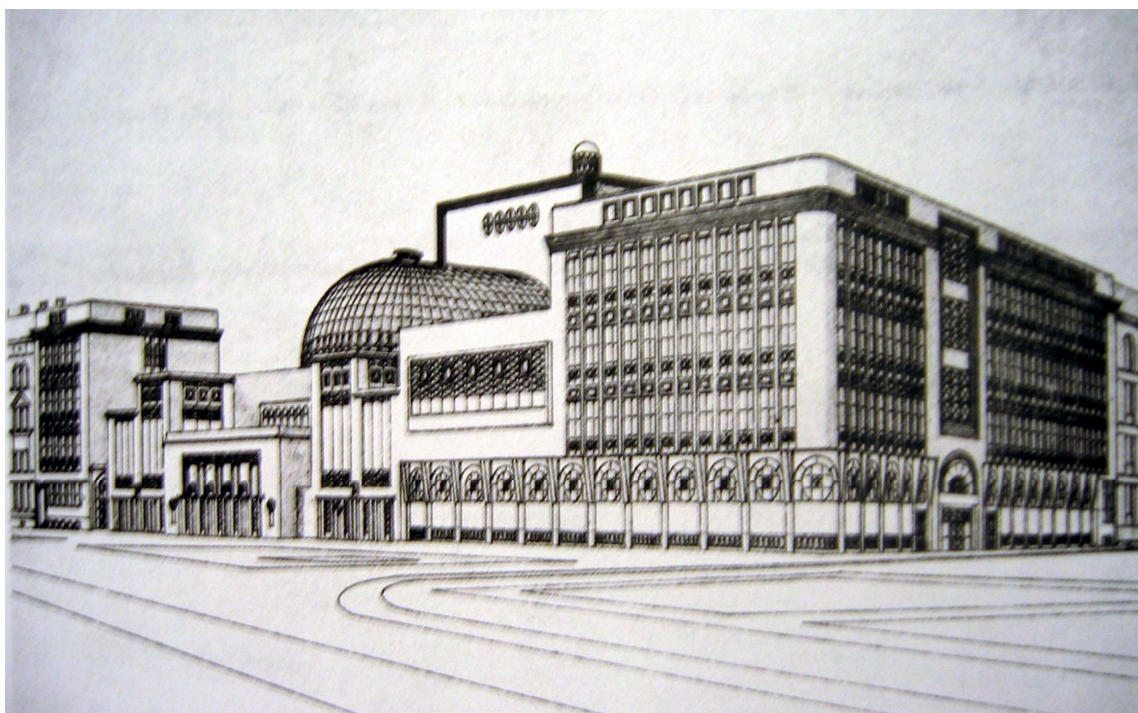
Obr. 24 Fotografie prostorové kresby z projektu Emila Králíka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



Obr. 25 Fotografie prostorové kresby z projektu Bohumila Hübschmanna z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



Obr. 26 Fotografie prostorové kresby z projektu Jaroslava Vondráka z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



Obr. 27 Fotografie prostorové kresby z projektu Otakara Novotného z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



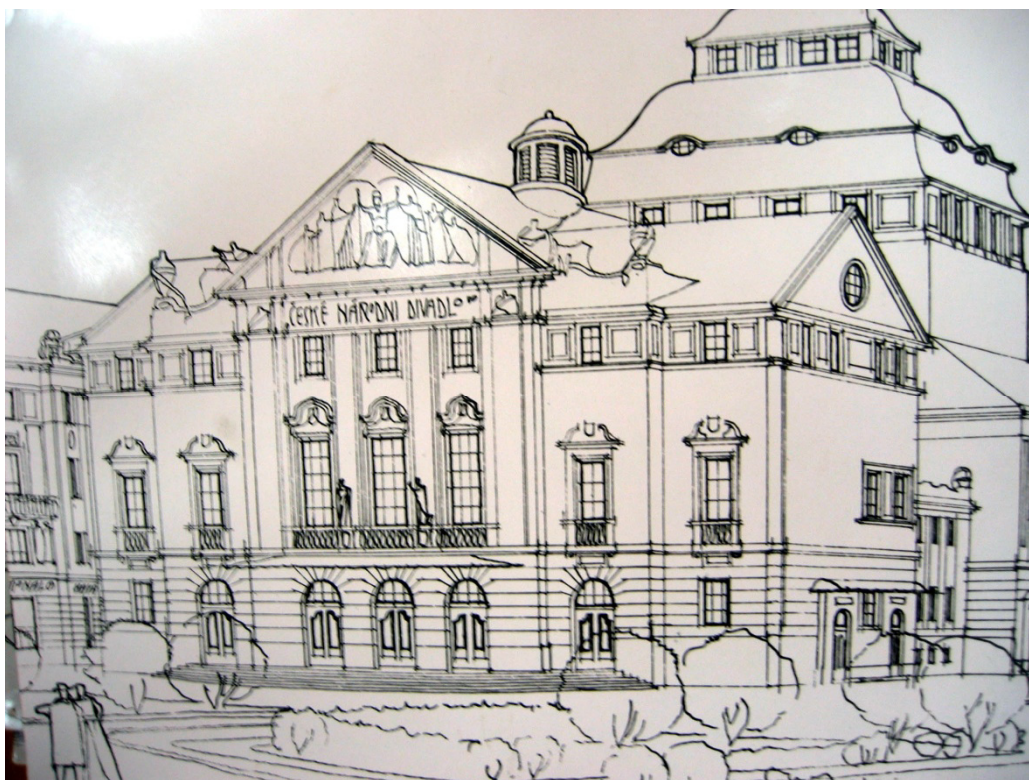
Obr. 28 Fotografie prostorové kresby z projektu Viktorína Šulce z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



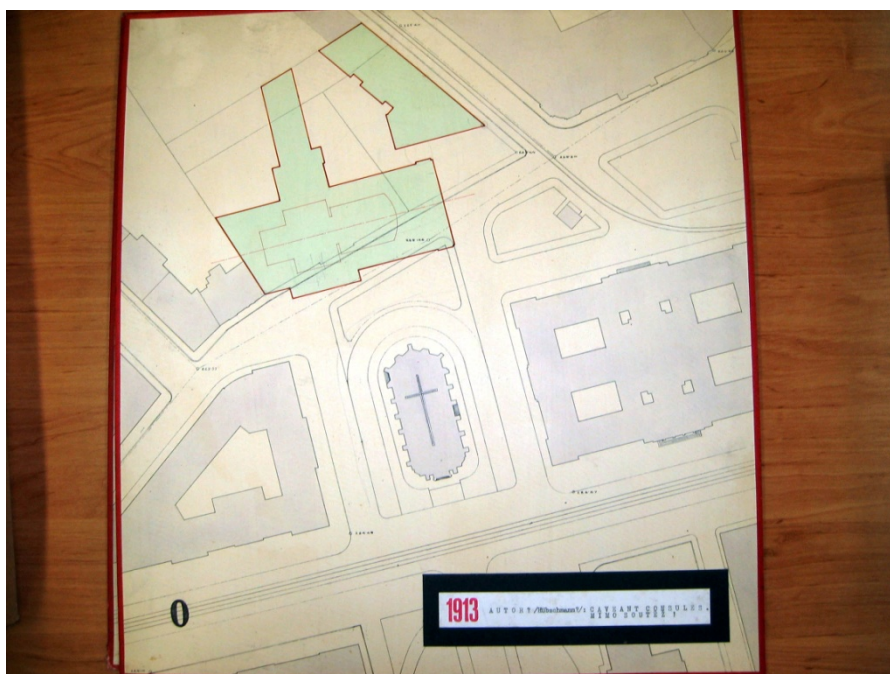
Obr. 29 Fotografie prostorové kresby z projektu Ladislava Pospíšila z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



Obr. 30 Fotografie prostorové kresby z projektu „Moravěnce milé“ neznámého autora z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



Obr. 31 Fotografie prostorové kresby z projektu neznámého autora z roku 1910, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 211



Obr. 32 Situační plány k věcné soutěži v roce 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213b, Bohumil Hübschmann: Caevant Consules



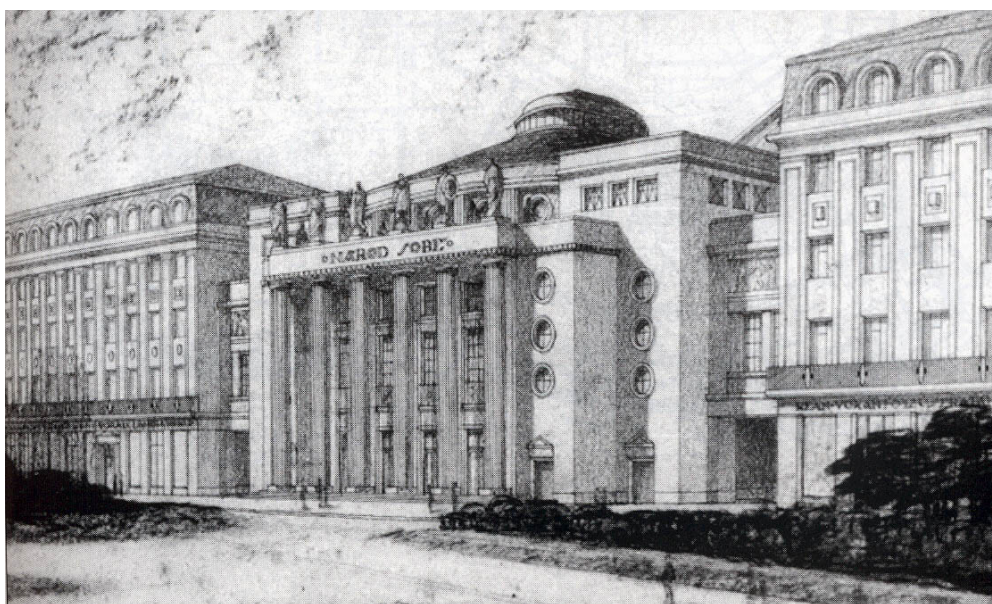
Obr. 33 Situační plány k věcné soutěži v roce 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 213b.
Alois Čenský: Quo vadis



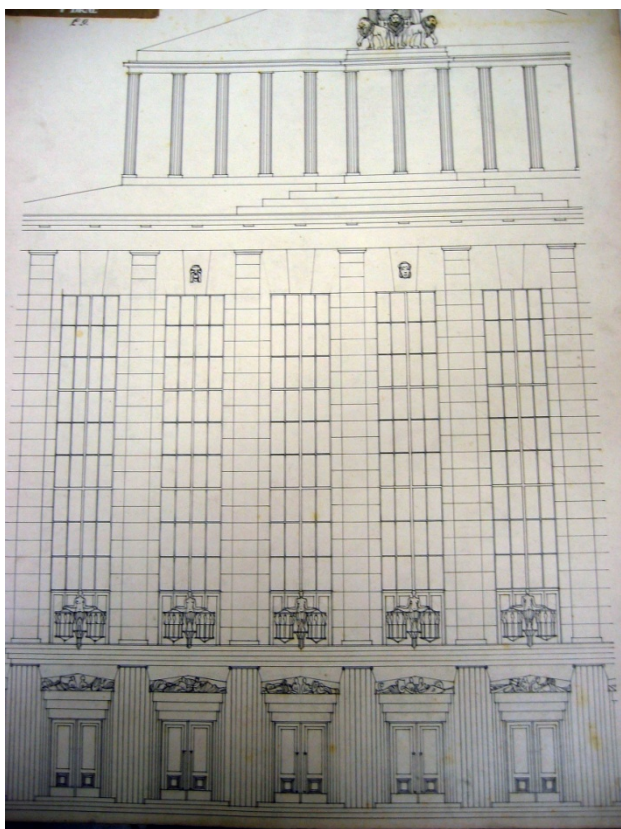
Obr. 34 Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu Otakara Novotného z roku 1913.
Novotný, Otakar: Vybrané stati o architektuře, interiéru, užitém umění a uměleckém průmyslu, ACTA UPM XVIII, C3 COMENTATIONES, Praha, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze 1984



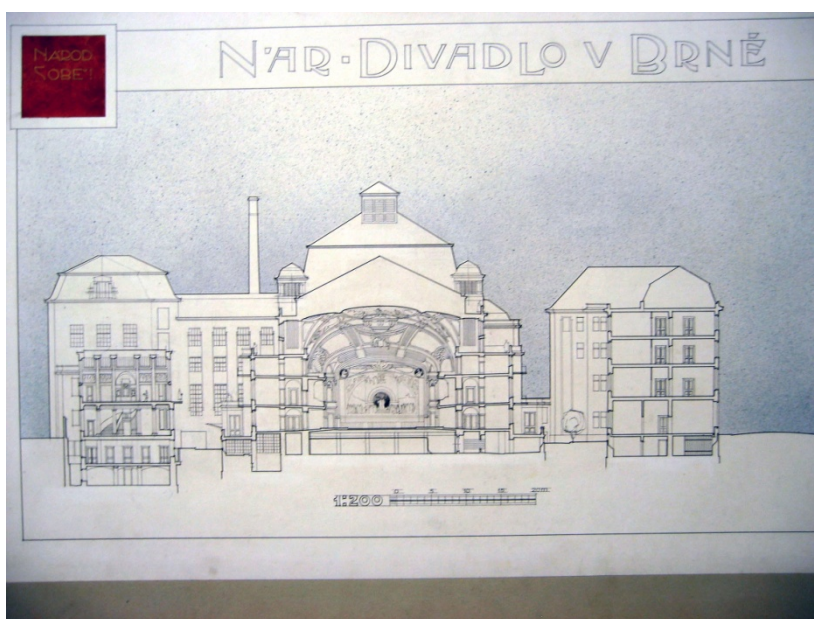
Obr. 35 Část návrhu „Národ sobě“ (Antonín Balšánek) z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 218



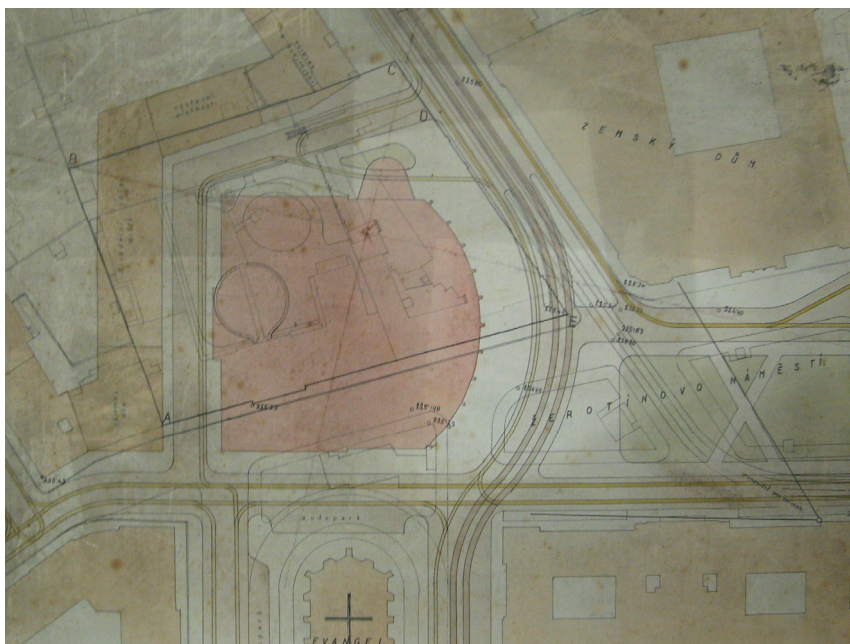
Obr. 36 Fotografie prostorové kresby k projektu Aloise Dryáka z roku 1913 , Archiv města Brna, fond R35, i.č. 217



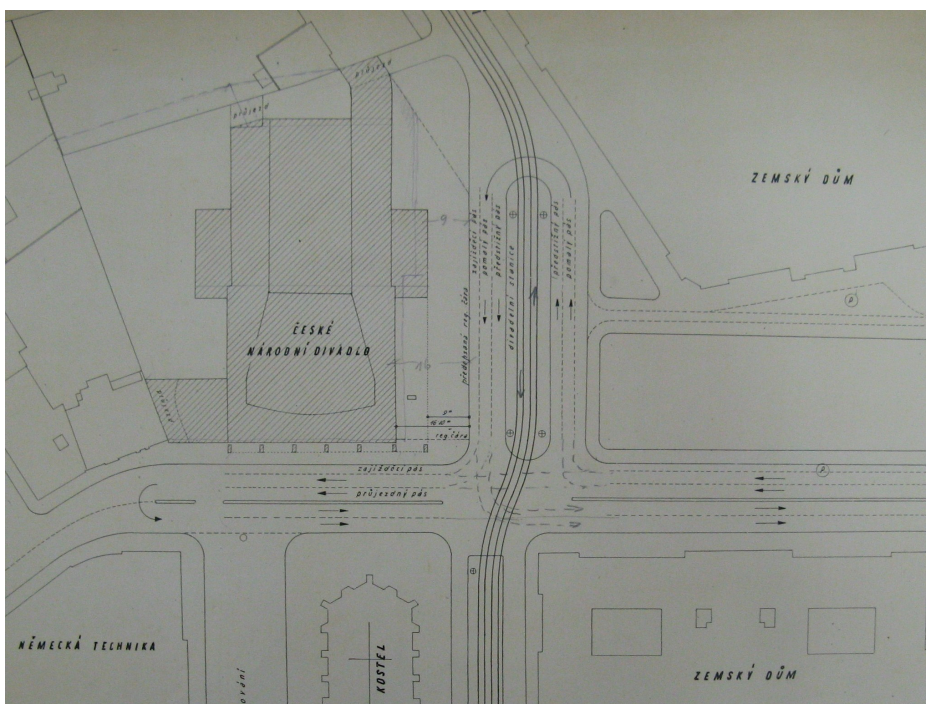
Obr. 37 Část návrhu „Paridův soud“ (nezjištěný autor) z roku 1913, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 216



Obr. 38 Část návrhu „Národ sobě“ (Antonín Balšánek) z roku 1913, fond R35, i.č. 218



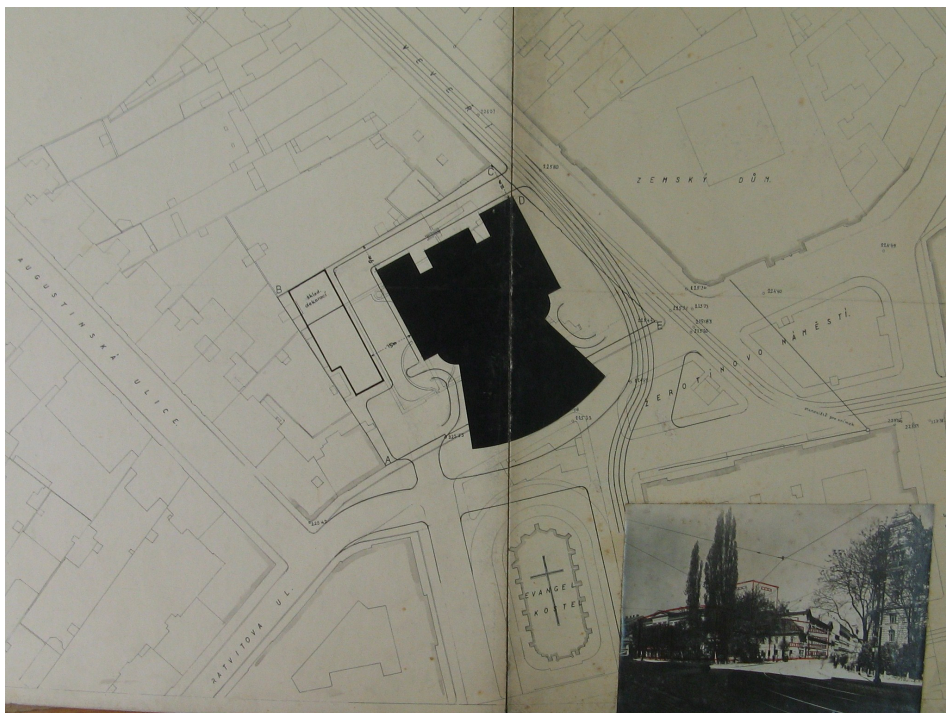
Obr. 39 Půdorys z plánu Vladimíra Škárý a Evžena Škardy z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 245



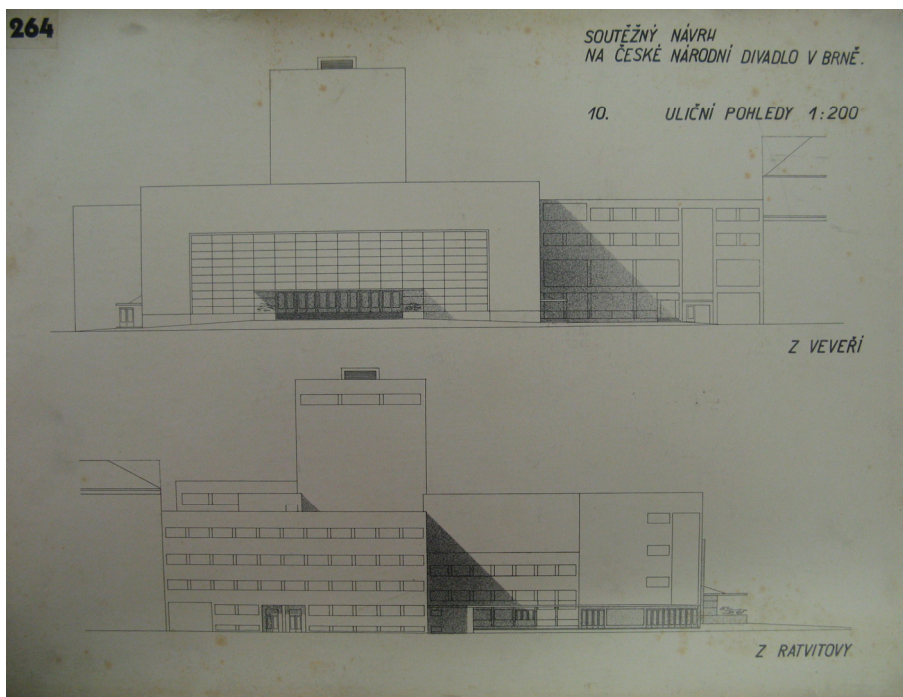
Obr. 40 Půdorys z plánu Viléma Kuby a Emanuela Hrušky z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 244.



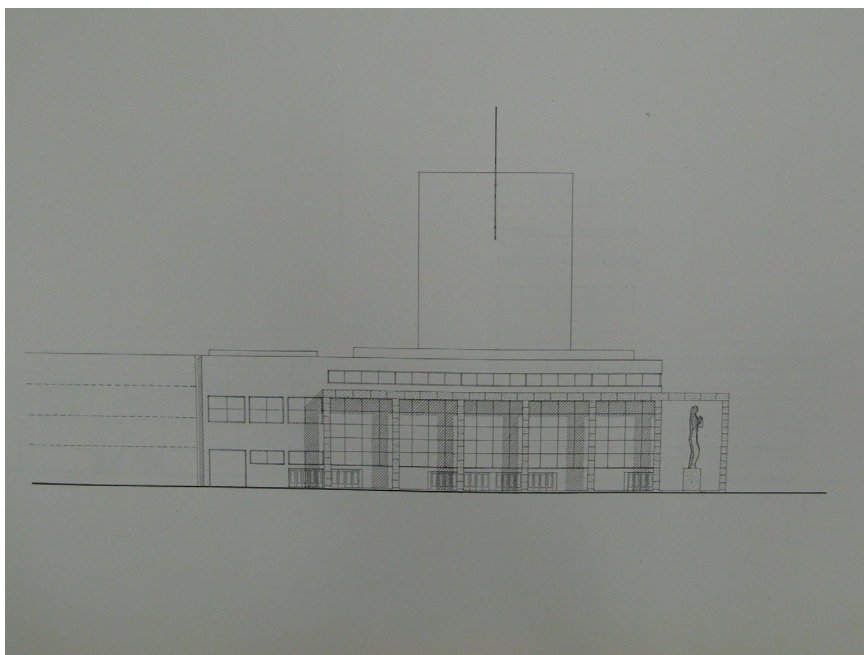
Obr. 41 Axonometrie z projektu Jaroslava Hlaváče a Karla Lodra z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 240.



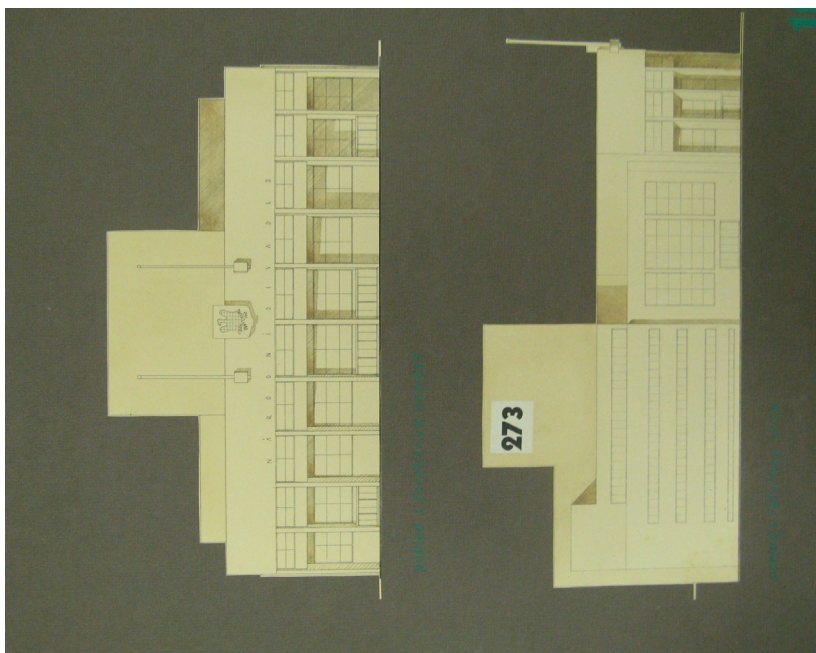
Obr. 42 Půdorys z návrhu Viktora Hatla z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 252



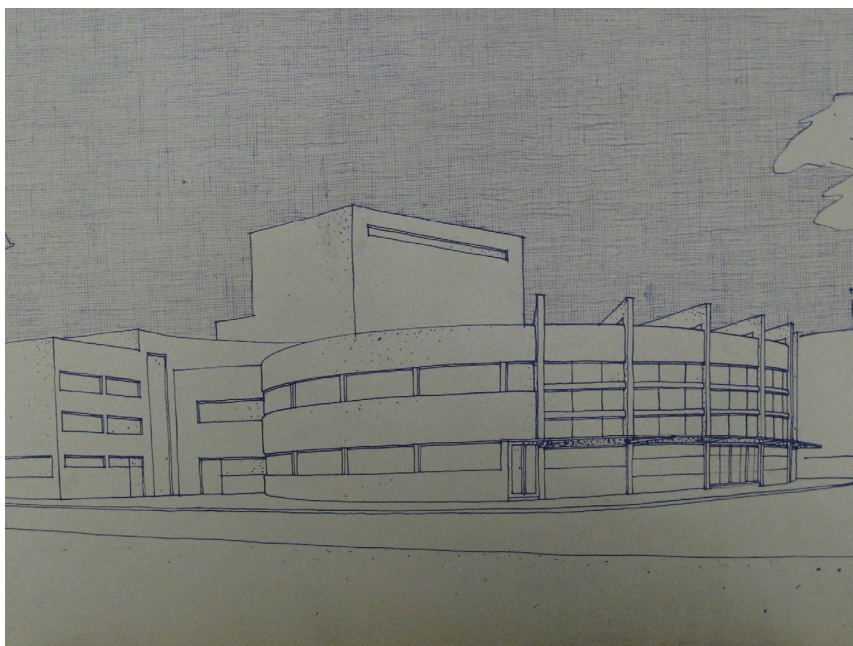
Obr. 43 Pohledy z projektu Jana Víška z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 233.



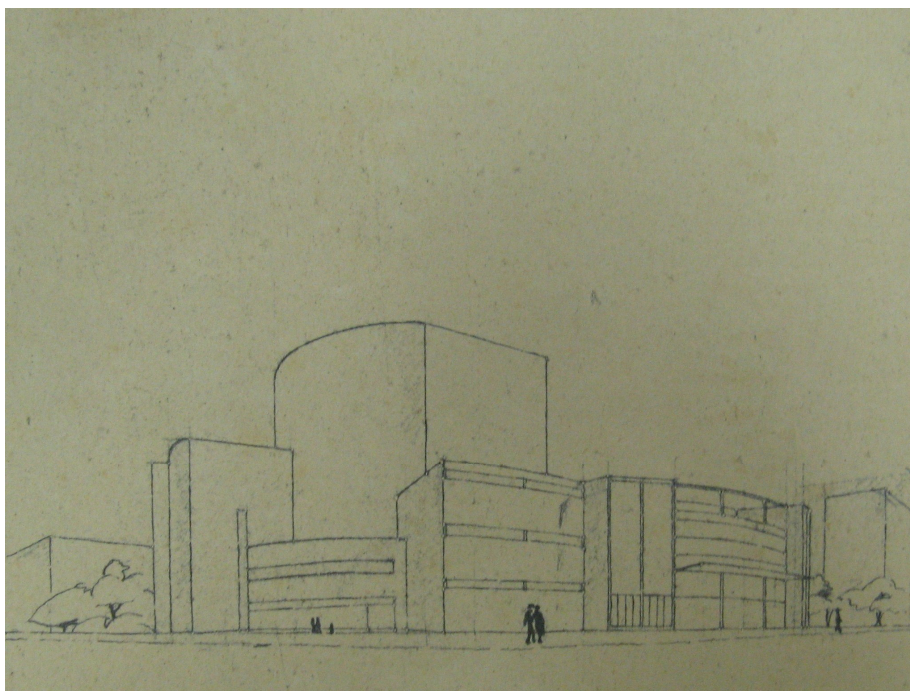
Obr. 44 Pohled z plánu Viléma Kuby a Emanuela Hrušky z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 244.



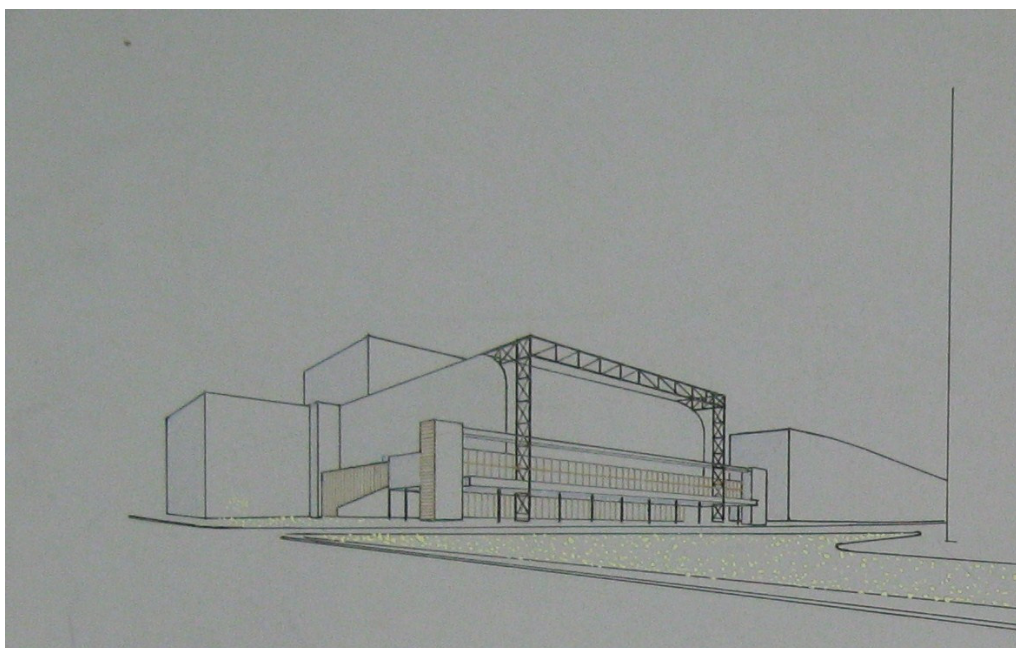
Obr. 45 Pohledy z plánů Vladimíra Škály a Evžena Škardy z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 245.



Obr. 46 Axonometrie z projektu Elišky Jechové, 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 230.



Obr. 46 Axonometrie z projektu Ludřka Kubeře, Oldřicha Pekárka a Jiřiho Frejky z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 231.



Obr. 48 Axonometrie z projektu Václava Starce z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 234.



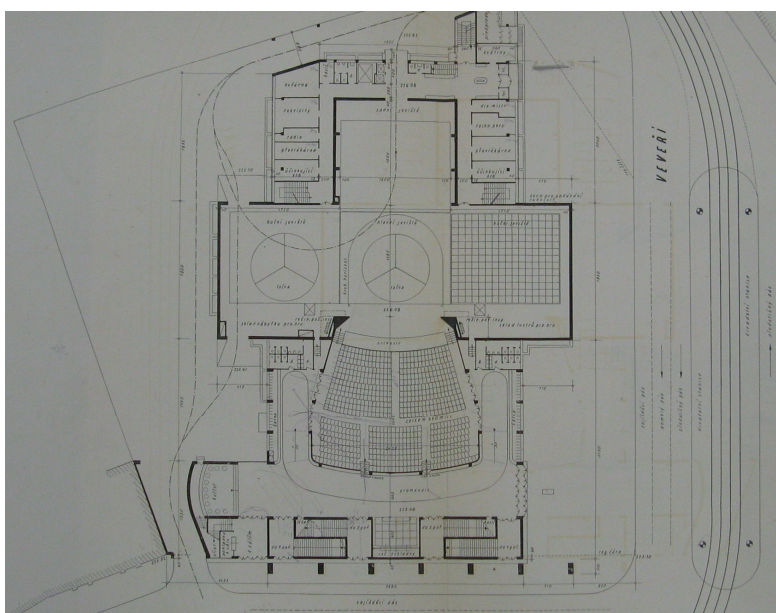
Obr. 49 Zakreslení do fotografie z projektu Jaroslava Hlaváče a Karla Lodra z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 240.



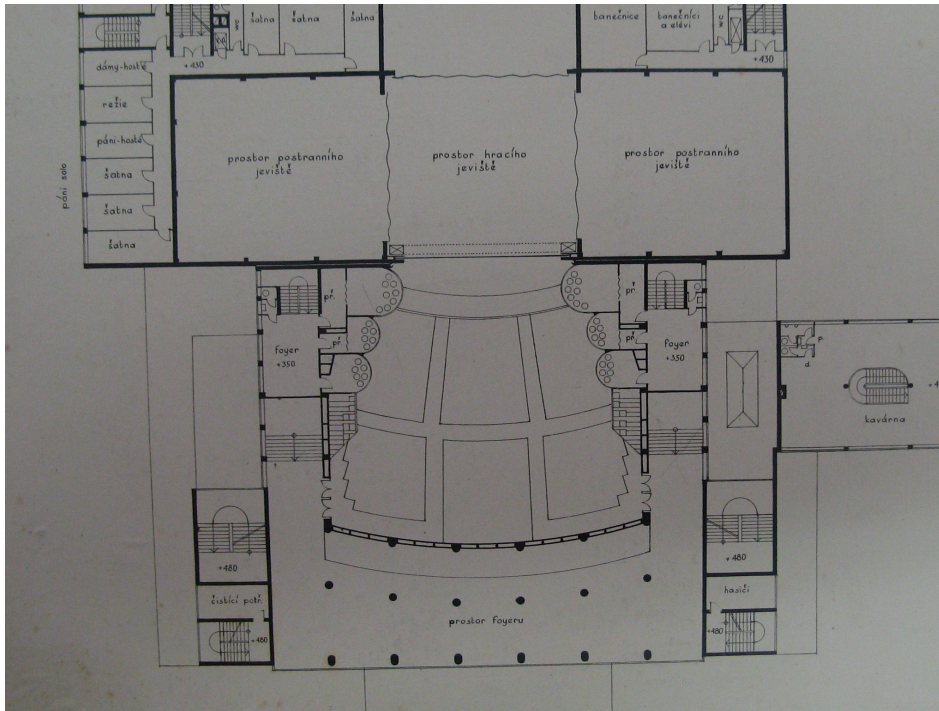
Obr. 50 Zakreslení do fotografie z projektu č. 256 z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 246.



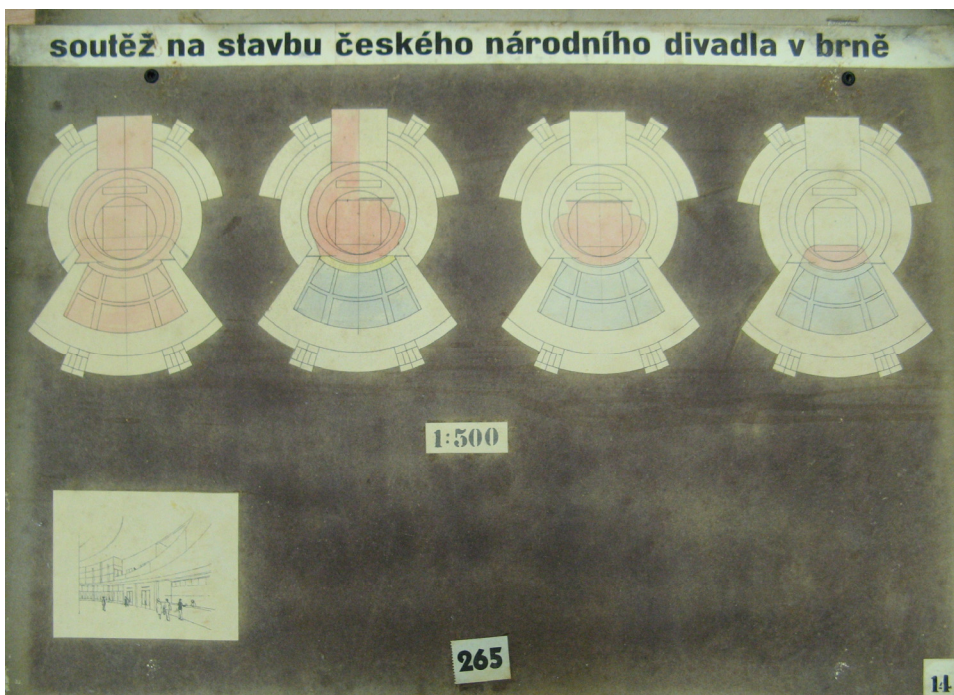
Obr. 51 Axonometrie z projektu Stiva Vacka z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 251



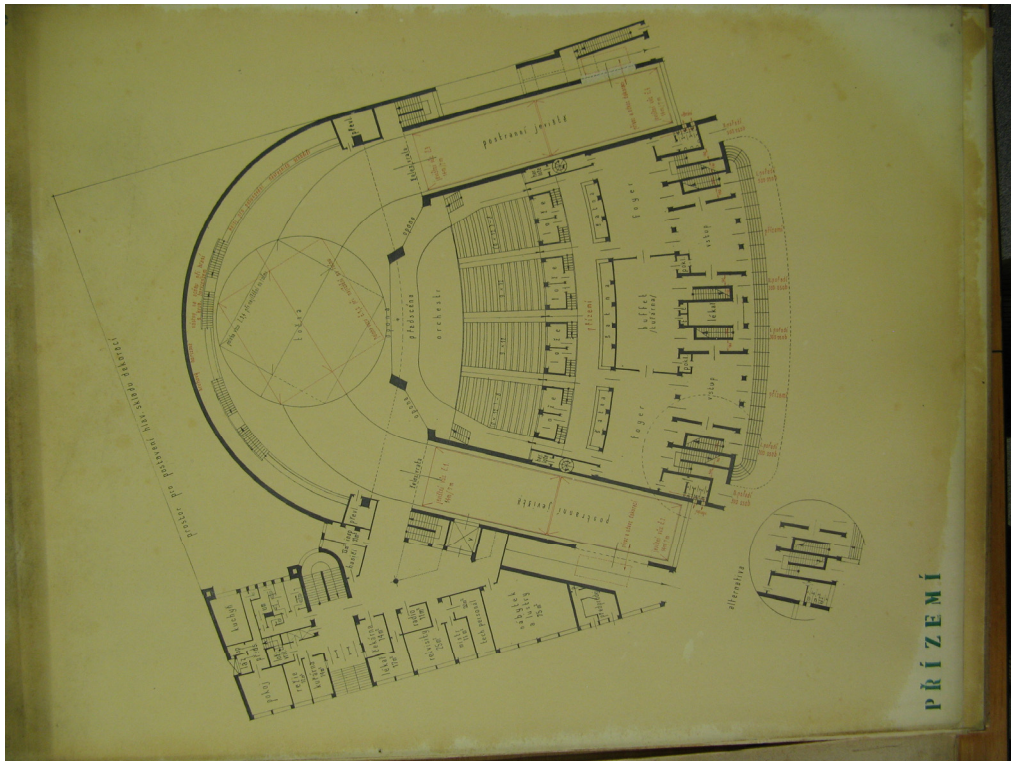
Obr. 52 Půdorys z projektu Viléma Kuby a Emanuela Hrušky z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 244.



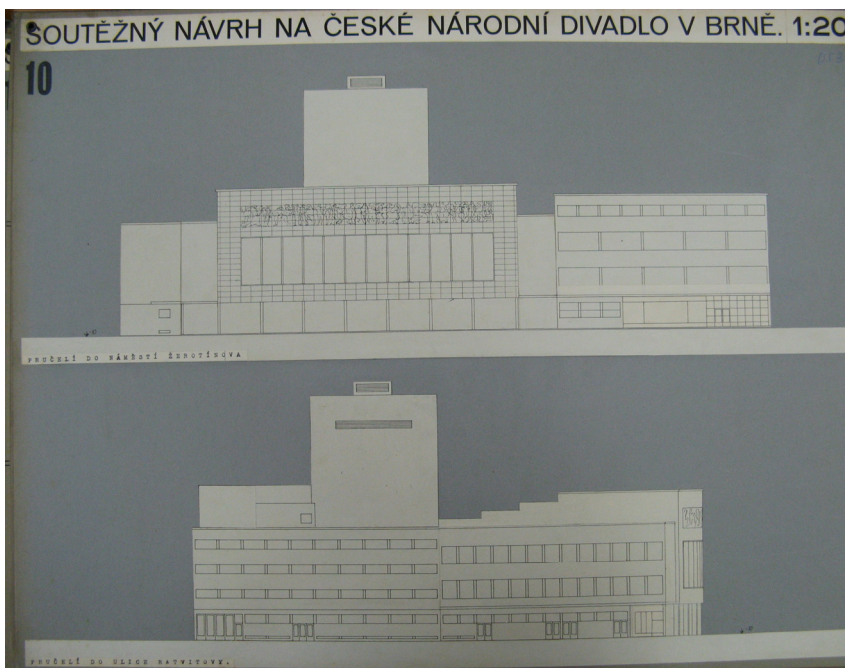
Obr. 53 Půdorys z projektu Jana Víška z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 233.



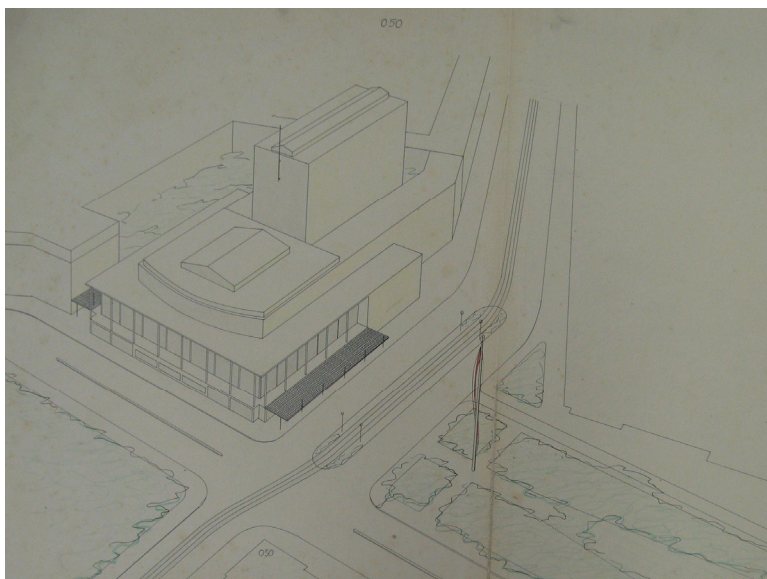
Obr. 54 Vaianty uspořádání sálu z projektu Lud'ka Kubeše, Oldřicha Pekárka a Jiřího Frejky z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 231.



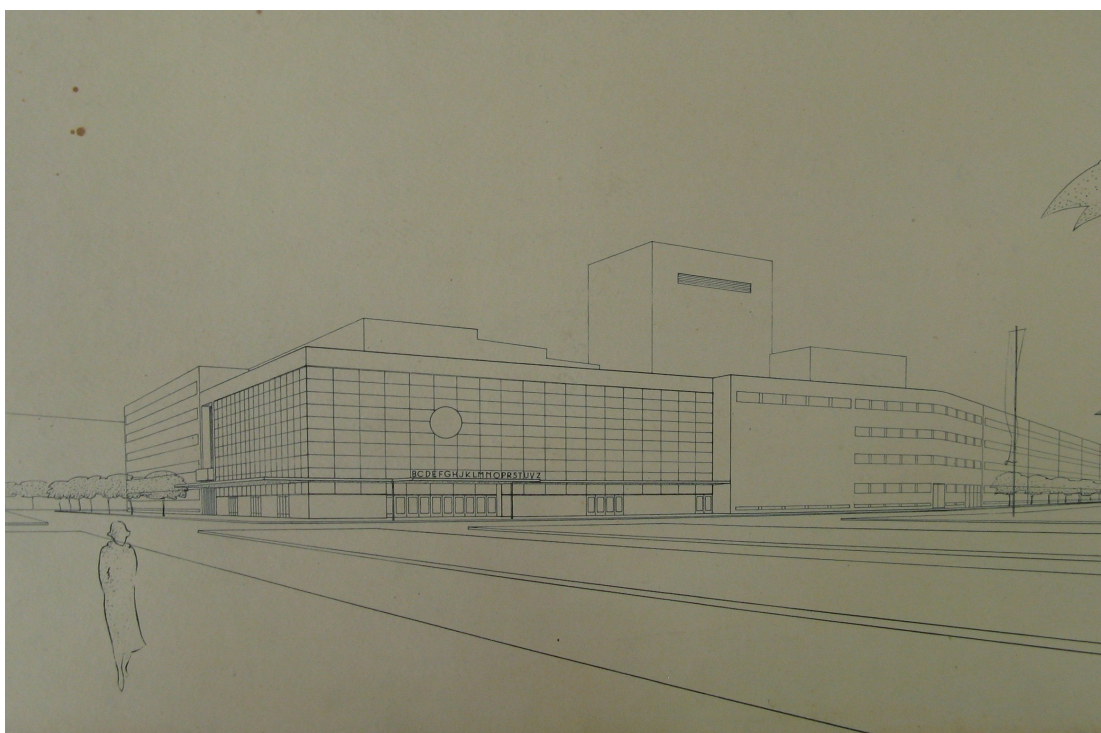
Obr. 55 Půdorys z projektu Františka Kerharta a František Zelenky z roku 1936, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 243.



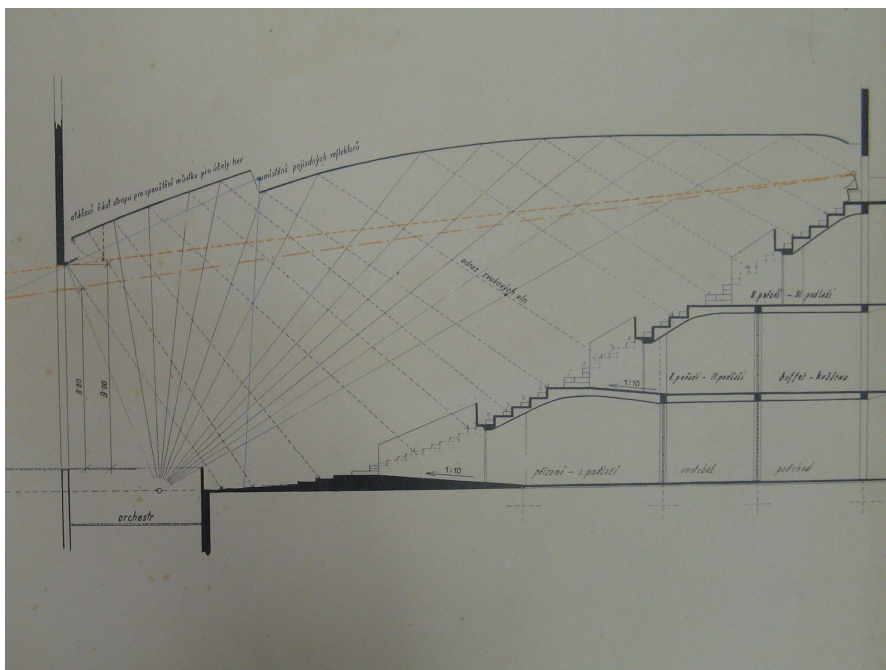
Obr. 56 Pohledy z hlavního projektu Jana z roku 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 – 209.



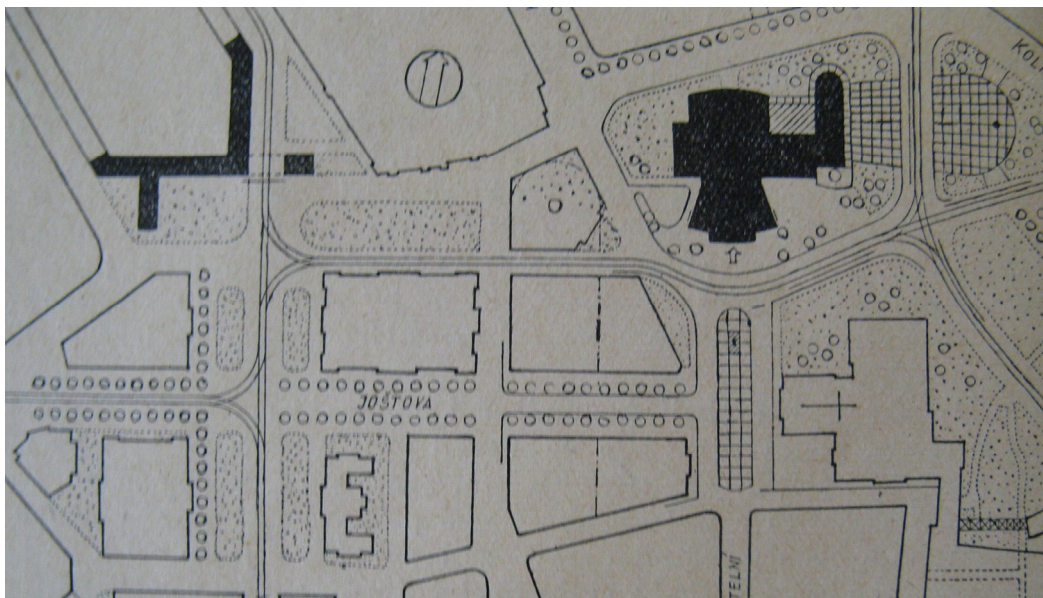
Obr. 57 Axonometrie z projektu Víléma Kuby a Emanuela Hrušky z roku 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 237.



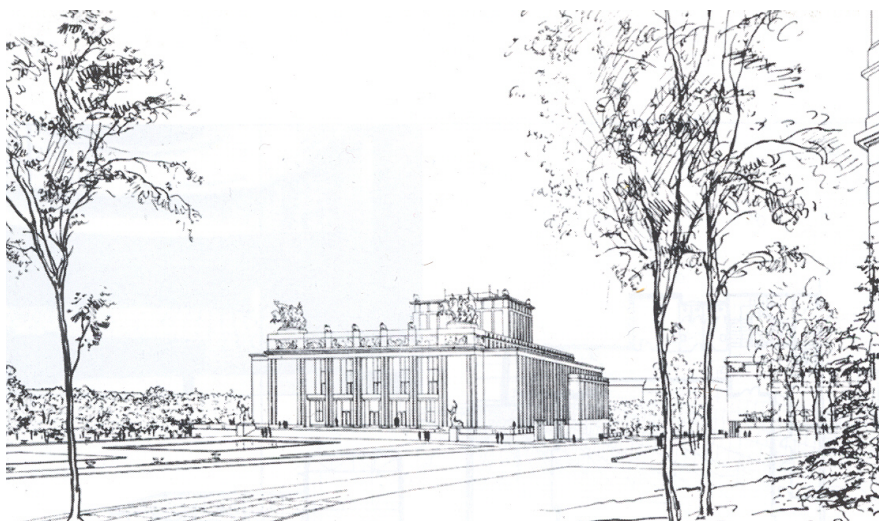
Obr. 58 Axonometrie z projektu Jana Víška z roku 1937 - varianta, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 236.



Obr. 59 Řez jevištěm z projektu Václava Starce z roku 1937, Archiv města Brna, fond R35, i.č. 208 – 209.



Obr. 60 Reprodukce fotografie půdorysu z návrhu Jana Viška z roku 1946, in: , Jan: Budování Národního divadla v Brně, in: Program I / 5, 1. 4. 1946, s. 6 – 7.



Obr. 61 Reprodukce fotografie prostorové kresby z projektu J. Víška, V. Zavřela a L. Žáčkové z roku 1956, Hilmera, Jiří: Česká divadelní architektura, Praha, Divadelní ústav 1999, obrazová příloha



Obr. 62 Janáčkovovo divadlo v Brně (1960-1965), foto autor



Obr. 63 Vyšší odborná škola zdravotní na Žerotínově náměstí v Brně, foto autor